ARTUR GOROVEI

ALTE VREMURI

AMINTIRI LITERARE

— 1930 —
TIPOGRAFIA ŞI LIBRARIA „J. BENDIT", FOLTICENI

PRIMUL MEU BAGAJ LITERAR

M'am întâlnit, într'o vreme, pe stradă, cu un prieten plictisit, care intra din librărie în librărie, şi ieşea bombănind: căuta cărţi pentru copii.

Ii cunoşteam drăgălaşul de copil: un titirez de vreo unsprezece ani, inteligent şi plin de viaţă.

Am crezut că-i trebue o *„Carte de Cetire"*, pentru clasa a doua gimnazială, vreo carte de acelea aprobate de Minister, ceea ce nu este totdeauna o garanţie că-i o carte bună. Prietenul meu căuta, însă, cărţi de cetit, nu cărţi de şcoală.

I-am recomandat să dea în mâna odraslei sale, poveştile lui Ion Creangă, poeziile lui Alexandri, însfârşit scriitorii noştri clasici.

Prietenul meu a zâmbit ironic, şi mi-a spus că fiul său a citit tot ce s'a tipărit în româneşte.

I-au rămas necunoscute doar colecţiile de documente şi lucrările speciale, pe care mintea lui de unsprezece ani nu le poate cuprinde; încolo, au trecut pe sub ochii lui toate volumele, volumaşele şi broşurele editate de diferite case din Bucureşti şi de aiurea.

Acuma se plictiseşte că nu mai are nimic de cetit.

Cunosc şi alţi copii cari sufăr de aceiaşi boală.

Tineretul citeşte astăzi mai mult decât pe vremea copilăriei mele; fiecare citeşte ceia ce-i cade în mână,

fără nici un sistem, fiindcă nu avem o literatură anume pentru copii, şi pentru diferite vârste.

Zbuciumul prietenului meu nu l-au cunoscut părinţii acelora dintre noi, cari am cărunţit. Când mă gândesc la timpul copilăriei mele, mi se pare că de atunci au trecut veacuri întregi, comparând unele mentalităţi cu cele de acuma. Astăzi până şi copiii din şcoalele primare sunt îndemnaţi să cetească; şi eu, când eram în clasa a şasa de liceu, am fost pedepsit pentrucă s'a găsit, între caetele mele, un roman de Daudet, pe care mi l-au şi confiscat.

Necazul prietenului meu, care nu mai găseşte cărţi pentru copilul său, mă face să-mi strâng în mănunchiu amintirile ce mi-au mai rămas, despre ceia ce aşi putea numi *„primul meu bagaj literar"*.

Am făcut clasa întâia primară într'o şcoală rurală, în târguşorul Rădăuţi, pe malul Prutului. Cinci bănci într'o singură sală, sub privegherea unui singur învăţător, alcătuiau toată şcoala. Cum îşi împărţia timpul, dascălul nostru, ca să se ocupe de fiecare dintre noi, nu-mi aduc aminte.

De altfel, nici nu eram tocmai mulţi elevi; cu bănat să fi fost cinsprezece peste tot, între cari şi vreo trei fete. Cele zece luni, cât mi-am ros coatele pe bancă, n'am avut în mână altă carte afară de *„Abecedarul"* lui Ion Creangă; şi nu a fost chip să-mi asimilez literatura Abecedarului. Mi-a trebuit mult chin ca să învăţ versurile unei fabule, al căreia tâlc nu-l putea prinde mintea mea de şapte ani:

Racul, broasca şi cu ştiuca
Intr'o zi s'au apucat
De pe mal în iaz să deie
Un sac cu grâu încărcat.

după cum m'am fost în stare să învăţ rugăciunea „*Crezul*", pentrucă n'am putut pricepe aceste vorbe adânci: „carele pre Dumnezeu cuvântul ai născut". Nu ştiu pentruce, „Dumnezeu cuvântul" totdeauna răsărea, în mintea mea, sub forma „Dumnezeu cu Vântul", şi nu mă puteam dumeri cum Dumnezeu a născut pe un alt Dumnezeu din vânt, sau cu Vântul.

Ce plăcere pentru cetit ar fi putut să-mi producă asemenea lucruri, care cereau sforţări intelectuale mai presus de puterile mele?

In celelalte clase nu m'am procopsit mai mult. In Abecedarul lui Creangă era mai multă literatură de cât în toate cărţile din cele trei clase la un loc. In Aritmetică, în Geografie şi în alte manuale ca acestea, nici nu te poţi aştepta la bucăţi literare, iar Gramatica Română a imortalizat-o Creangă.

Am apucat şi eu pe „*mi, ţi, i, ni, vi, li*".

Când am isprăvit cursul primar, nu aveam nici un bagaj literar. Acasă căpătasem oarecare noţiuni despre existenţa unor oameni cari scriu şi alte cărţi, afară de „Gramatica Română". Aşa, îmi aduc aminte că se vorbea despre unul Alexandri, care făcuse o poezie straşnică, pentru care căpătase un premiu, la un concurs, într'o ţară străină; tata cetia poezia, publicată într'o gazetă, dar n'am înţeles-o.

Am cetit-o şi eu însumi, dar am avut acelaş succes: n'am priceput-o.

Tot pe atunci am cunoscut un scriitor român, în persoană.

Era pe vremea căldurilor, când a sosit la noi acasă, în Folticeni, un domn străin, care avea un sac în mână şi o umbrelă mare. Nu-i ţin minte figura; dar aşa ca

prin vis, îmi apare imaginea unui om bine făcut, cu musteaţă mare şi cu vorba răspicată. Tata l-a oprit la masă, şi domnul acesta, care venise pe jos de la gara Dolhasca, a scos din sac o carte pe care i-a vândut-o cu câţiva franci. Domnul, era Alexandru Pelimon, iar cartea se întitula: *„Traian în Dacia“*. O am şi acuma; dar au trecut decenii de atuncea şi n'am cetit-o niciodată.

De ce n'am cetit-o pe vremurile acelea?

Probabil că mi-a făcut impresie penibilă un om care umblă pe jos, poşte întregi, ca să vândă o carte dintr'un sac purtat în spate; şi trebue să fi influenţat mult asupra hotărârei mele de a nu încerca să cetesc un volum întreg de versuri, amintirea chinului ce mi-au dat *„Broasca, racul şi cu ştiuca“* din nenorocita fabulă, care a fost cea dintâi bucată literară, menită să-mi dezvolte simţul artistic.

Am intrat în gimnaziu.

Şi aici aceiaşi secetă.

Vara am petrecut vacanţa în Broşteni, la munte, unde m'am pomenit într'o zi, când răzămat de scările unui hambar, priveam Bistriţa legănându-şi nahlapii, m'am pomenit că rostesc nişte vorbe cadenţate, nişte versuri. Era propria mea compoziţie, Şi ce versuri!

Le ştiu, le-am scris chiar atunci într'un carnet:

„Te iubesc, te iubesc, Dragă....“

La doisprezece ani mi se păreau mai suportabile versurile mele, decât „Racul, broasca şi cu ştiuca“.

In cei patru ani de gimnaziu, nu mi-a vorbit niciun profesor despre literatura românească, deşi chinr şi pe timpul meu se făcea curs de limba română.

Astăzi îmi dau seama că nici nu ar fi avut cine să

atingă astfel de chestiuni, când îmi aduc aminte că am avut profesori de limba română, pe un judecător de instrucţie, pe un substitut, pe un funcţionar nu mai ştiu de unde, cari nu erau mai învăţaţi decât elevii, cărora li spuneau cai verzi pe păreţi, în cele câteva minute ce reprezentau ceasurile de curs pentru care erau plătiţi. Miluţă, prietenul meu mai în vârstă, îmi recita numai poeziile izvorâte din sufletul lui amărît.

Mie începuse a-mi veni pofta de cetit; şi descoperind acasă o mulţime de cărţi franţuzeşti, petreceam nopţi întregi cu ele. In clasa a treia, şi mai cu seamă în a patra gimnazială, au trecut sub ochii mei sute de volume, dintre care m'au impresionat mai mult romanele lui Dumes-tatăl. „Cei trei muşchetari" şi „Joseph Balsamo" au fost pentru mine un adevărat deliciu iar celelalte romane ale lui Dumas, cu cuprins istoric mă pasionau, ca şi ale lui Dickens.

In acelaş timp, d-nul August Richard Wagner, profesorul de limba franceză, un elveţian savant şi artist, care mă iubea şi mă socotea cel mai desoiu dintre elevti lui, mă iniţia în literatura clasică franceză, pe care o cunoştea aşa de bine. In clasă cetiam bucăţi alese, dintr'o carte pe care el ni-o procurase, învăţam pe dinafară pagini întregi de poezii şi de proză, aşa că nu-mi erau străine măcar numele marilor scriitori ai Franţei şi puteam să recitez fragmente din unele opere ale lor. Acasă la el, unde mă duceam adeseori, bunul meu profesor îmi cetia şi comenta bucăţi din literatură timpului, îmi împrumuta cărţi, pe care mă învăţa cum să le cetesc.

Pe când un străin îşi da osteneală să-ni deschidă ochii minţii ca să putem aprecia, prin noi înşine, splen-

dorile unei literaturi străine, profesorii de limba română, cari se succedau la catedră, ca anotimpurile, nu erau în stare să ne pomenească măcar numele scriitorilor noştri, necum să ni vorbească despre lucrările lor. Din când în când ni se cerea să facem compoziţii, fără să fi avut noţiunea vreunui model de literatură românească, afară de „Broasca, racul şi cu ştiuca".

Numele lui Alexandri, despre care auzizem acasă, în vremea războiului cu turcii, a început să răsune şi la noi în şcoală. „Peneş curcanul", celebra poezie pe care o ştiam pe de rost, din capăt până la sfârşit, a fost cea întâi poezie românească pe care am cunoscut-o.

Zic : „cea întâi"; dar asta însemnează că-i cea întâi poezie a unui poet altul afară de mine, căci versurile mele de pe malul Bistriţei nu au rămas prima şi ultima mea încercare. Acuma aveam un caet întreg, scris frumos şi înflorit pe fiecare gagină, care cuprindea, afară de lucrări originale, şi în special poezii de dragoste, multe traduceri după modelele franceze din „Choix de lectures". Tradusesem chiar şi din Lafontaine, uitând groaza nenorocitei „Broasca, racul şi cu ştiuca."

Cetiam ziare. Imi plăcea îndeosebi „Romanulu" a lui Rosetti. Poate că formatul mare al gazetei îmi impunea mai mult decât articolele „de fond".

Intr'un ziar am găsit un anunţ al librăriei „Socecu, Teclu et C-ie", prin care făcea cunoscută apariţia unui volum de literatură românească, o colecţie de poezii a mai multor scriitori, un fel de antologie. Nu-mi aduc aminte cum era intitulată cartea ; ştiu însă că am fost foarte mândru când, pe lângă volumul comandat, am primit de la librăria din Bucureşti şi o factură, pe

numele meu, cu care puteam dovedi relaţiunile mele cu o librărie din Capitală. Pe acea vreme, un asemenea lucru era un eveniment, mai cu seamă pentru un elev de gimnaziu. La noi nu erau librării; iar scriitori ca Pelimon, editori şi colportori ai operilor lor proprii, nu am mai cunoscut, afară de el.

In volumul edidat de Socec, am făcut cunoştiinţă cu poeţii noştri.

Mărturisesc însă, că n'am fost impresionat prea mult de cele cetite. N'aşi putea să spun din care pricină am rămas cam indiferent, dacă nu chiar nemulţămit, la prima lectură a versurilor lui Boliac, Asaki, Bolintineanu şi ceilalţi, al cărora nume îl aflam atunci pentru întâia dată. Dintre toţi poeţii noştri, unul singur mi-a plăcut, Alexandri; dar „Pastelurile" lui îmi vorbiau mai puţin, la vremea aceia, decât „Peneş Curcanul", care mă entuziasma.

Versurile războinice mişcă sufletele copiilor, cari sunt, prin firea lucrurilor, mai apropiaţi de starea de sălbătăcie a omului primitiv.

Când am obsolvit gimnaziul, acesta era tot bagajul meu literar românesc: fragmente cetite în fugă şi neasimilate, din bucăţile slabe ale poeţilor noştri, şi versurile întregi din „Peneş Curcanul".

Uitam: în bagajul meu literar mai aveam nişte lucruri, a căror valoare am putut s'o apreciez mult mai târziu. Ileana, femeia care mă dădăcise, îmi spusese multe poveşti cu zmei, cu Cosinzeana şi cu feţi frumoşi, iar când eram bolnav, şi voia să mă adoarmă, purtându-mă în braţe, dealungul camerei, îmi cânta nişte cântece duioase, al cărora vers îmi sună şi astăzi în auz.

ÎN LUMEA LICEULUI

Câtă vreme am fost elev în gimnaziu, aveam tot dreptul să mă cred eu singur un „cineva". In fiecare an, în ziua de Sfântul Petru, când se împărţeau premiile, mă întorceam acasă cu braţul încărcat de cărţi, deasupra cărora sălta o coroană de flori naturale, care-mi împodobise fruntea, în admiraţia publicului şi în sunetul muzicei.

Acasă era o dublă sărbătoare: şi onomastica tatei şi încoronarea „puiului". Toată lumea care venea să felicitez pe tata, avea ocazia să afle succesele fiului, iar acesta să încaseze o serie de sărutări şi dezmerdări pe obraz.

In ultimul an de gimnaziu am atins maximum de glorie şcolărească din toată viaţa mea: premiantul întâiu cu coroană pentra studiu, coroană pentru gimnastică, premiantul pentru limba franceză, unicul premiu dat de profesorul nostru, în lunga lui carieră de belfer, şi pe lângă mulţimea de cărţi, pe care nu le mai puteam duce, prefectul judeţului mi-a dăruit, din partea lui, un ceasornic frumos, cu un lanţ în două părţi.

Cum să nu te crezi „cineva" după atâtea isprăvi!

In Septembrie, când am ajuns la Iaşi, în clasa a cincea la Liceul Naţional, entuziasmul meu a scăzut cumplit, şi credinţa că sunt „cineva" s'a transformat în convingerea că nu sunt nimică.

Domnul Burlă m'a nenorocit!

In doi ani de gimnaziu învăţasem abia declinările greceşti, şi nici măcar la acestea nu ştiam, pe de rost, excepţia a patra de pe pagina 25, după cum ni cerea filologul care ne amărea zilele cu origina cuvântului „raţă", şi se războia, pe socoteala răbdării noastre, eu un savant neamţ care, după cât inţelegeam noi, îl cam lua la vale pe profesorul nostru.

Din prima zi am priceput că s'a dus premiul întâiu cu coroană în clasa a cincea, după cum îl visasem eu toată vacanţa.

Asta n'ar fi fost cea mai mare supărare a mea, şi în scurt m'am deprins cu gândul că sunt elevi cari ştiu mai multă grecească şi mai multă algebră decât mine; eram mâhnit, însă, din pricina constatării ce-am făcut că, printre colegii mei, erau unii cari aveau cunoştinţi despre chestiuni nebănuite de mine.

Din pricina asta nu mă amestecam în discuţiile colegilor mei, dela cari auziam lucruri cu totul necunoscute: socialism, cerere şi ofertă, Karl Mark, minimum de salar, Ion Nădejde, nihilism, Doctor Russel.... şi câte de acestea, ce-mi păreau nişte enigme.

Singura mea mângâiere era literatura, dar bagajul literar cu care venisem în liceu, era aşa de sărac!

In privinţa asta nu stăteau mai bine colegii mei, asupra cărora aveam superioritatea cunoştinţei literaturei franceze. De altfel Lambrior, care ni era profesor de limba română, se înspăimântase de ignoranţa noastră, şi ne-a pus să învăţăm pe de rost bucăţi întregi de poezii, şi să citim şi să răscitim texte vechi de limbă românească.

Scriitorii contimporani, favoriţii lui Lambrior, pare să fi fost Hasdeu şi Nicu Gane.

Frumoasele versuri traduse de Hasdeu din „Tristele“ lui Ovidiu, îi plăceau profesorului nostru. Ii scânteiau ochii când ne recita:

De-ar fi să-şi mai aducă aminte de Nazone în Roma vreo fiinţă.....

după cum asculta cu drag când recitam noi părţi întregi din „Infernul“ lui Dante, tradus de Nicu Gane.

D'apoi „Legenda sfintei Parascheva, patroana Eşului“!... Trebuia să bucheresc slovele chirilice şi să ştiu, ca apa, biografia sfintei, scrisă într'o limbă care lui Lambrior i se părea frumoasă.

„Infernul“ m'a pus în contact cu „Convorbirile literare“, pe care nu le cunoscusem până atunci. Nu avusesem încă în mână vreo revistă.

Se vede că am simţit nevoe să o citesc, de vreme ce, găsindu-mă cu două zeci de lei de prisos, am voit să mă abonez.

Administraţia revistei era la o tipografie din strada Alexandri, unde nu am găsit pe domnul Administrator, şi astfel am rămas neabonat la „Convorbiri“.

Peste câtva timp, din pricina d-lui Burlă, care îmi aţâţase curiozitatea, vorbindu-ni în fiecare clas despre „Socrate din Sărărie“, adică despre Ion Nădejde, care scotea „Contemporanul“, am nimerit casa cu cerdac, locuită de Socrate, care a primit abonamentul, mi-a dat numerile apărute până atunci din revista care înspăimânta pe Burlă, şi astfel am început să mă hrănesc cu literatura „Contemporanului“.

Nu pot ascunde adevărul că nu pricepeam nimic

din rostul luptelor duse de „Contemporanul“, întrucât şi vechea tradiţie literară şi curentul cel nou, inaugurat la Iaşi, mie nu-mi vorbeau nimic. Cu toate aceste mi se părea netăgăduită valoarea literară a nuvelelor „Cucoanei Picăi“, adică a doamnei Sofia Nădejde, pentru că o cunoşteam, pe când mă lăsase nepăsător poveştile lui Creangă din „Convorbiri“.

Se vede că tinerii simt mare trebuinţă sufletească de a cunoaşte personal pe „artişti“, pe acei cari se deosebesc de restul mulţimii, şi pe cari mulţimea nu-i crede la fel cu ea. Şi cine-i artist, după chibzuinţa unui elev de liceu?

Cineva care scrie, şi mai cu samă care scrie versuri, are mare consideraţie între colegi şi adeseori aceştia formează în jurul lui un cerc de admiratori.

Incă în clasa a cincea de liceu constatasem acest lucru. Unul din colegii mei, Niculeanu, scotea o ga zetă centigrafiată, pe care o cumpărasem, şi care pe lângă admiraţia băeţilor, i-a atras o mare supărare, iar mie o mică neplăcere. Nu-mi aduc aminte cum se numea gazeta lui Niculeanu, nici cuprinsul articolelor lui, ştiu însă că directorul liceului, fiorosul Burlă, m'a chemat odată în cancelarie, şi m'a luat din scurt la cercetare, dacă în adevăr Niculeanu scrie şi vinde o gazetă socialistă şi dacă eu o citesc. Am scăpat numai cu mustrarea directorului liceului, iar directorul gazetei a fost dat afară din şcoală.

Tare mult nu cred că i-a stricat pedeapsa aceasta, dar peste câţiva ani colegul meu Niculeanu era unul dintre gazetarii buni din Bucureşti.

Au făcut oare-care zgomot o serie de articole pe care le iscălea cu pseudonimul „Al. Paigrot“, şi când

fu invinuit că a plagiat, i-a atras atenție vrăjmașului său că însăși iscălitura lui nu tăgăduiește această învinuire, de oarece pseudonimul, cetit cu luare aminte, se desleagă prin cuvântul „plagiator."

Un alt licean care atrăgea atenția colegilor, era Dimitrie A. Teodoru, care mai pe urmă s'a distins prin articole în „Contemporanul". Era cu un an în urma mea și scrisese o povestire în versuri, întitulată „De-a musca'n gură", o pornografie de o cruzime neînfrânată. Caetul cu opera poetului umbla din mână în mână, se citea în auzul claselor înfregi, și pricinuia admirația tuturora. Dar tot Burlă a avut norocul să puie ghiara pe această pradă, și „Mitică" a fost pedepsit. Mi se pare că a fost îndepărtat din școală pe câtva timp.

Se bucurau de reputație „artiști", colegi ai mei; eu însă, nu eram entuziasmat de dânșii. Poate că eram și eu îndreptățit să nu cânt în corul admiratorilor, de oarece, în gimnaziu, scosesem și eu o gazetă centigrafiată, și aveam și eu un caet de poezii, pe care le scrisesem în taină și nu le cetisem nimănui.

Niște simpli elevi de liceu nu prețuiau mult pentru un tânăr care căuta senzații de altă natură, dornic să intre în relații cu „artiști" recunoscuți de mulțimea cea mare.

Pe atunci studenții din Iași dădeau mult de vorbă; o lume întreagă se preocupa de isprăvile lor, care puneau în grijă pe bunii părinți de familie, ce-și vedeau amenințate odraslele de molima socialismului. Imi aduc aminte cu câtă groază vorbeau bătrânii timpului despre un student Bădărău, care călcase în picioare icoanele din iconostasul părintesc. Eu care păstrasem obiceiul de a face măcar o cruce de-asupra

perinei când mă culcam, nu mă împăcam cu apucăturile eroilor din aceste legende, iscodite anume pentru a îndepărta de înrâurirea lui „Socrate din Sărărie" tinerimea încă neconruptă. De aceea nu căutam să cunosc pe studenţi, mai cu samă că în ale literaturii nu se zvonise numele niciunuia dintre ei.

Doi studenţi, însă, tot mi-am atras privirile.

Intr'o zi treceam pe strada Alexandri, şi în cadrul unei uşi dela o căsuţă la marginea trotuarului, am văzut o fată care, cu mânele încolăcite deasupra creştetului, se răzima cu coatele în uşorii uşii, iar privirea ei severă rătăcea pe deasupra turnului bisericii din faţă. Am cercetat cine să fie această fiinţă excentrică, fără pereche în lumea târgului în care petrecusem eu până atunci. Era o studentă, una dintre cele dintâi, dacă nu chiar întâia fată din ţară, care avusese îndrăzneala să treacă pragul unei Universităţi, ceia ce se considera ca un fel de manifestare în contra ordinei sociale, un fel de nihilism importat din Rusia.

Cine era studenta ?

Unii colegi ai mei pretindeau că era domnişoara Ana Conta, sora filozofului, alţii susţineau că ar fi fost domnişoara Tereza Stratilescu.

Pe aceiaşi stradă am mai întâlnit, tot cam pe atuncia, un grup de câţiva studenţi cari se îndrumau spre Universitate. Unul dintre ei, blond, cu faţa trasă şi cu ochii obosiţi, vorbea gesticulând, cu glasul tărăgănat şi cu oarecare eleganţă în expresii.

Era Eduard Gruber, cu care mai târziu am legat o strânsă prietenie.

In timpul cât am urmat cursurile Liceului naţional,

mi-a fost dat să cunosc, din vedere, pe unul din luceferii literaturii noastre.

Era pe vremea examenelor din Iunie. Lambrior, care pe cât era de învăţat filolog, pe atâta păcătuia în ştiinţa pedagogiei, împărţea note rele, cu multă iuţeală, bieţilor elevi cari se încurcau în filiaţiunea cuvintelor, şi nu puteau să demonstreze, la repezeală, toate fazele prin care a trecut „quadragesima" latinească, până să ajungă „păreasăma" noastră, sau cum din „quoturnicla" lui Pliniu a răsărit „potârnichea" moldovenească. Mă treceau năduşelele în atmosfera aceasta savantă, când se deschide uşa clasei şi se iveşte un domn, o figură foarte cunoscută care, fără a-şi arunca ochii asupra mulţimii de elevi ce-l salutau sculându-se în picioare, înaintează deadreptul spre Lambrior, îi dă mâna şi se aşează pe scaun, ţinând în mână bastonul cu pălăria în vârf. Omul acesta mi-a părut prea mult rece, prea măreţ, prea nepăsător. După câteva minute, plictisit de atâta filologie, a plecat călcând tot aşa de înţepat, tot aşa de dispreţuitor către noi cei neînsemnaţi.

Era Vasile Alexandri.

„Băiatul tău are să fie cărturar“, îi spunea tatei un prieten al lui, când mă vedea că toată ziua stau cu cartea'n mână şi mâsgâlesc hârtie.

Tata era mândru de prorocirea prietenului, şi răspundea, cu o leacă de îngâmfare: „N'ar fi lucru de mirare; ar avea cui să samene“.

Şi spunea el cui pot să samăn. Un străbun al meu, Vasile Uricarul, pe vremea lui Vasile Lupu, a presărat Moldova cu uricele scrise de mâna lui; bunicul meu, tatul tatei, Sărdarul Ioan, a tradus din franţuzeşte o carte întreagă, „Istoria lui Raimond şi a Mărinei, amorezaţi, şi a maică-sa Ameliei“, şi o piesă dramatică în trei acte, „Artaxerxu“, al căror manuscrise se păstrează şi astăzi în Biblioteca Academiei din Bucureşti.

Atâta spunea tata despre înaintaşii mei, dela cari voiu fi moştenit dragostea cărturăriei, şi modestia îl oprea să vorbească şi despre el. Era doar şi tata gazetar. După ce scrisese în „Romanulu“, al lui Costache Rosetti, cu care întreţinea o corespondenţă personală, destul de întinsă, şi în „Telegraful“ lui Fundescu, care odată venise chiar la Folticeni, ca să-şi vadă prietenul, scotea şi el o gazetă în târgul nostru.

Iar după moartea tatei, răsfoindu-i hârtiile pe care nu le cunoscusem până atunci, am găsit şi încercări

literare de ale lui. Un început de piesă de teatru, fragmente de versuri şi chiar o poezie întreagă, o dedicaţie unui „amic de un minut", Căpitanul Brunislav Jilinski, comandantul unui „Mirinski Polski", care în 1854, în treacăt spre Turcia, se oprise în satul Sârca, moşie pe care tata o ţinea în arendă, şi se împrieteniseră amândoi, precum se cuvenia unor oameni tineri şi entuziaşti.

In gimnaziu, când eram, scoteam şi eu gazetă.

Un văr al meu, Eugen Teodorini, nepot al actorului Teodor Teodorini, şi văr primar cu vestita cântăreaţă, îmi trimetea din Iaşi, dela „Institutul Academic", unde învăţa, o gazetă scoasă de colegi de ai lui, o jumătate de coală, scrisă cu mâna. Parcă se chema „Bondarul", gazetă care m'a inspirat să scot şi eu una, pentru colegii mei din gimnaziu. Spre deosebire, gazeta mea nu era umoristică, ci pur literară.

Titlul era foarte sunător: „Ecoul Carpaţilor".

Avea şi ilustraţii, făcute tot de mine. Intr'un număr văd un peisaj, în legătură cu textul unei nuvele din corpul gazetei, tot operă de ale mele.

Intr'o zi am găsit, pe podelele biuroului nostru, un galben, căzut dela masa de cărţi, la care se chinuiseră, o noapte întreagă, tata şi cu prietenii lui. Pe atunci erau aşa de mulţi bani, că pentru un galben care-l scăpa din mână, în fierbinţala jocului, nu se mai scula nimeni să-l caute. Cu galbenul acela mi-am cumpărat un „centigraf", o pastă de acelea cu care se poate reproduce un manuscris în mai multe exemplare, şi am început să scot o gazetă umoristică, „Ţinţarul", care pişca pe colegi şi chiar pe edilii comunei. Edilii nu se sinchiseau de epigramele „Ţin-

țarului" meu, pe care poate că nici nu-l cunoșteau, iar dintre colegi numai unul s'a încumetat să-mi ție piept: Mihai Lupescu, răspundea la atacurile mele prin o gazetă a lui. Nu-mi aduc aminte cum îi zicea, dar eu aveam superioritate în luptă. Versurile mele erau mai gustate; apoi gazeta mea, cu ajutorul centigrafului, intra în mânile tuturor școlarilor, pe când colegul meu se mulțămea să scrie un singur exemplar, pentrucă nu avea nici hârtie de prisos, nici timp de pierdut. Era băiat sărac, fiu de văduvă, și în fiecare zi venia pe jos, tocmai din Spătăreștii lui Millo, depărtare de patru kilometri, ca să învețe carte la gimnaziu. Eram prieten cu el, dar nici odată nu i-am știut necazurile; poate că nu m'aș mai fi aninat de el, de „lup", cum îi ziceam cu toții.

Incercările acestea copilărești nu le-am mai urmat când eram în liceu. Acuma, când ceteam reviste ca „Contemporanul", era și firesc să năzuesc la o revistă scoasă de sub teascurile unei tipografii, la o revistă cu miros de cerneală de tipar. Mirosul de acid fenic, caracteristic centigrafului meu, nu-mi mai plăcea.

Prin 1882 legasem școala de gard. Un doctor din Iași găsise că-s bolnav grozav de stomah, și cei de acasă, înspăimântați și de groază ca să nu se prăpădească odorul, m'au adus în sânul familiei, să mă lecuiască.

O parte din iarnă, cam până pe la Crăciun, am petrecut-o la țară, la noi la Bâdilița, unde am stat ca un cuc în toată casa; ba, aveam tovarăș pe Amina, cățeaua cea neagră, care nu se despărțea de mine.

Imi mergea bine la țară; luasem un geamantan de cărți și pușca. Acolo am cetit pe Lamartine, și mi-au

curs lacrămi pe unele file din Graziella. Atunci am cetit pe Victor Hugo, şi alte lucruri frumoase, iar când voiam să-mi odihnesc mintea, colindam pădurile, care clocoteau de bufniturile puştei mele, şi de ţicniturile Aminei.

Această cură m'a lecuit de boală, de boala din capul doctorului, dar m'a lecuit şi de un an de şcoală. Lamartine şi Victor Hugo nu-mi foloseau pentru examenul de greacă şi trigonometrie.

In vacanţa cea mare—vorba vine de vacanţă, că eu doar tot anul nu mă obosisem cu cartea—am pus la cale cu prietenul meu Teodorini să scoatem o revistă. El făcea dreptul la Paris, şi lucrul acesta ne cam încurca. Unde s'o tipărim? In Septembrie eu trebuiam să plec la Bucureşti, unde mă înscrisesem la liceul Sfântul Sava, iar prietenul meu se îndruma spre Capitala lumii. Faţă cu aceste greutăţi, am fost nevoiţi să amânăm aducerea la îndeplinire a planului nostru. Iată însă că şi la Bucureşti s'a nimerit un doctor care mi-a găsit o boală şi mai straşnică, după cum se şi cade unui doctor din Capitală, şi iar m'au adus acasă pentru lecuire.

Uitasem că mai sânt examene de trecut, pierdusem obişnuinţa de a învăţa, întreţineam însă o corespondenţă vie cu prietenul din Paris, în chestia revistei ce trebuia să scoatem.

In privinţa materiei de publicat nu întâmpinam nici o greutate. Eu aveam gata 1700 versuri de „poezie lirică", prietenul avea câteva sute, cum şi o „comedie" în patru părţi, tot în versuri, osebit de proză. Pentru variaţa materialului, luasem hotărârea să recurgem la colaboratori, apoi la traduceri şi reprodu-

ceri de prin jurnale şi reviste. Traducerile trebuiau să fie făcute de mine, din cărţi care tratau materii speciale, şi care-mi soseau dela Paris, netăiate. „Sociologia“ lui Letourneau, „Morale pour tous“ de Frank, „Agriculture progressive“ de Colemard de la Fayette şi altele, erau menite să înzestreze mintea cetitorilor noştri, cu atâtea cunoştinţi folositoare, şi să-i facă să admire erudiţa noastră.

Pe la sfârşitul anului 1883 eram înţeleşi asupra tuturor chestiunilor: revista se va tipări la Paris, în formatul „Daciei viitoare“, cu anumite caractere, în 800 exemplare; va apărea odată pe lună; abonamentul cinci lei pe an.

Toate erau puse la cale, numai numele revistei nu era hotărît. Se propunea să o botezăm „Revista Română“, sau „Noua revistă română“, dar la urmă, după stăruinţa mea, ne-am hotărît pentru „Revista populară“

Mai trebuia ceva: un program.

L-am adoptat pe acel închipuit de redactorul de la Paris: „Eu cred că mai nimerit şi mai logic este să ne ţinem în literatură de romantişti, în ceea ce priveşte versurile, şi cu noua direcţie realistă în proză, de cât ca elementul principal să fie realismul. In politica militantă să nu ne amestecăm; de cât, în ceia ce se cheamă politica socială, putem emite idei“....

Eram gata. Articolele mele citeţ scrise, aşteptau lumina tiparului. Lumina asta întârzâia, însă, din pricina întunericului financiar. Tipăritul unui număr costa 93 lei 25 bani; tovarăşul meu subvenţiona revista cu 23 lei 25, iar restul trebuia să-l procur eu, din abonamente anticipate. Am tipărit liste de subscripţii, şi cu ajutorul prietenilor familiei am încropit ceea ce ni

trebuia pentru două numere. Ce emoţie când mi-a sosit pachetul dela poştă! Ce bine se prezenta revista noastră, pe din afară: hârtie bună, tipar frumos. Dar... după ce am citit-o, de câteva ori pe nerăsuflate, am rămas pe gânduri. Am avut un adânc sentiment de satisfacţie că nu se arată nicăeri numele redactorilor.

Modestia ni-a prins bine, după cum i-a folosit şi tovarăşului meu, care a publicat, tot la Paris, o broşură întitulată „Blok-Notes sur la Roumanie“, fără să iscălească.

Dela întâiul număr am fost decepţionaţi.

Indiferenţa cetitorilor ne-a prăpădit. In afară de abonaţii prinşi în mrejele mele, unul singur mai trimisese un mandat la redacţie, iar cei câteva mii de români din Paris, cumpăraseră şase exemplare, din cele două sute depuse la Odéon.

După aşa succes, a fost o minune de energie că a mai apărut şi numărul 2, tot la Paris, şi revista noastră, şi idealul nostru de ani întregi, ar fi fost înmormântat, dacă nu aş fi găsit eu un tipograf în târguşorul nostru, care ni-a făcut credit şi ni-a mai tipărit două numere. Dar ce hârtie de învălit măsline, ce tipar murdar!

De ce oare nu am avut inspiraţia să ne oprim la primul număr? Am fi scăpat măcar de tortura criticilor, cari s'au năpustit asupra noastră. „Convorbirile literare“, într'o cronică a d-lui Missir, îşi băteau joc de noi; se reproduceau nişte versuri din revistă, ca să arate ce fel de lucruri trimit, cei de pe malurile Seinei, ca să admire cei de pe malurile Dâmboviţei.

Era o poezie de ale mele!

Ziarul „România liberă“ fulgera contra ignoranţei

şi îndrăznelei redactorilor dela „Revista populară", cari traducând un articol al lui Emile de Laveley, despre o vânătoare în Carpaţi, pusese un greşit nume românesc unui oraş dat de autor sub forma lui ungurească.

Eu făcusem această traducere!

Atâtea atacuri, m'au cuminţit, şi fără să mai cer părerea tovarăşului meu, am pus capăt unei publicaţii care ne-ar fi compromis, dacă nu am fi avut prudenţa să ne ascundem numele sub nişte iniţiale, care nu puteam să trădeze pe nişte necunoscuţi.

Câte prostii nu face omul la tinereţe!

IN VÂLTOAREA CAPITALEI

Cu diploma de bacalaureat în buzunar şi cu mintea plină de visuri, am plecat la Bucureşti.

Intr'o dimineaţă senină de la începutul lui Noembrie, am ajuns în furnicarul gării de Nord; şi în aceeaşi zi, bravând oboseala unei nopţi petrecute în tren, m'am dus la Universitate.

Am avut norocul să nimeresc la cursul de Drept Roman, al profesorului Danielopol, căruia i se mai spunea şi Danieleanu.

L-m ascultat un ceas întreg, şi mi s'a părut o clipă. Era primul savant ale căruia cuvinte le savuram; şi a rămas, în amintirea mea, ca o icoană a omului superior. Cursul lui, de obiceiu aşa de sterp — poate mişca sufletul, un curs de Drept Roman ?—te atrăgea ca o simfonie.

Cetise aşa de mult, omul acesta! Ştia să îmbine, aşa de măestrit, cunoştinţele lui întinse în domeniul Sociologiei, cu paragrafele studiului pe care-l desvăluia, încât îţi captiva atenţia, şi deveniai un rob.

Aşa concepeam eu pe profesorul universitar, şi aşa mi-a fost dat să-l întâlnesc pe cel întâiu. De aceia şi deziluzia mi-a fost mai amară, când au început să se perindeze ceilalţi profesori, cari aveau reputaţie în lumea politică, dar ale cărora cursuri nu puteai să le asculţi.

Danielopol era un savant. Profesorul de limba latină dela Universitate ar fi putut să învețe și el ceva dela dânsul. Mă urmărește și acuma zimbetul de plăcerea ce o simțea el singur, când, explicându-ni formula adrogației, ni lămurea pentruce adrogatorul trebuia să rostească numai decât cuvântul „ajo", ferindu-se de a zice „dico". Un filolog de carieră nu ar fi obținut un succes mai frumos în fața elevilor lui.

Danielopol era un savant-artist.

Mă zbăteam cu gândul ce pretext să invoc ca să intru în casa lui, să privesc mai de aproape pe omul care mă fascina, să-i văd biblioteca, biuroul la care lucrează. Ni vorbise despre Max Nordau; cumpărasem cartea și o citisem, dar m'am dus la el ca sămi spue titlul cărții, pe care mă prefăceam că nu-l cunosc.

„Omul" mi-a făcut impresia că era o fire tristă, nemulțămită.

Lucrurile acestea se petreceau în 1886. Astăzi mă întreb dacă la admirația mea pentru profesorul Danielopol, nu a contribuit și faptul că un frate al lui, un distins doctor în medicină, era prieten al familiei mele, locuisem cândva sub acelaș acoperemânt și copilărisem cu copiii lui.

Danielopol este singura plăcută amintire ce mi-a rămas din viața mea universitară în București. Cu studenții nu am avut nici un contact. Prea puțini veneau la cursuri, și mă mulțămiam cu prietenia vechilor mei colegi dela „Institutele Unite", din Iași, cari urmau și ei Dreptul. Vre-o societate studențească poate că era și pe atunci, dar o viață de student nu exista. Studenții erau funcționari pe la ministere, prin

poliție, erau în solda partidelor politice, se ocupau cu chestiuni străine de studiile lor și nu-și frământau mintea cu lucruri intelectuale, precum făceau studenții din Iași, cari se manifestau, mai cu osebire, prin mișcarea socialistă, pornită din Capitala Moldovei.

Duceam un traiu singuratec. Petreceam o parte din zi în biblioteca Universității, cu Spencer, cu Mill, apoi cu vechii cronicari polonezi, din cari extrăgeam părțile privitoare la istoria Moldovei; sările mă duceam la „Imperial", cafenea în care găsiam toate jurnalele din București și multe reviste din străinătate, și ascultam orchestra condusă de Strauss. Dar această activitate solitară nu mă satisfăcea; aș fi voit să pătrund într'un cerc de intelectuali, să asist la scăpărări de idei. Asemenea lucru nu se găsia în București, sau cel puțin nu era la îndemâna mea.

Camera Deputaților!

Acolo se adună floarea inteligenții acestui popor, acolo se plămădește viitorul țării, acolo fierbe piatra cea scumpă! Cum de nu m'am gândit eu mai din timp la acest focar intelectual.

M'am dus la Cameră, cu oarecare emoție.

Am căpătat loc în o tribună și am început să examinez figurile reprezentanților națiunei.

Ce mutre! Ce întunecime în țidvele acele pătrate!

Un „orator" se urcă la tribună; e un debutant, un pseudo-leader al opoziției. Tânărul Caton Lecca își desvoltă o interpelare privitoare la gara centrală. Am rămas uimit: așa sunt oratorii parlamentului nostru? Asta înseamnează o interpelare?

Lecca nu a spus nimic; și fondul și forma interpelării lui m'au îndignat, și cu toate acestea a fost a-

plaudat. In special Fleva şi-a umflat palmele. Şi se vâra sub mânile oratorului, care gesticulau, şi striga „bravo", şi făcea semne celor de pe banca opoziţiei să încurajeze pe debutant.

Iată alt orator, care apără guvernul de bârfelile infamei opoziţii: Radu Mihai răspunde. Radu Mihai! Şi eu am venit la Cameră, cu gândul că pătrund într'un cerc de intelectuali, că voiu asista la scăpărări de idei.....

In tribuna mea observ o mişcare, un freamăt de şoapte. A cerut cuvântul deputatul care e ascultat de unii cu sfinţenie, de alţii cu îngrijorare. Vorbeşte Fleva. Vorbeşte frumos. Dar ce spune! Zugrăveşte, cu talent, starea de plâns în care se află magistratura noastră; judecătorii sunt la ordinele administraţiei care dispune de ei ca de nişte unelte. Ascult şi mă îngrozesc: eu învăţ Dreptul şi, poate, am să fiu magistrat. Ce fericire mă aşteaptă!

Am părăsit Camera Deputaţilor, în care intrasem pentru prima oară, şi nu am regretat că nu am mai călcat pragul acestui „focar intelectual".

Cu ce visuri venisem în Bucureşti, şi ce am găsit!

Ceva nou pentru mine: conferinţele dela Ateneu.

Am ascultat pe G. Panu, care a vorbit despre „Estetica pozitivă".

Pe Panu îl cunoaştem din Iaşi, de pe când scotea gazeta „Lupta". Am fost la el, trimis de tata, într'o afacere avocăţească de ale lui. Eram elev de liceu şi nu s'ar fi cuvenit să-mi dea atenţie; dar nu din pricina asta „omul" nu mi-a plăcut. Când l-am auzit la Ateneu, nu mi-a plăcut vorbitorul; iar când, după ce a scris „Omul periculos", şi fiind condamnat, a şters-o

voiniceşte peste graniţă, nu mi-a plăcut Panu în întregimea lui.

Altă dată am ascultat pe A. D. Xenopol, care a vorbit cam despre „Influenţa franceză în România". Il cunoşteam din Iaşi, îmi fusese profesor de istorie la „Institutele Unite", şi m'am simţit foarte mândru că m'a recunoscut şi, zâmbindu-mi, a răspuns la aplauzele mele.

„Ateneul" mi-a dat, însă, prilejul de a cunoaşte intoleranţa păturii aşa zisă cultă a Bucureştenilor.

La 15 Martie 1887 trebuia să ţie o conferinţă un preut catolic, român din Ardeal, Demetre Radu. La ceasurile 8 trecute, când am ajuns eu, uşile Ateneului erau închise şi multă lume răcnia, făcea scandal. Nu ştiu cine şi nu ştiu cum a deschis uşile; şi lumea dând năvală înăuntru, unde era întuneric beznă, a început să aprindă lampele.

Pe atunci palatul Ateneului nu fiinţa, şi conferinţele se ţineau în sala din casele de lângă Cişmegiu, prefăcute mai târziu în teatru.

Persoane enervate spuneau că, în timpul zilei, veniseră studenţii dela Teologie, cari corupseră pe servitorii Ateneului, ca să nu facă nici o pregătire pentru ţinerea conferinţei.

Conferenţiarul intră în sală şi e primit cu zgomot infernal; inteligenţii sberau, băteau cu bastoanele în scaune şi în podele şi strigau: „sus părinte, că se udă cărţile", alţii răcniau: „jos iezuiţii." Nu mai pricepeai pe ce lume eşti. Popa Radu, emoţionat, stă înmărmurit pe catedră, cu ochii pironiţi asupra mulţimii care urlă.

Soseşte blajinul Exarhu, preşedintele Ateneului, foarte enervat. O parte din lume, scandalizată de purtarea

teologilor turburători, îi cere să intervie. Cu mult greu izbuteşte Exarhu să spue câteva cuvinte, arătând că de atâţia ani, de când există Ateneul, nu s'a atentat la libertatea discuţiunilor ce se ţin în el, că s'a dat întotdeauna libertate tuturor inteligenţelor să-şi exprime ideile, şi roagă publicul să-l lase pe d. Radu să vorbească.

Publicul aplaudă. Popa se urcă din nou la tribună, strigând: „Trăiască Romănia“, dar scandalul reîncepe, de astădată mai violent.

Eu, care — simţindu-mă străin în Capitală — nu mă amestecam în nicio mişcare zgomotoasă, mi-am pierdut calmul şi m'am luat la sfadă cu un popă, urcat pe estradă lângă mine, ca să manifesteze contra „iezuitului“, care n'a mai putut ţinea piept furiei şi, galben ca făclia, părăseşte sala, urmat de câţiva studenţi, între cari m'am vărît şi eu. Teologii, cu preutul meu bătăuş, se luaseră după noi, cu gând să scuture antereul „iezuitului“, dar acesta s'a urcat într'o birjă, împreună cu trei dintre noi, hotărîţi să-l apărăm.

Adoua zi m'am dus la redacţia ziarului „Romanulu“, şi am lămurit d-lui Vintilă Rosetti, cu care aveam oarecare legături, scandalul ce se petrecuse. Spre marea mea mirare, directorul ziarului mi-a mărturisit că nu poate să dea nici o importanţă preutului Radu, pentru a nu se crede că în ţara noastră avem lupte religioase. Dacă ar lua ziarul partea lui Radu, ar însemna că susţine interesele Mitropolitului şi ale preoţimii, ceiace nu-i vine la socoteală. Deaceea Vintilă Rosetti a găsit mai nimerit să nu pomenească nimic, în gazeta lui, despre cele întâmplate cu popa Radu, ceiace m'a lăsat cu totul nedumerit.

Urmărind mişcarea intelectuală a Bucureştilor, am nimerit la „Academia Română“, unde am auzit pe marele Hasdeu — pe atunci nu-şi europenizase numele şi se numea Hâjdău — l-am auzit cetind cuvântul „am“ din „Etymologicum magnum“. Ce ciudat mi s'a părut chipul cum rostea el unele sunete, parcă n'ar fi fost român. In aceiaşi şedinţă a cetit V. A. Urechiă povestea „Ion Isteţul“, care mi s'a părut că nu face să fie cetită la Academie.

Nu mă aşteptam numai la atâta, mai cu samă că era o şedinţă cu multă pompă: asista şi Regele.

Mai multă impresie mi-a făcut conferinta geologului Ştefănescu, despre ultimul congres de geologie din Berlin, din care aflam că ne-a întrecut şi Japonia, pe tărâmul ştiinţific.

Ce era Japonia, pe atunci, dacă şi noi ne minunam că ne-a întrecut! Şi astăzi......

Şedinţele rare dela Academie, conferinţele numărate dela Ateneu, nu-mi umpleau tot golul timpului de care dispuneam.

„Cercul studiilor sociale“ serba aniversarea Comunei din Paris. M'am dus şi eu. A vorbit Mille, pe care-l cunoşteam; au mai vorbit şi alţii, şi deşi, în chip destul de măgulitor mi se spusese că ar fi şi rostul meu să vorbesc proletariatului, ca student ce sânt, eu n'am mai dat pe la Cerc.

La o întrunire a studenţilor am avut prilegiul să ascult pe unii dintre oratorii Capitalei.

Sergentul licenţiat în Drept, Cudalbu, fusese maltratat de nişte ofiţeri de roşiori, şi studenţimea protesta. In sala Ioji — dacă nu cumva în strada Regală— mulţimea indignată aplaudă cuvântările înflăcărate ale

d-lor Paladi, Fleva, Take Ionescu şi Mille, în urma cărora se votează o moţiune, prin care ofiţerii bătăuşi se declară nedemni de a mai figura în rândurile armatei şi se cere să fie reformaţi, iar Corpurile Legiuitoare sânt rugate să voteze legi care să ocrotească demnitatea de om a soldaţilor.

Studenţii erau alegători, şi trebuiau „cultivaţi".

Am admirat pe Take Ionescu: măestria cuvântării lui era ceva necunoscut încă de mine, iar vehemenţa cu care înfiera sălbătăcia, mă uimise.

Cu aceste frânturi mă pusesem în curent, întru câtva măcar, cu o parte din viaţa intelectuală a Bucureştilor; sufletul meu, însă, îmi cerea o atingere personală cu acei ce reprezentau mişcarea literară din ţara noastră, lucru care nu era aşa lesne de îndeplinit pe vremurile acelea.

Pe acele vremuri, în 1887, despre o mişcare literară nu se prea vorbea în Capitală. O revistă de puterea „Contemporanului" şi a „Convorbirilor literare", care făcuseră atâta zgomot în Iaşi, nu era in Bucucureşti. „Literatorul" lui Macedonski entuziasma un cerc restrâns de admiratori ai poetului, prea puţin gustat de mulţime. Mat numeroşi cetitori avea „Revista literară", a lui Teodor M. Stoenescu, revistă care nu pretindea să creeze vreun curent, să întemeeze o şcoală, şi tocmai poate de aceea avea cetitori.

Eu nu aveam preferinţă pentru niciuna din aceste două publicaţii, şi nici nu mă prea ispitea mândria de a-mi vedea numele tipărit pe paginele lor. De altfel, cunoşteam senzaţiile ce-ţi dă cetirea numelui tău în josul unor versuri, ori a unor „bucăţi literare", pe care publicul poate să le admire în ziare şi reviste.

Prin 1882, într'un număr din gazeta „Deşteptarea" din Bucureşti, scoasă de antisemitul Ioan N. Polichroniade, a fost dat locuitorilor ţării noastre să citească vorbele calde, cu care directorul gazetei întroducea în publicistica românească, pe un tânăr poet, „un puiu de vultur care s'a ridicat din munţii Sucevii şi cheamă românismul la deşteptare", un poet care numără numai optsprezece roze, şi ale cărui „prime accente

sunt adresate patriei sale, în fața căreia, la prima vedere, el plânge, şi plânge atât de dulce şi duios, încât nu ştim care inimă românească să nu fie mişcată de cuvintele sale".

Puiul de vultur, cu optsprezece roze în plisc, eram eu, al cărui nume întreg se răsfăța pe ultima coloană din pagina a treia, sub câteva strofe jalnice, în care plângeam țara, ale cărei pământuri se cotropesc de „jidănime".

Antisemitismul românului Polichroniadis mă corupsese; în gazeta lui puteam să-mi public versurile, pe care le scriam cu atâta uşurință.

Sunt ani de atunci, şi parcă simt şi acuma emoția ce m'a cuprins când am cetit, nu laudele gazetarului, dar numele meu, cu litere de tipar.

N'aş putea să definesc, însă, ce fel de senzații m'au determinat să dau fuga la depozitul de ziare, şi să cumpăr toate numerile din foaia în care erau publicate versurile mele; îmi era parcă frică să le citească cineva din târgul nostru.

Pricina poate era să nu fac vreun rău, tatei, care ca avocat, întrun oraş populat, în mare majoritate, de evrei, ar fi avut de îndurat vreo neplăcere în clientela lui, precum de altminteri i s'a şi întâmplat, mai târziu, când a fost afurisit de evreii din Folticeni, pentrucă apărase, înaintea juraților, pe un grec ce omorâse un evreu.

Iată, însă, că mi-am cheltuit toți gologanii în zădar, cumpărând atâtea exemplare din ziarul cu pricina, deoarece, peste câteva zile, poezioara mea apărea în altă gazetă, „Steaua Dunărei", dar fără introducerea lui Polichroniade din „Deşteptarea".

Botezul tiparului te ademeneşte. In „Deşteptarea" am mai publicat şi alte versuri, se înţelege, cu aceiaş nuanţă de antisemitism, fără care nu aş fi fost nici puiu de vultur, nici talent puternic.

Publicul cel mare a mai putut să-mi citească numele în revista „Cimpoiul", a lui Frédéric Damé, prin 1884, care mi-a publicat versuri, fără a se crede obligat să atragă atenţia cetitorilor asupra numărului de roze pe care le numără autorul, iar un public mai restrâns, a putut să-mi guste proza în „Gazeta de Folticeni", pe care o scotea tata, tot prin acel an, şi la care colaboram, cu toate că eram numai elev în liceu.

Aceiaş plăcere o simţeam când îmi vedeam tipărite numai iniţialele: A. P. G., sau oarecare pseudonime, sub nuvelele mele din „Drepturile Omului", pe care nu îndrăzneam să le iscălesc, de frica urmărilor goanei contra socialiştilor.

In 1885 treceam încă examene de liceu, şi îndemnurile vărului meu Vasilică Morţun, ca să leg cartea de gard, nu m'au putut îndupleca să renunţ la gândul de a mă vedea bacalaureat.

Cu pseudonime publicasem, prin 1886, cronici literare în „Romanulu" al lui C. A. Rosetti, cu care tata era prieten, precum şi o serie de articole întitulate „Corespondenţă cu d-nul Contimpuran", iscălite „De pe plaiu". „Contimpuranul" era bătrânul Winterhalter, un prieten de ai lui Rosetti, care trimetea din Viena, corespondenţe la „Romanulu", pe care le cetiam cu multă plăcere, şi cred şi acuma că erau interesante.

Eram, prin urmare, obişnuit cu senzaţiile tiparului, şi nu mă rodea vanitatea de a-mi vedea numele tipă-

rit în nişte reviste, care nu mă ademeneau. Cu toate acestea am fost nevoit să bat la uşa unei redacţii şi să mă înfăţişez unui director de revistă, cu fiţuica pe care se înşirau versurile mele de dragoste, de oarece în alt chip nu mă încumetam să le pun sub ochii „dragei mete".

Locuiam în strada Dionisie, în apropiere de o casă mare în care era Ministerul de Externe, şi ca să mă duc la Universitate, treceam pe la capătul străzii Eni, de unde vedeam o firmă destul de citeaţă, pe care era scris, cu litere mari: „Revista Literară". După multă răsgândire, am intrat în camera în care se acumulau redacţia revistei, administraţia revistei şi direcţia unei şcoli de declamaţie, pe care le cumula T. M. Stoenescu.

In tinereţe eram timid, şi defectul acesta mi-a făcut mult rău, în toate privinţile şi în toate manifestările vieţii mele. De aceea mi-a trebuit oarecare sforţare sufletească până ce am întins directorului revistei versurile mele, în care-mi plângeam durerile dragostei.

Stoenescu mi-a părut un suflet blând. Trebue să fi suferit, omul acesta.

A cetit poezia mea şi i-a plăcut. In numărul viitor trebuia să apară.

Se înţelege că am rămas încântat. Nu doar că buna primire făcută versurilor mele m'ar fi ispitit să cred că am săvârşit o lucrare de valoare; mulţămirea mea era motivată de faptul că „Ea" va ceti aceste versuri, va afla, în fine, ceea ce credeam că-i tăinuesc de ani întregi. Credeam că-i tăinuesc, pentrucă nu avusesem îndrăzneala să-i fac vreo mărturisire. Doar eram timid.....

Le va ceti.... Dar, pentrucă să le citească, trebuia să-i ajungă revista la îndămână. In oraşul meu revista lui Stoenescu nu pătrunsese; nici eu, care — cum s'ar zice—eram unul dintre cei cari cetiau, nu am cunoscut-o până ce nu am ajuns în Bucureşti. Atunci, cu o hotărâre pe care numai pârdalnica de dragoste poate să ţi-o sugereze, am plătit abonamentul pentru tatăl „Ei“, om bogat, dar despre care eram convins că nu l-ar fi achitat el niciodată, pentrucă era socotit ca om avar....

Poate că plata abonamentului acestuia m'a făcut şi mai simpatic lui Stoenescu, şi când ne-am despărţit, pe lângă vorb le bune ce mi-a hărăzit, mi-a dat şi un exemplar din poemul „Sofia“, a căruia copertă era tipărită cu albastru. Bineînţeles, poetul a ţinut să scrie câteva cuvinte pe paginele poemului, pentru ca să posed şi eu un autograf al autorului.

Prima declaraţie publică făcută „dragei mele”, a apărut în numărul din februar 1887 al „Revistei Literare“, şi până în vacanţa de Paşti, s'au mai tipărit şi altele.

Eram nerăbdător să ajung acasă; voiam să văd efectul îndrăznelei mele. In fine fiinţa aceea rece şi nepăsătoare, va afla ceea ce s'ar fi cuvenit să simtă, chiar fără să rostesc vreun cuvânt, dacă privirile mele mistuitoare şi sentimentul care îmi închipui că transpira din toată firea mea, nu i-ar fi vorbit nimic.

In prima zi a sosirei mele m'am dus la ei, şi cum am intrat în biuroul bătrânului, am avut o senzaţie de zădărnicia vieţii: cele câteva numere din „Revista Literară” stăteau necetite, cu banda nedeslipită, pe consola oglinzii dintre cele două ferestre. Bătrânul nu cetia, iar fetele lui despreţuiau scrisul românesc,

precum făcea toată lumea, pe vremurile acelea de înstrăinare sufletească.

Literatura mea era de prisos. Atâta vreme scrisesem numai pentru mine, pentru plăcerea de a scrie, şi acuma, când puteam să-i impărtăşesc şi „Ei" ceeace clocotea în sufletul meu, şi când credeam că mijlocul ales era aşa de ingenios, iată ce descoperire ucigătoare mi-a fost dat să fac: versurile mele nu le cunoştea persoana pentru care le tipărisem!

De s'ar fi întâmplat altfel, aş fi inundat revista cu gemetele mele, şi bunul Stoenescu le ar fi publicat, pentrucă mă socotea om de ispravă, deoarece îmi cerea colaborarea mai intensă, şi mă cinstise cu un loc de membru fundator al societăţii „Revista Literară", pe care o întemeiase, nu ştiu în ce scop, pentrucă nu am asistat la nici o întrunire a societăţii, despre existenţa căreia am aflat şi eu din statutele publicate în revistă.

Şi astfel, după ce mi s'au tipărit şi ultimele poezii care aşteptau în saltarele redacţiei, nu am mai publicat nimic în revista lui Stoenescu, pe care nici nu l-am mai văzut de atunci.

Nu mă puteam obişnui cu viaţa de Bucureşti şi mereu mă bătea gândul să iau înapoi drumul Iaşului.

Pricina adevărată a nemulţămirii mele erau neplăcerile ce înduram în afară de viaţa intelectuală.

Fusesem nevoit să capăt o slujbă la Ministerul de Finanţe, şi slujba aceasta mi-a făcut zile amare.

Dădusem concurs pentru asemenea slujbă, sau—mai exact—mă prezentasem la un concurs, şi după ce ni s'a dictat subiectul tezei, pe care ar fi trebuit să o scriu, am salutat cuviincios pe domnul Director şi am plecat spre şosea, să mă răcoresc de aerul nesuferit din mansardele Ministerului de Finanţe.

Cum puteam să scriu, eu, bacalaureat în litere şi ştiinţi, un proces-verbal, prin care să constat contravenţia la legea băuturilor spirtoase, săvârşită de Stan Cutare, care a introdus, pe bariera Colentinei, cinci decalitri de spirt, de atâtea grade, fără să fi plătit taxele cuvenite?

Ce lucrare vor fi făcut ceilalţi concurenţi, nu ştiu, precum nu ştiu care dintre nenorociţi a pus mâna pe slujbă.

Imi părea destul de rău după cei nouă zeci şi nu ştiu câţi de lei, leafa ce aşi fi trebuit să primesc, dar eram foarte fericit că am scăpat de a fi slujbaş. Aveam o groază de funcţionarism; gândul că voi intra

în tagma cenuşerilor, mă dezola. Dar trebuia să am o leafă, trebuia să fiu slujbaş. Şi s'a găsit mijlocul să o iau fără de concurs.

Un unchiu al meu, frate cu mama, era deputat, şi în foarte bune raporturi cu Ioan Brătianu, şeful partidului atunci la putere. Intr'o zi de primăvară, pe la finele din Martie, înarmat cu o scrisoare a unchiului meu, către un domn Perticari, funcţionar superior, m'am îndrumat spre Ministerul de Finanţe. Mă simţeam prea umilit când am întins talismanul spre mâna omului grav dela biuroul elegant, în faţa căruia mai stătea un slujbaş, cu un vrav de hârtii pe braţe, dar d. Perticari a fost gentil, şi a făcut să se mai risipească negura de gânduri negre care mă învăluiseră.

Mi-a spus: mâne, la 11 ceasuri, să vin la slujbă; în vedere că sunt student, orele de serviciu sunt dela 11 la 6 seara.

Ce slujbă am? Ce leafă am?.... Nu ştiu.

A doua zi am aflat că sânt.... copist!

Şi ce dispreţ aveam eu pentru copişti!

O altă umilinţă mă aştepta. Trebuia să depun jurământul, adică să jur, cu mâna pe cruce, în numele lui Dumnezeu, credinţă regelui şi dinastiei. Veneam doar din Iaşi, unde se tipărea „Contemporanul", unde era o atmosferă de ateism, unde mă deprinsesem cu ideia că omenirea trebue îndreptată spre altă concepţie a formelor de guvernământ. Şi, deodată, să rup cu o lume întreagă de idei, şi să fac un asemenea jurământ!

Am trecut prin clipe grele. Nu a lipsit mult ca să întorc spatele şi să fug din acel Infern; dar mi-am amintit o scrisoare ce primisem de acasă: tata era

bolnav.... şi am renegat o viaţă întreagă de credinţi, în faţa unei necesităţi, pe care, în alt chip, nu puteam să o satisfac.

Primele zile de slujbă nu m'au prea nemulţămit.

Nu aveam mult de lucru. Eram trei copişti în birou şi între noi atâta deosebire. Unul, când nu avea nimic de scris, şedea prosteşte, cu mânile întinse pe masă, ori se uita pe fereastră. Celalt, care făcuse şcoala comercială în Bucureşti şi doi ani la Anvers, cetea nişte lucrări de comerţ, iar eu ceteam „Metafizica Amorului“ de Schopenhaner.

Mai făcusem o constatare, menită să nu mă desconsider aşa de mult eu însumi: In Bucureşti nu era o necinste să fii copist la un Minister, precum judecam eu. Lumea vede bine pe funcţionar, şi unui copist portarul îi deschide uşa, iar şeful de biurou nu se uită la tine cu prea multă indiferenţă. Ar putea să fie suportabilă şi viaţa de copist!

Iată însă că aceste reflecţii nu rezistă la prima ocazie, când noua mea tentativă de concepţie este pusă la încercare. Intr'o zi, când aveam de lucru, intră în biuroul nostru un unchiu al meu dela Roman, Alecu Morţun. Masa mea era mai lângă uşă, aşa că persoana care intra, putea să nu mă vadă, fiind cu privirea aţintită spre funcţionarul dela masa care venea în dreptul uşii. Cum l-am zărit, am şters-o pe uşă, şi nu m'am întors până ce n'a plecat: îmi era ruşine să mă vadă copist.

Aveam un mare cusur: eram moldovan, şi mi se pare că singurul moldovan între sutimile de funcţionari dela Ministerul de Finanţe. Postul de copist la contabilitate era prea puţin menit pentru unul ca mine,

care puteam să fiu pus la o muncă mai grea. Trebuia să fiu schimbat la un alt serviciu, şi pentru asta era nevoe de un pretext, de o cauză care să înduplice şi pe d. Perticari să convie.

Pretextul s'a găsit lesne. Mi s'a dat să scriu o hârtie pe care trebuia să o iscălească Regele, un decret oarecare. Mi se cerea să scriu caligrafic, să fac lucrarea unui specialist. Mi-a fost cu neputinţă.

Să devii caligraf în câteva minute!

Şi atunci am fost trecut la serviciul datoriei publice, unde cinci ceasuri pe zi număram cupoane perforate, le rânduiam după serii şi după numere şi le înşiram pe şfară, de făceam cârnaţi lungi de metri întregi.

Mai ingenios mijloc de a tâmpi o minte omenească nici că s'ar putea inventa! Când eşiam dela slujbă la şase ceasuri, eram ameţit, şi blăstămam clipa în care am întins d-lui Perticari talismanul unchiului meu.

Mai bine de o lună am urcat calvarul Ministerului de Finanţe, fără să mă fi gândit că aşi putea scăpa de acest supliciu.

Era Duminică, şi-mi venise dor de câmp. M'am dus la Oppler. In grădină era o movilă de pe care mă uitam, peste gard, într'un câmp mare, sămănat cu trifoiu, în care cânta o prepeliţă,

Verdeaţa câmpului, vântul cald de primavară, cântecul prepeliţei, mi-au răscolit tot sufletul, mi-au evocat atâtea amintiri, mi-au înviat atâtea dorinţi de viaţă în libertate, cu care fusesem deprins până atunci, de viaţa ce o duceam, în fiecare vacanţă, în aerul de ţară, la umbra pădurilor, pe maluri de pârae, unde nu erau cupoane de numărat, nici ochi de superior, care să-ţi privigheze mişcările. Şi atunci am conceput

un plan îndrăzneț: să părăsesc Bucureștii, să-mi petrec vacanța acasă, și în toamnă să mă duc la Iași, unde să-mi isprăvesc studiile.

La finele lui Iunie am plecat, părăsind slujba care nu era pentru mine, și nici eu pentru dânsa.

In timp de un an și jumătate, cât am lipsit eu din Iași, aici se făcuseră multe schimbări, și mulți dintre acei cu cari aveam legături sufletești, erau înprăștiați prin lume. Cu cei dela „Contemporanul" mă întâlneam din întâmplare și rar de tot; prietenii cu cari înjghebasem, cândva, clubul dela otel Rusia, erau în străinătate; pe mulți dintre studenți nu-i cunoșteam, încât mă simțeam acuma, în Iași, tot așa de străin ca și la București, unde începusem a lega oarecare relațiuni cu intelectualii. Era firesc lucru să am, câteodată, clipe de păreri de rău pentru schimbarea ce făcusem.

Intr'o zi întâlnesc pe stradă o veche cunoștință, un prieten al familiei, un om despre care nu auzisem de mult vorbindu-se, dar pare-mi-se știam că-i profesor la un gimnaziu, că se ocupă cu arheologia și că scrie versuri.

Omul acesta era *Neculai Beldiceanu.*

Una dintre cele întâi amintiri despre oameni, mă legau de Beldiceanu.

Sucevean de origină, născut în comuna Preutești, unde părinții lui aveau moșie, Beldiceanu a trăit câtva timp în Folticeni, și a fost într'un rând și Polițaiu al orașului.

Mama lui Beldiceanu era prietenă cu mama mea, și țin minte în ce casă a murit bătrâna.

Acea casă astăzi nu mai există; în locul vechei locuințí moldovenești, s'a ridicat o clădire cu pretenții

de a fi modernă. Beldiceanu venea adeseori la noi. Era, poate, singurul om din judeţul nostru, care cetea.

Imi aduc aminte unele nopţi cu lună când stam cu toţii în balcon, şi Beldiceanu vorbea despre cer şi stele. Erau lucruri pe care eu nu le pricepeam, dar de care mama se interesa mult.

Atâta mi-a mai rămas în minte despre Beldiceanu. Dacă l-am mai văzut de atunci, până la întâlnirea de pe stradele Iaşului, nu pot să spun; şi mi s'a părut lucru ciudat când omul acela, cu ochii aşa de albaştri, m'a oprit, mi-a zis pe nume şi m'a învitat la el.

Şi ciudat îmi pare astăzi, cum am putut eu să ştiu că acela-i Beldiceanu.

M'am dus la el. Când am plecat, după câteva ceasuri, aveam un nou prieten: un prieten care mă captivase.

Incepusem să fac cercetări pentru un studiu menit să fie teza mea de licenţă în drept:

„Istoria proprietăţii la Români".

Răsfoiam cărţi felurite din Biblioteca Universităţii, adunam notiţi; şi adeseori aveam insomnie, gândindu-mă la lucrarea aceasta, care lua, în planurile mele, proporţii din ce în ce mai mari.

Voiam să încerc a lămuri o chestiune foarte însemnată, după părerea mea de atunci, anume dacă au aceiaşi origină, acelaş strămoş comun, popoarele de astăzi, din părţile care se numesc România, Rusia, Polonia, Transilvania, etc. Nu-mi aduc aminte ce legături voiam să fac între această chestiune, şi istoria proprietăţii la noi.

„Beldiceanu ar putea să mă ajute la deslegarea acestei probleme", am zis eu, şi când i-am pus între-

barea, s'a simţit foarte mulţămit: vedea în mine un tânăr cu aplecări spre arheologie, un tovarăş pentru nişte studii aşa de sarbede, care nu prea atrăgeau pe cunoscuţii lui.

Răspunsul la întrebarea mea trebuia scos din examinarea antichităţilor găsite în aceste ţinuturi. Beldiceanu făcuse explorări în staţiunile preistorice de la Cucuteni, judeţul Iaşi, dela Rădăşăni, din Arinii Băii, şi de pe aiurea, în judeţul Sucevii; George Diamandi care într'o vreme avusese pasiunea studiilor preistorice, făcuse multe săpături în judeţul Vaslui, de unde adunase o colecţie bogată de hârburi, aşa că, pentru România, exista un material de comparaţie la îndemâna lui Beldiceanu.

Am petrecut ceasuri frumoase, ascultându-l.

Antichităţile dela Cucuteni şi Rădăşeni nu samână, a conclus Beldiceanu cu acele din ţinuturile vecine cu România, ci sânt identice cu acele aflate de Schliemann la Tirynth şi Mikena; nu samână nici cu cele găsite de Diamandi, în Vaslui, ceeace dovedeşte că Moldova de sus şi cea de jos, a fost locuită de două popoare deosebite; că noi, cei de sus, ne tragem din Geto-Daci, că....Ce mai teorii! Rezultatul acestor cercetări întinse, a fost convingerea mea că nu este nicio legătură între ghicitoarea aceasta şi studiul meu, şi am renunţat la acest capitol introductiv al lucrării plănuite.

In casa lui Beldiceanu am întâlnit pe Grigore Buţuşeanu, profesor, care începuse a prinde patimă pentru arheologie, sub influenţa lui Beldiceanu. Cu Buţureanu, cu Gruber şi cu G. Diamandi, voia Beldiceanu să întemeeze, la Iaşi, o societate de „Istorie şi Arheologie",

al căreia unul din membrii fondatori îmi propunea să fiu şi eu. Şi findcă am primit cu atâta grabă, trebuia să fiu propus ca membru în „Societatea de medici şi naturalişti“, pentru ca noua societate proiectată să numere persoane cunoscute măcar printr'o activitate de cotizaţii, dacă nu aveau alta în sprijinul lor.

Cât de puţin se cerea, prin 1887, ca să fii socotit printre oamenii mai presus de restul muritorilor!

La Beldiceanu am întâlnit pe Eduard Gruber, pe care-l cunoscusem cu ocazia unui examen ce trecusem, ca preparat în particular, de clasa a şasa de liceu.

Gruber, care fusese un student distins al Universităţii de Iaşi, examina la limba română. Eu preparasem câteva materii, chimia şi trigonometria, împreună cu două domnişoare; una era d-ra Elena Sevastos, aceia care în lucrările literare de mai târziu se numea: Elena Didia Odorica Sevastos; era vară cu Gruber, şi conform unei tradiţii din străbuni, păstrată cu sfinţenie până în zilele noastre, voia să puie un cuvânt pe lângă vărul ei, ca să fie mai indulgent cu mine.

Trebuia să facem o lucrare scrisă, o teză. Gruber ni-a cerut să analizăm poezia lui Eminescu: „Lacul“.

Ce bizarerie!

Eram un cititor pasionat al ziarului „România liberă“, una din gazetele care a fost mai bine scrisă, în lumea noastră românească, şi în dimineaţa aceia chiar găsisem, în coloanele gazetei mele, un mic studiu asupra poeziilor lui Eminescu. Se înţelege că am pus la contribuţie studiul acesta, în teza mea, care a eşit minunată, şi mi-a atras laudele profesorului, în faţa clasei, osebit de nota zece, singura notă zece, dată în acea sesiune la limba română.

Gruber va fi crezut că observaţiile din teză erau izvorâte din mintea mea, ceea ce ar fi însemnat că am cunoştinţi întinse în literatura universală, că sunt un viitor talent.

Nu ştiu cum, am ajuns cu vorba la Homer, la examenul oral, şi Gruber m'a întrebat de cunosc ceva din Iliada. Cunoşteam trei cuvinte, de la începutul cântului întâi, şi ca urmare la răspunsul meu afirmativ le-am recitat, cu multă îndrăzneală: „Mynin aeide Thea.....“ am făcut apoi o mică pauză şi am zis, de două ori, „et caetera“.

A râs Gruber, şi de atunci, m'a ţinut minte.

Cu Beldiceanu eram acum prieten. De multe ori îmi făcea mărturisiri intime. Despre cei dela „Contemporanul“ se plângea adeseori. La o întrunire literară, în casa lui Morţun, fusese jignit de tovarăşul Neculau, când Beldiceanu cetise poezia „Capul de mort“, şi nimeni nu-i luase apărarea. Amărăciunea aceasta, probabil, îl făcea pe Beldiceanu să conteste lui Morţun gustul estetic, şi poate că născuse în el ambiţia de a grupa în jurul lui un mănunchiu de tineri, cu care să îndrumeze o mişcare literară, paralelă cu acea dela „Contemporanul“, în jurul căruia ar fi dorit să provoace un gol.

Pentru reuşita acestui plan, trebuia să conteze pe nemulţămiţii de dincolo. Gruber era printre aceştia. Visător, studios, nu avea deloc temperament de luptător politic; era socialist sentimental, şi nu se putea coborî în rândurile mulţimii, pentru a-i ţinea discursuri, a face propagandă, ca alţi adepţi ai „ideii mântuitoare“. De aici o neîncredere a şefilor în sinceritatea părerilor lui Gruber, şi o nemulţămire a acestuia, ne-

mulţămire latentă, care aştepta ocazia să se manifesteze.

Incepusem a ne întruni în casa lui Beldiceanu, din strada Albineţ, în fiecare săptămână, iar eu mă duceam la el din ce în ce mai des, şi de multe ori m'au apucat zorii zilii, stând de vorbă cu poetul-arheolog, ascultându-i poeziile şi planul lucrărilor viitoare.

„Cercul" nostru începu a se mări.

Şi lucru ciudat, mai toţi cari ne adunasem la Beldiceanu, eram dintre acei cari aveau legături şi cu cei dela „Contemporanul". Să fi fost oare toţi aceştia „nemulţămiţi", sau societatea noastră, compusă din ceea ce „dincolo" se numea cu dispreţ „burghezi", atrăgea mai mult tineretul?

In primăvara anului 1888, grupul Beldiceanu se alcătuia dintr'un număr măricel de membri, băeţi şi fete, cari toţi manifestau dragoste pentru literatură, şi unii chiar aveau încercări pline de făgăduinţi.

Afară de Gruber, considerat de toţi ca foarte priceput în chestiuni de artă, al cărui cuvânt avea autoritate, rând pe rând veniră, în mijlocul nostru, d-ra Sevastos, d-ra Izabela Andrei, o altă domnişoară, din elita Iaşului, al căreia nume îl tac, pentrucă nu ştiu dacă nu s'ar supăra de i l-aşi aminti; apoi Costică Anghel, C. Gheorgiu, zis şi Filozoful, Vasile Lateş cel mai entuziast dintre toţi, Eduard Petrovici, care a murit demult, şi alţii, cari după câteva întruniri, s'au arătat tot mai rar printre noi, până ce au dispărut.

La înfiinţarea unei societăţi, cu statute şi comitete, nu ne gândeam nimeni. Ne simţeam foarte bine în organizarea noastră. Beldiceanu, pe care-l urmărea

mereu ideia societăţii de arheologie, care acum trebuia să fie o „Societate de antropologie, arheologie şi istorie", convocă pe toţi profesorii şi toate persoanele din Iaşi, presupuse că le-ar interesa aceste chestiuni, la o întrunire în cancelaria liceului naţional. Incercarea lui Beldiceanu fu zădarnică, şi atunci se propuse ca societatea proiectată şi societatea de medici şi naturalişti să se unească. Nici această încercare nu a izbutit. Unul dintre membrii vechii societăţi, doctor Rizu, declară că dacă se va face aceasta, membrii vor fi într'ales, nu tineri ca George Diamandi.

Pe atunci se ducea o luptă în contra tineretului, de către acei cari aveau situaţii câştigate eftin. Profesorii bătrâni, ca şi politicianii bătrâni, aveau intuiţia insuficienţii lor, dar credeau că se vor putea menţine, punând stavilă celor tineri, cari năzuiau să urce treptele în vârful cărora erau cocotaţi mulţi dintre cei nechemaţi. Ura aceasta o revărsau bătrânii asupra întregului tineret.

Beldiceanu, om bătrân pentru noi, nu înţelegea să se despartă de tineretul care-l înconjura, şi se solidariză cu noi, cei cari nu eram primiţi în vechea societate.

Beldiceanu, ca poet, e puţin cunoscut, deşi a scris şi lucruri de seamă. Ca arheolog, aproape nu e pomenit, deşi a desfăşurat o muncă de uriaş, cheltuindu-şi tot ce câştiga, pentru a-şi mări colecţiile de antichităţi şi călătorind, pentru a culege, din toate colţurile, inscripţii şi însemnări.

Munca aceasta nu i-a fost recunoscută în ţară. Pe atunci arheologia românească era monopolul profeso-

rului Tocilescu din Bucureşti, singurul care era bine răsplătit, şi cu onoruri, şi cu ordonanţe de plată din fondurile diferitelor ministere.

Câte mi-a vorbit, despre aceste „afaceri", Tit. Maiorescu, indignat de cele ce se petreceau, şi el era în măsură să le cunoască aşa de bine!

Necunoscut în ţară, Beldiceanu era bine apreciat în străinătate, ceeace-i producea o mulţămire dureroasă.

Intr'o sară, a venit Beldiceanu la mine, vesel ca un copil şi mi-a arărat o scrisoare de la un domn Paul Hutten, student din Guben, care făcea diplomatica, dar în acelaş timp se ocupa cu arheologia, şi urma să fie numit consul în Egipt. In acea scrisoare Hutten spunea că celebrul arheolog Jentsch, care considera pe Beldiceanu ca singurul competent în România, în materie de arheologie, a propus admiterea acestuia în „Anthropologische Gesellschaft" din Berlin. In scrisoarea sa, Hutten alătura şi scrisoarea altei celebrităţi din Berlin, Voos, către Jentsch, prin care-l sfătueşte să cumpere, pentru muzeul din Berlin, colecţia lui Beldiceanu. Şi Hutten îi făcea lui Beldiceanu propunerea să-şi vândă colecţia, muzeului din Lipsca, oferindu-i şapte mii de lei.

Şapte mii de lei, pe vremea aceia, era o avere, pentru Beldiceanu, însă el nu se îndura să-i treacă peste graniţă bogata lui colecţie, pe care încerca să o vândă Statului Român, dar nu izbutea, pentrucă nu era colecţia unui bucureştean ca Tocilescu, a căruia lucrare fundamentală, „Dacia înainte de Romani", fusese dovedită un plagiat fără de păreche şi fără de ruşine.

Luat de curentul arheologiei, Beldiceanu scria acuma

foarte rar versuri, şi numai după ce s'a înjghebat cercul nostru, a început să lase pe al doilea plan ocupaţia lui de predilecţie, şi la fiecare şedinţă ni cetea câte ceva nou, care ni plăcea, şi chiar ne entuziasma.

Unii dintre noi, cei cari făceau pe revoltaţii contra societăţii burgheze, mai mult de cât erau în realitate, recitau câteva din ultimele versuri ale lui Beldiceanu, dintr'o poezie care se sfârşia astfel :

Când eşti număr, când eşti minte,
Pentruce mai stai la gând ?
Inainte, înainte,
Milionule flămând !

Poezia lui Beldiceanu nu ştiu dacă s'a publicat, dar cercul nostru tindea să o treacă drept o Marseilleză românească.

Venise vremea să putem spune că avem un „cerc literar", şi lumea din Iaşi acuma ştia lucrul acesta, şi unii chiar se interesau despre mişcarea noastră.

Intrunirile noastre erau numai la Beldiceanu, singurul „gospodar" dintre noi, în casa căruia găseam primirea moldovenească şi prietenoasă, de care simţeam cu toţii nevoie.

In fiecare şedinţă se cetea mai întâi din scriitorii noştri clasici. Am făcut începutul cu Creangă, despre care nu se mai vorbea nimic în lumea noastră literară. Creangă a rămas singurul scriitor nesfâşiat de noi, căci pe toţi ceilalţi îi trecusem prin cel mai des ciur al criticei, şi din mulţimele de pagini ale multora, noi decretasem că numai prea puţine rămân pentru posteritate. Eram foarte exigenţi, influenţaţi de Gruber, care găsea noduri în papură, şi cântărea fiecare cuvânt.

După ce isprăveam cu cetitul clasicilor, venea rândul să cetim din ale noastre. Din cauza asprimei criticei, cu multă greutate se hotăra fiecare să-şi scoată foile din buzunar, şi trebuia o intervenţie mai impunătoare, precum era a lui Beldiceanu, ca să ne dăm pe mâna neînduraţilor noştri călăi.

Din câte se cetiau, prea puţine găseau aprobarea lui Gruber, care numai pentru poeziile lui Beldiceanu nu avea nimic de obiectat. Din când în când i se părea lui Gruber că nu sună destul de armonios un vers, ori că un cuvânt nu exprimă destul de clar ideia poetului, ceia ce Beldiceanu recunoştea mai totdeauna.

Acest respect al lui Gruber, pentru scrisul lui Beldiceanu, ni-a dat putinţa să-i facem o farsă.

Intre Beldiceanu şi Gruber era o veşnică neînţelegere, în privinţa unui membru al cercului, căruia Gruber îi contesta orice talent. Tot ce scria băiatul acesta, Gruber spunea că e prost, că nu poate fi cetit, şi totdeauna îl îndemna să nu mai încerce a scrie versuri.

Intr'o seară, Beldiceanu citeşte o poezie, „Luna şi dragostea“, scrisă de el la 12 Mai 1872, în Preuteşti, satul în care se născuse. Gruber a fost entuziasmat, iar Anghel şi-a copiat în carnet versurile aceste fără de cusur.

Dar..... poezia aceasta, era opera poetului fără de talent, după aprecierea lui Gruber, care a făcut o mutră caraghioasă, când a aflat farsa izbutită aşa de bine.

Şedinţele noastre literare ţineau până după miezul nopţii, şi de prin luna Maiu, luasem obiceiul să plecăm cu toţii la Copou, unde ascultam priveghitorile, şi

când era lună, ne înbătam de razele ei. Numai după ce se revărsa lumina răsăritului, ne întorceam în oraş şi ne împrăştiam.

Un nou venit între noi care ne fermecă: Artur Stavri. In volumul ce a tipărit, Stavri nu a pus nici una din poeziile tinereţii lui, şi cred că nu a făcut bine. A scris el lucruri de valoare, pe care le-a menit uitării, numai pentru că forma amintea influenţa lui Eminescu. Dela ivirea lui Stavri, un copil, întrunirile noastre sunt foarte însufleţite şi versurile lui armonioase le învăţam toţi pe derost, şi le recitam ca o rugăciune.

Iată, însă, un mare eveniment. Gruber ni aduce într'o zi vestea că a desmormântat pe Ion Creangă, uitatul din mahalaua Ţicăului, şi l-a înduplecat să vie la cercul nostru. Seara de 4 Maiu 1888 a fost, pentru noi, o adevărată sărbătoare.

Creangă a venit la întrunirea dela Beldiceanu, şi ni-a cetit o parte inedită din „Amintiri".

A fost un delir, şi pentru a nu strica farmecul sub care ne desfătam, nu s'a mai cetit alt nimic în acea seară.

Retras în singurătatea lui, lăsat în părăsire de prietenii dela „Junimea", cari nu mai aşteptau nimic dela el, Creangă s'ar fi stâns, în bojdeanca lui, uitat de toţi, fără să mai fi simţit emoţiile vieţii de adinioară, dacă nu ar fi încercat să-l însufleţească din nou, mâna aceasta de tineri, cari dacă n'au avut talent, şi n'au produs nimic temeinic în literatură, au avut cel puţin o dragoste neîntrecută pentru scrisul românesc, un entuziasm neţărmuit pentru un mare scriitor, ca Ion Creangă.

In mișcarea intelectuală a unui popor, în avântul spre mai bine, au o influență necontestată și acei indivizi, meniți să rămâe necunoscuți generațiilor viitoare, dar cari au contribuit la răspândirea unui curent, la spulberarea unor prejudecăți, fără ca prin ei înșăși să reprezinte vreo valoare ponderabilă.

Cupola aurită, care scânteiază la razele soarelui, nu s'ar răsfăța, acolo sus, în vârful clădirii, dacă în zidurile ei nu ar fi cărămizile ascunse privirii tuturora.

Dacă cercul nostru literar n'a făcut decât atâta ispravă, să reverse câteva clipe de mulțămire în sufletul amărât al lui Creangă, tot merită să se știe cât de puțin despre existența lui.

Pe Creangă nu l-am avut de multe ori în mijlocul nostru, pentrucă vacanța de vară ne-a împrăștiat, ca pe un cârd de potârnichi.

La începutul lui Noembrie m'am întors în Iași, dar cercul nostru literar nu mai avea ființă. Prietenii nu se mai intâlneau în casa lui Beldiceanu, care avusese multe amărăciuni, în ultimele timpuri, și nu se mai arăta însuflețit de același dor de lucru și de aceeași dragoste pentru prieteni. Gruber era dus în străinătate; unii dintre ceilalți, luați de nevoile vieții, fuseseră nevoiți să se dezintereseze de literatură. O atmosferă greoae apăsa asupra sufletului tuturora, cași zilele posomorâte de toamnă.

Imprejurări neprielnice m'au silit și pe mine să nu pot rămânea în Iași: după mai puțin de două săptămâni m'am întors acasă și am întrerupt orice contact cu tovarășii din cercul literar.

Pe la sfârșitul anului, Gruber s'a reîntors în Iași. Tot așa de entuziast, a încercat să reînființeze cercul,

dar a izbutit să-i dea numai o licărire vremelnică.

Incăpăţinat, Gruber nu a renunţat la ideea publicărei unui „Album literar", care trebuia să cuprindă numai lucrări de ale membrilor cercului nostru. Dacă întrunirile nu mai erau cu putinţă, Gruber care avea răbdarea să ticluiască scrisori lungi şi să ţie o corespondenţă întinsă, a început să se adreseze răsleţilor, îndemnându-i să scrie pentru „Album".

Intr'o scrisoare din 3 Ianuarie 1889, Gruber îmi spune: „Am hotărît să publicăm „Albumul literar", adică albumul nostru. Suntem 15 colaboratori : Creangă, Beldiceanu, Alexandrescu (Grig.), Izabela, Anghel, A. C. Cuza, Gheorghiu, Ema Holban, Lateş, Petrovici, Elena Sevastos, Stavri, Ţurcanovici, tu şi eu. Avem bucăţi admirabile, nouă, pe care tu nu le ştii : ale lui Alexandrescu şi Stavri, cât şi altele. Va putea forma un volum de 150 — 200 pagini. Cred că te uneşti şi tu la apariţiunea albumului, care avem noi obrăznicia a o crede — va alcătui un eveniment literar."

Gruber era un optimist incorigibil.

Intre colaboratorii Albumului erau persoane care nu luaseră parte la întrunirile cercului nostru. Pe d. A. C. Cuza îl văzusem prin Iaşi, dar nu-l cunoşteam. Grigore Alexandrescu, sau „Grig." din nişte schiţe publicate în „Convorbiri literare", era magistrat în provincie, dacă nu cumva în Piatra ; Ţurcanovici îmi fusese coleg în liceu, făcea medicina, dar nu ştiam că scrie şi versuri. Gruber făcea minuni. Isbutise acuma să înduplice pe Beldiceanu să-şi reînceapă activitatea, să-l scoată din toropeala în care-l prăbuşise moartea lui Sorin, copilul răsfăţat al maturităţii lui, un copil frumos şi plin de viaţă, pe care i-l răpi anghina difterică.

Optimismul lui Gruber, în privința Albumului, începu să mai scadă. Intr'o altă scrisoare, zice: „Cu Albumul n'are să meargă aşa iute precum credeam eu — poate îl vom amâna iarăşi. De ce? Tot oamenii sunt pricina. Sunt lucruri foarte delicate şi greu de învins. Poate timpul să aducă lucrarea lui uitătoare. Apoi o parte voesc ca Albumul să fie din materie foarte aleasă alcătuit, şi să adunăm materia, luându-ne angajamentul ca nime să nu publice nicăiurea bucățile alese, cum au făcut oamenii ca X şi Y. — Ce deosebire între scrisoarea ta şi a Izabelei (ce e la Roman şi i-am scris să trimeată ce mai are):

„Din cauza cercului literar s'a întâmplat nenorocita de desbinare"; „Revista care trebuia să fie cinstea partidului, n'are colaboratori"....... „Zău, mai bine ați trimite la „Contemporanul" bucățile cele"..... Intrunirile începem să le facem iar regulate la Stavri sau Anghel (nu la Beldiceanu, din cauze profilactice). Volumul a trecut mult de jumătate. Ți-i mai mare dragul să citeşti..... Beldiceanu ni-a cetit nişte admirabile poezii. S'a pus între poeții români de cel mai mare talent. A scris o poezie la moartea lui Sorin. E zdrobit, bietul om."

Când m'am dus în Iaşi, prin Februar 1889, n'am mai găsit cercul nostru alcătuit ca înainte vreme. La Beldiceanu ne mai adunam din când în când, dar numărul membrilor scăzuse. Era un fel de oboseală în sufletele tuturora. Unii dintre cei cari făceau multă gălăgie în întrunirile noastre, socialiştii cari se manifestau în toate ocaziile, suferiseră de persecuțiile pornite în contra grupării dela „Contemporanul". După cum Lascăr Veniamin, şi alții, fuseseră luați în armată,

Mihai Pastia, institutor, fusese transferat la Babadeg, aşa şi unul din cercul nostru, copist la tribunal, fusese dat afară, iar altul, mai slab de înger, pentru a-şi putea păstra slujba, fusese pus într'o situaţie greu de acceptat: a trebuit să ţie, într'o întrunire provocată de guvern, o cuvântare în care să susţie păreri diametral opuse celora pe care le desvoltase, cu câteva zile mai înainte, la o întrunire socialistă. Astfel umilit, acesta nu s'a mai arătat între noi, apoi a plecat din Iaşi, i s'a pierdut urma, şi mai târziu am aflat că a murit, după ce orbise.

Lipsa multora nu se simţea, acuma când aveam nedespărţit de noi pe Creangă. Intre el şi noi se făcuse o adevărată prietenie, şi Creangă parcă întinerise. Venea la multe din întrunirile noastre. Păstrez o scrisoare a lui Gruber în care zice aşa: „Desară să nu vii la Anghel, ci la Stavri, Păcurari, casele Goldenthal, unde este o piaţă, dela Dr Riegler ceva mai înainte. Apuci în dreapta, scăriţa a treia în fund unde şede Albineţ. Il aducem şi pe Creangă, avem să fim 8 sau 9. Manuscriptul se măreşte".

Cercul nostru multe zile nu mai avea de trăit. La finele lui Maiu, Gruber a plecat spre Lipsca, şi de acolo într'o călătorie mai lungă, prin Occident, de unde s'a întors în Septembrie şi în scrisorile ce mi-a adresat, nu pomeneşte nici un cuvânt despre „Albumul" nostru. Beldiceanu era bolnav şi se înstrăina mereu de vechii lui prieteni.

Stavri plecase la Bucureşti, iar cel care ne însufleţea mai mult, Ion Creangă, ne-a părăsit pe toţi, la 31 D-brie 1889, în ultima zi a unui an menit să stângă multe visuri, şi să închee viaţa unui cerc literar din Iaşi.

In „Foaia societății Deșteptarea comerțului și industriei române“, din București, prin Septembrie 1882, se tipăriseră câteva poezii de ale mele, din care directorul gazetei și vice-președinte al societății „Deșteptarea“, d. Ion Polychroniade, își făcuse convingerea că eu sunt un bun patriot. In vederea acestor mari calități, comitetul societății, în ședința dela 22 Septembrie, m'a primit cu unanimitate de voturi ca membru activ, după cum mi se făcuse cunoscut prin o adresă foarte frumos scrisă.

Societatea aceasta fusese fundată „în urma avântului generos al studenților români, din ziua de 26 Septembrie 1881“, și a avut numai caracterul unei societăți de propagandă; mai pe urmă a trebuit să-și „puie în lucrare ideile sale, prin viitoarele lupte ce va întreprinde la adăpostul legilor și a justiției“.

Lupta aceasta putea să fie caracterizată prin o formulă foarte simplă, care a răsunat și mai pe urmă în gura altor patrioți: „nici un ac dela jidani“.

In legătură cu această societate, și poate ca un ecou al ei, a fost organizarea, în București, a unui „comitet al congresului economic român“, a cărui primă întrunire, și mi se pare și cea din urmă, a fost la Iași, prin Septembrie sau Octombrie 1882.

Comitetul acesta se compunea din oameni cari aveau

un rost în lumea noastră. Preşedinte era d-nul C. Porumbaru; vice-preşedinte, d. Al. Lupaşcu, iar membri, d-nii G. Missail, C. I. Arion, D. Butculescu, C. Troteanu, şi alţii.

Ca membru al societăţii „Deşteptarea", am fost invitat şi eu la congresul din Iaşi, şi probabil că tot această calitate a îndemnat pe comitetul central al congresului economic român, să-mi încredinţeze reprezentarea intereselor economice în judeţul Suceava, şi să mă invite a constitui un comitet local, dimpreună cu alte persoane, care în oraşul nostru reprezentau ceva, pe când eu eram un biet elev de liceu, care-mi perdeam vremea pe acasă, şi nu mă băga în seamă nimeni dintre acei cu cari trebuia să colaborez pentru îndrumarea Ţării spre realizarea progreselor reclamate de situaţiunea economică..... etc. etc., precum sta scris în adresa ce primisem dela comitet.

Cum erau să mă bage pe mine în seamă *colegii* mei, când ei erau oameni în tot locul, oameni gravi, cu situaţii în localitate, pe când eu mă pregăteam să trec examenul de clasa a şasa de liceu, pe care nu o mai isprăveam! Cum să mă bage pe mine în seamă oameni cari fuseseră deputaţi, senatori, prefecţi, primari, vechi directori de şcoală, sau protoereul judeţului, comandantul regimentului, cari primiseră adrese identice cu a mea, şi erau invitaţi să se constitue în comitet local, cu mine? Am avut şi eu măcar atâta bun simţ să fiu jenat de o asemenea tovărăşie, şi n'am suflat un cuvânt despre această distincţiune ce mi se făcea, şi care desigur că a indignat pe toţi ceilalţi. Dar şi aceştia s'au răzbunat: n'au luat în serios însărcinarea ce li se dădea, şi nu şi-au turburat

digestia pentru a se ocupa de asemenea „fleacuri".

Eu, însă, am fost la congresul dela Iaşi.

La Paşcani m'am întâlnit cu d. Polychroniade. Nu-l cunoşteam de mai înainte, şi nu-mi aduc aminte cum am făcut să dau de dânsul, în mulţimea de congresişti îngrămădiţi în vagoane.

Naşul meu întru patriotism m'a primit foarte călduros şi m'a recomandat ca reprezentantul judeţului Suceava la congres.

Am rămas cu totul surprins de atitudinea celora cu cari trebuia să lupt pentru emanciparea comerţului şi industriei române, şi cari, spre marea deosebire de concetăţenii mei, îmi arătau atâta consideraţie. Mai cu seamă un coborâtor al Banilor Craiovei, d-nul Ciocazan, a fost aşa de drăgălaş, încât mă captivase şi vedeam în el un mântuitor al neamului nostru.

Congresul s'a ţinut în teatrul naţional, teatrul cel vechiu, pe ruinele căruia s'a ridicat falnic Universitatea de astăzi.

Parcă-l văd şi acuma pe Matei Gane, un fruntaş al Iaşului, cu ochelarii pe nas, cetind ceva pe nişte hârtiuţi, în desperarea întregii sale, care aştepta să se isprăvească odată acele nenumărate fiţuice, care defilau, de atâtea ceasuri, pe dinaintea ochelarilor neobositului orator. Chiar şi persoanele depe scenă, care trebue să fi fost alcătuind comitetul congresului, erau neastâmpărate şi furnicau în jurul cetitorului, netulburat de loc.

Mă uitam, cu o curiozitate îndreptăţită, la toată lumea îngrămădită în sală. Tot ce vedeam era nou pentru mine.

Printre persoanele de pe scenă, mi-a atras mai

mult atenţia un domn voinic, cu faţa roşcovană, veşnic zâmbitoare; părea foarte hazliu şi îmbrăcămintea lui, deosebită de a celorlalţi, îi dădea un aer original.

Acesta era *Ion Creangă*. Il cunoşteam din auzite, şi mai cu seamă din abecedarul care mă chinuise, în clasa întâia primară, cu fabula: „Racul, broasca şi cu ştiuca".

Discursurile dela congres nu m'au atras de loc, şi fără nici o părere de rău, n'am mai dat prin sala teatrului. Lipsa reprezentantului judeţului Suceava nu se va fi simţit, şi lucrările congresului nu au fost întru nimic stingherite, din această pricină.

Congresiştii plecau cu alaiu din Iaşi. La gară se adunase multă lume. In restaurantul clasei a treia, înaintea tejghelei plină cu pahare de bere, sta Creangă cu pălăria lui cea mare pe cap, întovărăşit de câţiva prieteni, cari făceau să salte comerţul român. Ca să-l pot vedea mai de aproape, m'am alăturat lângă omul acela aşa de vesel. Creangă s'a uitat zimbind la mine, a luat un pahar cu bere de pe tejghea, şi mi l-a întins zicându-mi, ca şi cum m'ar fi cunoscut de când lumea:

—Trage-i şi tu, bre!

A trecut un şir de ani şi nu l-am mai văzut pe Creangă, până ce l-a dus Gruber la întrunirile cercului nostru literar dela Beldicenu. Deşi între noi era destulă depărtare de vrâstă, m'am împrietenit cu Creangă şi am fost unul dintre acei cari i-au intrat mai adeseori în casă, în vremea cât am stat în Iaşi, precum şi unul dintre cei puţini faţă cu cari Creangă şi-a deschis inima.

„Bojdeuca" lui din strada Ţicăului nu putea să te

atragă prin confort sau bunătăţile pământului. In tovărăşia lui Creangă puteai să găseşti sinceritatea, un lucru aşa de preţios, pentru cineva care ar fi avut norocul să se întâlnească, de multe ori, cu făţărnicia în cale.

Despre cum trăia Ion Creangă, s'au scis multe; prefaţa lui Grig. Alexandrescu, la volumul de „Poveşti", apărut în prima ediţie la Iaşi, cuprinde tot ce s'ar putea spune. Eu am să pomenesc numai despre unele lucruri auzite dela Creangă, pe care le-am însemnat, chiar de când mi le-a povestit, şi am să mai spun câte ceva din cele ce s'au petrecut după moartea lui.

Creangă a fost unul dintre prietenii buni ai lui Eminescu, şi prietenia lor se începuse de prin 1866-67.

Pe atunci Creangă, împreună cu alţi institutori de la Iaşi, tipărea „Abecedarul", pe care-l luase în editură „Societatea pentru învăţătura poporului român".

Venind într'o zi dela tipografie, Creangă s'a abătut pe la Bodnărescu, care înlocuia pe Maiorescu în direcţia şcoalei normale dela Trei-Erarhi. Acolo a întâlnit pe Eminescu. Din una alta, a venit vorba şi despre „Junimea", societate pe care Creangă n'o avea la inimă. El făcea politică, şi era înscris în „Fracţiunea liberă şi independentă", iar cei dela Junimea, carí-l porecleau „Popa Smântână", îi puneau în socoteală un discurs în care ar fi zis: „In ţara asta n'ar fi rău, dacă ar fi bine".

In colaborare cu alţii, Creangă făcuse o „Carte de Cetire", şi-i trebuia aprobarea Ministerului. Ministru de instrucţie era Tell, şi unul dintre tovarăşii lui Creangă, ştiind că d. Iacob Negruzzi are trecere la Bucureşti, l-a rugat să stăruiască pentru aprobare. D. Ne-

gruzzi, îmi spunea Creangă, i-a răspuns că s'ar aproba cartea, dacă n'ar fi numele lui Creangă pe copertă. El a propus să-i scoată numele, dar tovarăşii au refuzat şi cartea s'a aprobat, după avizul unei comisiuni.

Toate aceste împrejurări îl făceau pe Creangă—îmi spunea el— să nu fie prietenul Junimii. Totuşi prietenia ce întemeiase cu Eminescu, dragostea lui pentru literatură şi admiraţia pentru Maiorescu, i-au îndreptat paşii spre această societate, a căreia lozincă era: „întră cine vrea, rămâne cine poate".

Eminescu şi Bodnărescu au întrodus pe Creangă în Junimea, unde a putut să rămâie.

Despre întrunirile dela Junimea, Creangă nu păstrase tocmai bune amintiri. Lumea care alcătuia societatea aceasta, era prea fină pentru apucăturile ţărăneşti ale lui Creangă. Intre atâţia oameni cetiţi şi umblaţi prin lume, răspopitul din Humuleşti, se simţea stingher. Doar când povestea el anecdotele „porceşti", cum le numea el singur, şi care făceau să râdă, din toată inima, pe toţi pudicii dela Junimea, Creangă se simţia între ai lui.

Năduful ce-l înăduşa în timpul întrunirilor acestora, şi-l răsplătea Creangă în tovărăşia lui Eminescu. Imi istorisia el, cu multă duioşie, cum se ducea cu Eminescu în Târguşor, la crâşma lui Ţâru, unde mâncau friptură de porc cu usturoi, pregătită în hârb de ceaun.

Alte ori făceau chefuri amândoi la vestita crâşmă „Boltă Rece".

Pe Eminescu l-a admirat, dar l-a şi iubit, povestitorul nostru. De câte ori vorbea despre el, ochii lui Creangă se umpleau de lacrămi. In dosul bojdeucei lui, moş Creangă avea un cerdac lat, acoperit cu stre-

şină, de unde se vedea numai goliciunea întristătoare a dealului Ciricului. Acolo, îmi spunea Creangă, şedea Eminescu zile întregi. Acolo a scris el „Doina".

In acest cerdac şi-a găsit adăpost şi Agură, care mai pe urmă a ajuns ministru în Bulgaria. Dela Agură i-a fost rămas lui Creangă un dulap, pe care-l mai păstra încă.

Multe din lucrurile pe care i le povestise Eminescu, le spunea şi Creangă, de câte ori i se ivea ocazia. Din viaţa lui Cuza-Vodă, ţinea minte o anecdotă interesantă. Zice că Ion C. Brăteanu şi C. A. Rosetti, ar fi scris lui Kogălniceanu, întrebându-l ce-i de făcut cu Vodă-Cuza, a căruia domnie ar trebui să înceteze. Kogălniceanu li-ar fi răspuns că Domnitorul e iubit în ţară, şi în afară e susţinut, aşa că nu-i nimică de făcut decât.... doar'un pistol.

Scrisoarea aceasta căzu în mâna lui Liebrecht, care o dădu lui Cuza. Intr'o zi Cuza, cheamă pe Kogălniceanu la Palat, şi după ce isprăveşte ce avea de vorbit cu el, îi dă scrisoarea zicându-i—„Ia-o, Mihalachi; ştii că oamenii sunt răi!".

Din viaţa lui Eminescu mi-a istorisit Creangă, pentru a-mi da o notă caracteristică despre firea lui, că pe când acesta se afla la studii în străinătate, Maiorescu i-ar fi scris să se grăbească a lua diploma şi să vie în ţară, pentru a-i da o catedră la Universitate, iar Eminescu i-a răspuns că el nu învaţă pentru ţidule. Maiorescu ar fi strâns din umere.

Pe vremea când l-am cunoscut eu, Creangă era adânc mâhnit din pricina purtărei lui Maiorescu, faţă de el.

Cu ochii înlăcrămaţi îmi spunea cum, pe când era

în zile grele, s'a dus la Bucureşti, cu gând să apeleze la Maiorescu pentru a i se face o pensie. La fereastra casei sale din strada Mercur, l-a zărit pe Maiorescu, dar când s'a anunţat, feciorul i-a adus răspuns că nu-i stăpânul acasă. Trei zile în şir a încercat Creangă să fie primit de acela pe care-l admira mai mult, şi de trei ori a fost izgonit dela uşa lui, până ce a înţeles că acuma, când nu mai publica nimic în Convorbiri, el nu mai era „povestitorul" de odinioară, singura parte din fiinţa lui, pentru care fusese cândva admis între acei cu cari, altfel, nu avea nimic comun. Mândria ţăranului din Humuleşti fusese jignită, cu toate acestea nu l-am auzit, o singură dată, vorbind un cuvânt de rău despre cineva din Junimea.

Şi ar fi avut ocazia să-mi spue multe, dacă în fundul inimii lui curate ar fi fost ascuns un pic de răutate, pentrucă mă duceam la el foarte des, aproape în fiecare zi, şi vorbeam despre toate.

Uneori mă ruga să-i citesc ceva. Intr'o zi m'a pus să-i cetesc din nuvelele lui Vlăhuţă. Eu cetiam rar, şi Creangă mă urmărea cu foarte multă atenţie, repetând, pe şoptite, cuvintele mele. De odată mă întrerupea:

—Cum zice el acolo? Asta nu-i pe româneşte. Ia mai ceteşte odată.

Şi-i ceteam din nou, câte un pasaj întreg, după care el repeta câte o frază, ca şi cum ar fi scandat-o.

Creangă judeca bucăţile literare după efectul acustic pe care i-l produceau lui.

In Iulie 1889 m'am despărţit de Creangă, şi nu l-am mai văzut.

Prietenii cei noi ai lui Creangă, în frunte cu Gruber şi cu ceilalţi din fostul nostru cerc literar, au convocat

la o întrunire, pentru ziua de 5 Ianuarie 1890, şi pe vechii prieteni ai lui Creangă, pentru a se lua o hotărâre asupra tipăririi scrierilor lui, în care scop fiul acestuia, Căpitanul Constantin Creangă, punea la dispoziţie nouă mii de lei, din averea ce rămăsese dela tată-său.

In acelaş timp, Gruber propunea să scoatem o revistă, să o punem sub conducerea lui Gherea, pe care să-l aducem în Iaşi. Căpitanul Creangă, entuziasmat de versurile lui Artur Stavri, oferea trei mii de lei pentru revistă; domnişoara Sevastos dădea patru mii, din cei cinci mii de lei, premiul ce obţinuse de la Academia Română, pentru lucrarea sa *„Nunta la Români“*. Cu aceşti bani şi cu aceiace urma să mai dăm şi noi, s'ar fi încropit până la douăsprezece mii de lei, fondul revistei.

Pentru Gherea se propunea să-i adunăm, prin cotizaţii, o sumă lunară, în schimbul căreia el să facă, la Universitate, un curs de literatură comparată,

Gruber, cel mai optimist dintre noi, a şi scris lui Gherea.

Acesta, însă, cu mintea lui sănătoasă, a răspuns că nu se poate risca. Şi arăta lămurit pricinile care-l împedică : el nu ştie bine limba românească, nu are darul oratoric şi cunoaşte literatura greacă şi latină numai din traduceri. In asemenea împrejurări, cu părere de rău, nu poate primi propunerea ce i se face.

In seara de 5 Ianuarie s'a ţinut întrunirea, în restaurantul otelului Traian. După oarecare discuţii, s'a luat o hotărâre care, de fapt, se cunoştea de mai înainte: s'a ales o comisiune compusă din A. D. Xenopol, Gruber şi Grig. Alexandrescu, care să se ocupe cu

editarea scrierilor lui Creangă. La întrunirea aceasta nu a venit nimeni dela Junimea, deşi toţi au fost invitaţi. După ce mulţimea s'a împrăştiat, şi au rămas numai vre-o 16 din cei cari ne înţelegeam mai bine, ne-am aşezat în jurul unei mese, în fruntea căreia zâmbia iubitul nostru profesor Xenopol, şi am râs şi am ridicat toasturi.

După plecarea lui Xenopol, Căpitanul Creangă se adresează lui Gruber şi-i cere să răspundă, scurt şi cuprinzător, dacă în adevăr este socialist.

Căpitanul începuse a regreta mărinimia din perioada entuziasmului şi căuta o pricină ca să nu mai dea cei trei mii de lei pentru revistă. Planul lui însă nu a izbutit.

D-nul A. Bădărău, rămas printre noi, a vorbit frumos şi a demonstrat Căpitanului că în Iaşi există o mână de tineri, pe cari-i întâlneşti oriunde este vorba a se face un lucru bun. Dacă vrei ştiinţă şi literatură dai de aceşti oameni; în politică, ei ţin un stindard curat şi demn; şi dacă vei cerceta mai de aproape, vei vedea că toţi aceştia, cari alcătuesc inteligenţa Iaşului, toţi sunt mai mult sau mai puţin socialişti. Şi să nu-şi închipuiască cineva că aceşti oameni, când se vor apuca să scrie literatură, nu vor face să reiasă, chiar inconştient, ideilor lor, în rândurile ce vor scrie.

Adouazi a căutat să-mi explice tânărul Creangă, atitudinea lui din ajun. El e juminist, mi-a spus, fiindcă are protector pe Petre Carp, care l-a trimes la Viena, ca spion, cu o sută de lei pe zi. E juminist în politică, nu însă şi în literatură, din pricină că există o răceală pronunţată între tatăl său şi d-nii Maiorescu şi Iacob Negruzzi. In seara întrunirii, Căpitanul primise

o scrisoare dela D-l P. Missir, în care acesta îl sfătuia să dea la Junimea ceiace a rămas literatură dela Creangă; Junimea să-i editeze scrierile, publicându-se mai întâiu, în „Convorbiri literare", partea inedită din „Amintiri". Creangă i-ar fi refuzat cererea, pentru următoarea pricină: d. Petre Missir i-ar fi spus că n'a ştiut despre moartea lui Creangă, decât după înmormântare, pe când el avea dovezi că d-nii Missir şi Volenti, cu o zi înainte de înmormântare, târguiseră o coroană, pe care nu au cumpărat-o, părându-li-se prea scumpă.

In urma unor discuţii, destul de aprinse, cu Gruber şi Grig. Alexandrescu, tânărul Creangă a făcut contractul cu Xenopol, prin care dădea cei nouă mii de lei, şi peste două zile am însoţit pe prietenii mei, cari au ridicat din bojdeuca lui Ion Creangă, manuscrisele câte s'au mai găsit.

Prin april 1887 a apărut, în Bucureşti, revista „Lupta Literară", un eveniment literar, întrucât o scoteau cei doi fruntaşi, copiii răsfăţaţi ai tinerimei noastre: Delavrancea şi Vlahuţă.

Cu Delavrancea eram vecin.

Prin faţa ferestrei mele, din strada Dionisie, era intrarea la casa în care locuia el, dar.... nu-l zărisem niciodată. Pe Vlahuţă îl văzusem la un bal mascat. Pe un al treilea dintre acei cari mi se spunea că are un rost la această revistă, pe Mille, îl cunoşteam de mult, de pe vremea când lipeam şi eu timbre pe numerile din „Contemporanul", în casa lui Nădejde, din Sărărie, în Iaşi.

La revista aceasta a lui Delavrancea, mă îndemna ceva să încerc şi eu să colaborez. Şi am trimes o poezie, prin poştă.

La câţiva paşi de casa mea locuia Delavrancea, şi nu am îndrăznit să mă duc la el, să-i dau făşia de hârtie, menită să ducă o altă veste „dragei mele", cu riscul ca revista să rămâie tot uitată pe consola oglinzii dintre cele două ferestre. Isprăvi de ale timidităţii!

In numărul 2, din 26 april, a apărut poezia mea, intitulată „Singur", care credeam că-mi va atrage privirile trecătorilor de pe stradă, şi ale obişnuiţilor dela „Café Impérial", unde-mi sorbeam şvarţul, în fiecare

seară. Publicul, însă, a rămas nepăsător. Ciudat lucru: nici colegi mei dela Ministrul de Finanțe, unde am petrecut cele mai plictisitoare zile din vieața mea, nici aceştia nu-şi manifestau, în vreun chip oarecare, admirația către un poet, ale căruia versuri erau publicate în prima pagină a celei mai de seamă reviste din toate colțurile românismului!

Poezia mea o va fi cetit sau nu, ființa la care mă gândeam când am scris-o, dar mie mi-a dat curajul să trec pragul casei lui Delavrancea.

Şi, drept să spun, poate tot nu aş fi săvârşit gestul acesta de bravură, dacă nu ar fi intervenit o împrejurare străină, care să mă împingă spre casa vecinului meu necunoscut de mine.

O mătuşă a mea, femeie încă tânără şi frumoasă, care se îmbrăca la una din cele mai vestite croitorese din Bucureşti, doamna Briol, îi rămăsese datoare cu o sumă de bani, pentru care o amenința să o cheme în judecată. Delavrancea era avocatul croitoresei, şi cu el trebuia să tratez, în numele mătuşei mele, pentru a obține o păsuire de două săptămâni.

Când m'am dus la el, dejuna. I-am trimes carta de vizită, şi după câteva minute s'a ivit în uşă un cap lungareț, cu o barbă mai mult blondă, cu părul capului buclat şi în neorânduială. M'a poftit în cabinetul lui, o cameră fără niciun aranjament; biblioteca în dezordine şi masa de lucru plină cu de toate. Intre altele, am zărit nişte foi de carton fin, pe care erau înşirate notițile care-i serveau la studiul critic „O familie de poeți", publicat în „Lupta Literară". Pe întâia filă erau versuri de ale Matildei Cugler, frumos înşirate, cu slove mărunte, trase cu îngrijire.

—Doream şi eu să te văd, mi-a zis Delavrancea.

După ce am pus la cale chestiunea pentru care venisem, şi după ce, în vreo trei rânduri, a găsit ocazia să mă invite să vin pe la el, mi-a spus:

—Imi pare rău că nu pot vorbi mai mult cu „mata".

Trebuia să plece la tribunal.

M'a surprins cuvântul „mata", în graiul lui Delavrancea. Atunci nu ştiam că era însurat cu o moldoveancă.

Pentruce, n'aşi putea să spun, dar nici la Delavrancea n'am mai fost, nici alte versuri n'am mai trimes la revista lui. Cam aşa am brodit-o eu în toată viaţa: totdeauna am călcat alăturea de cărarea cea bună.

Peste câţiva ani eram ajutor de judecător la Paşcani. Intr'o zi, la gară, văd coborându-se, din trenul de Bucureşti, un domn îmbrăcat în haine de excursionist, după ultimul model. Recunosc pe Delavrancea; se ducea la mănăstire, să petreacă vacanţa. M'am apropiat de el, după oarecare hesitare, şi i-am amintit că eu sunt acela care..... povestea cu poezia din „Lupta Literară". Credeam că omul care s'a bucurat când m'a văzut, care m'a invitat la el şi i-a părut rău că nu poate sta mai mult de vorbă cu mine, va fi ceva mai cald, cu o veche cunoştinţă, cu un vechiu tovarăş de....luptă literară. Dar s'a uitat de sus la mine, mi-a întins o mână îngheţată şi s'a grăbit să-şi găsească trăsura.

Mai târziu am avut plăcerea să reînoesc cunoştinţa cu Delavrancea, şi să fim în legături mai strânse.

Scosesem primul număr din revista „Şezătoarea", în Martie 1892; se înţelege că Delavrancea era în fruntea listei persoanelor cărora trebuia trimeasă. Peste

câteva zile primesc dela el scrisoarea următoare:

Domnule Gorovei,

Nu am onoare de a vă cunoaşte, dar 'mi permit să vă strâng mâna şi să vă felicit din toată inima pentru valoroasa întreprindere ce începeţi. Opera D-tră, **„Şezătoarea"**, *este şi mare şi românească.*

Indată ce am primit primul număr l-am cetit cu o poftă excepţională şi am simţit că visul meu îl realizaţi d-voastră. O asemenea revistă doream să încep şi eu, bine înţeles numai cu concursul **învăţătorilor.** *Când am văzut că alţii au început ceea ce eu întârziam prea mult, în loc de a simţi vreun resentiment, mi-am zis: să fiu ajutorul dacă nu întemeetorul acestei opere salutare. Şi m'am hotărît să vorbesc tuturor amicilor despre revista d-voastră şi să scriu despre ea, şi s'o laud, şi să vă laud dupe cum merită şi bine-meritaţi.*

Şi vă mărturisesc că pentru întâia dată am simţit un adânc regret că activitatea mea este prea mult absorbită în altă direcţie decât aceea în care intraţi d-voastră. Prea multul lucru m'a împedecat de a vă saluta începutul dar pentru aceasta 'mi cer ertare şi mă leg să vă fac toate serviciile ce'mi vor sta în putinţă.

In ziua de Paşte, consacru cu plăcere întreaga foiţă a „Voinţei Naţionale" pentru revista d-stră.

De astăzi am început o listă de abonament, şi cred că în calea mea nu voiu întâlni un român pe care să nu-l conving că „Şezătoarea" se cuvine să o aibă pe biuroul şi în biblioteca şi în mintea lui. Astăzi am vorbit la zece, şi toţi s'au grăbit a'mi da

abonamentul. Vă trimet de ocamdată această mică sumă de 30 lei. După serbători vă voiu trimete negreşit 100, şi mai departe voiu continua a vă face abonaţi printre toţi cetăţenii noştri.

Inainte de a încheia să mă ertaţi a vă da un sfat bun după părerea mea: tipăriţi circulare şi adresaţi-le învăţătorilor de pretutindeni, pentru ca să sporiţi numărul colaboratorilor, şi să ajungeţi ca Revista d-voastră să devie o forţă nu numai literară ci şi socială. Din Muntenia sunt prea puţini colaboratori, adresaţi-vă la ei cu încredere, sunt unii care posedă adevărate comori populare. Invăţătorii din Transilvania mi-au produs o adâncă emoţiune. Să fiţi convinşi că d-voastră începeţi actul unei „**uniri**“ *mai mari decât aceea care s'a făcut, binecuvântata unire a tuturor românilor prin strângerea la olaltă a creaţiunilor lor.*

Vă felicit şi vă salut din toată inima. Sfintele sărbători cu bine.

Barbu Ştef. Delavrancea

Peste o lună, la 6 Maiu 1892, îmi scrie din nou:

Iubite D-le Gorovei,

Am fost parte din timp foarte ocupat şi foarte bolnav, iacă de ce nu v'am mai scris. Sunt vesel că numerile „Şezătorii“ devin din ce în ce mai interesante. Vă alătur lista noilor abonaţi din partea cărora v'am trimes abonamentele prin mandat poştal. Săptămâna aceasta suntem preocupaţi şi ocupaţi mult de o luptă dela Ploeşti, săptămâna viitoare însă

fiți sigur că o nouă serie de abonamente vă vor veni.

Barbu Șt. Delavrancea

Noua mea adresă este : Str. Polonă No. 10

Lupta dela Ploești ! Era o luptă politică. Delavrancea, pe atunci, era liberal.

Ultima scrisoarea, cu privire la „Șezătoarea", este din 26 Iunie 1892, în care Delavrancea își deschide mai mult inima.

Iubite D-le Gorovei,

Luna aceasta am fost mai multe zile bolnav decât sănătos, fără a fi pe deplin sănătos nicio singură zi. De felul meu am fost să fiu tare, voinic, ca orice copil de țăran care a scăpat de 26 de ani; anul acesta însă m'am ostenit afară din cale fără a mă îngriji absolut de loc. Din această cauză mașina s'a hodoroginit și acum are nevoie de odihnă și de meremet.

Vă spun toate aceste detalii spre a putea fi scuzat că nu v'am răspuns la drăguța și onorătoarea scrisoare pe care mi-ai adresat-o. Nu știam încotro am s'o apuc; eram și amărât de boală, și nu am vroit ca în astfel de dispozițiuni să răspund unui amic pe care-l iubesc deși nu-l cunosc. Și numai fiindcă am fost astfel n'am mai putut încropi cei 10 abonați pe lună pe cari trebuie să-i fac pentru „Șezătoarea". Firește că în Septemvrie când se vor aduna iarăș membrii clubului liberal-național, voiu reîncepe, căci, încetul cu încetul voiu izbuti să-i abonez în majoritatea lor. Am avut două ocazii ca

să vânez abonați și în amândouă am fost nevoit să stau în casă și în pat.

Iubite Domnule Gorovei, e un cuvânt mare de țăran român pe care l-am dat și-l voiu ține cu orice preț. Am făcut mai puțin de cât puțin pentru valoroasa d-voastră revistă, dar fără 150 de abonați n'am să mă las pe anul ce începe cu Septemvrie viitor.

Acuma să vin la intrebarea d-voastre. Și eu doresc din toată inima ca să vă cunosc. Norocul, întâmplarea au făcut ca și anul acesta să viu tot în Moldova și oarecum aproape de d-voastre. In vara aceasta voiu odihni spre Strunga, cam pe la Târgul Frumos, la moșia Goești. Cred că chiar duminică acuma voi pleca. De acolo ne vom scri și vom rândui o întâlnire unde vei vroi d-ta. In Târgul Neamțului, în Folticeni, în Varatec, în Agapia, oriunde vom hotărî ne vom vedea, și astfel voiu putea să vă spui tot ce gândesc eu despre publicațiunea d-v. Firește că aș fi fericit să vă cunosc pe cât se poate mai mulți din câți v'ați devotat idei d'a dovedi **unitatea geniului poporului românesc,** *căci după părerea mea acesta este rolul „Șezătorei".*

La revedere. Multă sănătate.

Al dumneavoastră amic devotat

Barbu Ștef. Delavrancea

Politica a fost mai tare decât dragostea lui pentru comorile poporului; absorbit cu totul de ea, Delavrancea a întrerupt legăturile cu mine, și cu revista.

Peste câțiva ani ne am întâlnit din nou.

Eram supleant la tribunalul din Folticeni. Societatea noastră fusese zguduită de un eveniment extraordinar: soţia unui colonel îşi otrăvise bărbatul. Medicul, chemat în grabă, văzând crispaţiunile bolnavului, şi fiind cunoscător şi al sufletului clienţilor lui, a fost sigur că bietul colonel era îndopat cu stricnină, pe care iubitoarea lui soţie o turnase în ceaşca de cafea neagră, pe care hainul de bărbat n'a apucat să o înghită în întregime. Graţie îndrăznelei medicului şi împrejurărei că la o farmacie veche din oraş s'a găsit curara, antidotul stricninei, colonelul a scăpat cu viaţă, dar coloneleasa a fost trimeasă în judecata juraţilor, pentru crimă săvârşită dar neizbutită.

Criminala trebuia scăpată. Era fiica unui bogătaş liberal, dintr'un judeţ vecin, care-şi putea plăti luxul de a deranja pe un Delavrancea din Bucureşti, ca s'o apere la Folticeni.

Şi a fost luptă frumoasă.

Partea civilă, colonelul, a avut şi el un avocat bun. D-nul A. Bădărău a vorbit mai bine de trei ceasuri, cu talent. A făcut un adevărat curs de psihologie, pentru a convinge pe juraţi că au înaintea lor o femeie bolnavă, cu care se cuvine să fie îngăduitori. Concluzia cuvântărei a fost: iertare.

Acuzarea a fost susţinută de însuşi procurorul general, un om delicat şi caracter cinstit, Teodor Mândru.

Pe Delavrancea nu-l auzisem vorbind, dar ştiam minuni despre talentul lui de orator. Acuma aveam ocazia să ascult pe maestru, să-mi delectez auzul, să înmagazinez senzaţii de artă oratorică.

M'am pregătit să iau note. Mi-am ascuţit un creion, la amândouă capetele, mi-am rânduit foi de hârtie nu-

merotate, şi aşteptam prima frază pe care să o prind ca pe un fluture din zbor.

Un lung şi frumos exordiu. O melodie întreagă, dar nu pot să notez nimic. Curg valurile de cuvinte, saltă ca apa unui pârăuaş de munte peste petricelele din fund, dar eu nu pot să prind ideia pe care să o înegresc pe albeaţa hârtiei. Nu ştiu ce să aleg. Mai aştept un ceas întreg. Părul oratorului se zburleşte mereu, gesturile lui devin tot mai largi, glasul tot mai mult îi sună a clopot de argint, atenţia tuturora devine tot mai încordată, plăcerea ce o simt devine tot mai voluminoasă, dar hârtia mea rămâne neatinsă, şi creionul nu-şi toceşte vârful.

Cum ai putea să fixezi, prin cuvinte, şi să faci ca şi un altul să perceapă vibraţiunile unei simfonii, şi să simtă parfumul unui crin, ori ale unor flori de teiu!

Pledoaria lui Delavrancea a durat cinci ceasuri. El a vorbit, s'a zbuciumat, dar nu s'a obosit ca mine, care l-am ascultat.

A doua zi Delavrancea a venit să mă vadă. S'a interesat de mersul „Şezătorii", şi mi-a făgăduit să puie un cuvânt pe lângă prietenul său, d-l St. Sihleanu, secretar general la Ministerul Instrucţiei, ca să capăt o subvenţie pentru revistă.

De atunci, de câteori mă duceam în Bucureşti, mă abăteam şi pe la Delavrancea, pe care cam rareori îl găseam acasă.

Au trecut câţiva ani la mijloc, şi pentrucă ochii cari nu se văd se uită, pierdusem obişnuinţa de a mai întâlni pe maestrul „Trubadurului". Intr'o vară eram la băile Oglinzi, localitate care pentru mine avea un farmec deosebit; mi se părea că nicăeri, ca

acolo, nu mi se linişteşte mai cuminte sufletul. Cetiam la umbra unui stejar. Un zinghenit de clopoţei, jos la băi, anunţă sosirea unei trăsuri. Vin excursioniştii. Sunt trei domni şi o doamnă. Se îndreaptă spre partea pădurii unde mă odihnesc eu. Ii recunosc: Delavrancea, Vlăhuţă şi Artur Stavri. Şi ne am întins cu toţii pe iarbă verde, şi până la amurg am stat de vorbă.

Delavrancea nu mai era acelaş. O bună parte din entuziasmul lui pentru artă i-o întunecase politica. Era acuma târât de puhoiul acesta care murdăreşte sufletul şi falşifică până şi cugetarea celor mai rafinaţi dintre cugetători.

Mi-a fost dat, apoi, să fac o nouă apropiere de Delavrancea, prin politică.

Eram magistrat; îmi petreceam timpul liber cu „Şezătoarea", şi alte cercetări, care nu aveau nimic comun cu politica, pe care nu o concepeam aşa cum se face la noi. Simpatiile mele personale în localitate mă îndrumau spre unii dintre liberali, vechi prieteni, cu cari petreceam, şi pentru cari nu aveam nimic de ascuns. In primavara 1903 se făceau alegeri pentru consiliul judeţean. In fruntea listei guvernului, pentru colegiul întâiu, era socrul meu. Mai era însă şi o altă listă, a conservatorilor, compusă din persoane foarte onorabile, dar de care nu mă lega nimic sufleteşte.

De cine s'a pus la cale, nu ştiu, dar în ajunul zilei de alegeri, am primit acasă, nişte buletine cu cheie, pe care trebuia să le pun, a doua zi, în urnă.

S'ar fi cuvenit să-mi bat joc de această procedare, pe care puteam să o consider necugetată; dar pe

mine m'a indignat. Şi îndignarea aceasta am manifestat-o destul de blând: am întâlnit prietenii politiciani, în localul de alegeri, şi prieteneşte li-am spus că ar fi trebuit să li fie ruşine să mă considere ca pe un gardist de stradă, şi să-mi trimeată buletine cu cheie.

Atâta s'a petrecut, şi între noi, prietenii. In aceiaş seară, însă, un emisar credincios al partidului s'a urcat în trenul spre Bucureşti, cu o scrisoare către ministrul de Interne, sau către cel de Justiţie, în care se denunţa „scandalul" ce am făcut şi se cerea capul meu, ca pildă pentru acei cari ar mai îndrăzni să refuze un buletin cu cheie.

Doi procurori generali, în curs de o lună, au făcut anchete. Dacă d-l Anton Suciu n'a găsit, în gestul meu, nimic compromiţător pentru demnitatea mea de magistrat, a fost trimes d-l Leonescu, să facă o nouă cercetare, şi rezultatul a fost un raport mai amănunţit, în care se documenta în ce consta cheia buletinului.

Ministrul Stătescu nu s'a pretat la răzbunări politice şi cu toate stăruinţile politicianilor, şi mai cu seamă ale unui deputat, care urmărea locul meu pentru un frate al lui, am rămas nesupărat, până în decembre, când ministrul Giani, coborît dintr'un fotoliu al Inaltei Curţi de Casaţie, în arena gladiatorilor politici, m'a dat afară, sub forma de trimitere ca procuror la Râmnicul-Sărat.

Mi se făcuse, prin aceasta, o somaţie ca să demisionez, ceeace nu am întârziat să execut; şi fratele deputatului a fost numit în locul meu.

Prietenii mi-au luat apărarea. D-l Iorga a publicat, într'un jurnal, o scrisoare în care vorbea de nedrepta-

tea ce se face redactorului „Şezătorii"; d-l I. Simionescu, în altă gazetă din Iaşi, protesta în acelaş sens; Vlăhuţă m'a întâlnit şi m'a îndemnat să nu părăsesc îndeletnicirile literare; Delavrancea........ Delavrancea, politician, s'a interesat în ce partid politic am să mă înscriu.

De atunci l-am întâlnit adeseori. Era tot aşa de cald în convorbire, tot aşa de entuziast, dar numai pentru politică. Politica, acest mare dizolvant al moravurilor sociale, dacă nu dizolvă şi talentul, dar cel puţin îl diluiază: o ceşcuţă de apă într'o cupă de şampanie.

Istovirea nervoasă de la tribuna Parlamentului, sau din salele de întrunire; trebuinţa fatală de a fi în legătură strânsă cu mahalagiii Bucureştiului şi cu pleava de parlamentari, contactul acesta cu mitocănimea şi cu subinteligenţii, i-au inspirat discursuri politice, din care nu a rămas nimic, şi când l-a mai cuprins nostalgia artei, a dat la iveală „Apus de soare", un adevărat Apus...... de artă al lui Delavrancea.

Venisem în Bucureşti cu idei mai înaintate, precum era tineretul care făcuse liceul în Iaşi, unde bătea un vânt de la Răsărit, dinspre împărăţia rusească, ale cărei temelii se zguduiau de nişte frământări, ce mult mai târziu aveau să o prăbuşească.

Inrâurit astfel, era firesc lucru să nu mă prea simt la locul meu în lumea Bucureştilor, şi să găsesc o plăcere deosebită de a ceti gazeta „Lupta", în care G. Panu scria mai altfel de cât gazetarii clasici dela „Timpul", ori dela „Binele Public", şi chiar decât cei cu pretenţii de oarecare eroism civic dela „Romanulu", ziar pe care-l cetiam cu atâta entuziasm, la începutul activităţii mele de cetitor de gazete.

Intr'un număr din „Lupta" am cetit o poezie de Vlahuţă, care mi-a născut dorinţa de a cunoaşte figura omului acestuia aşa de îndrăzneţ.

Desigur era o îndrăzneală să tipărească nişte versuri în care să se anine de Regele ţării, cu care poetul, personal, nu putuse avea nici în clin, nici în mânecă. Regele era zugrăvit ca un om foarte avar; şi Regina, pentru a face o faptă bună, scoate pe furiş, în puterea nopţii, ca să n'o zărească EL, dintr'un loc ascuns, paremise din astupătoarea sobei, o monetă învălită în hârtie şi ascunsă în taină.

Poezia aceasta, pe care Vlăhuţă pare a o fi deza-

vuat, nu o văd reprodusă în volumele lui, şi atunci mi-a plăcut, deşi astăzi eu nu aşi iscăli-o.

Poezii de ale lui Vlahuţă cunoşteam eu. Ştiam pe din afară „Din prag", ştiam şi altele, dar atâtea mărgăritare nu mă îmboldeau să văd aevea pe făuritorul lor, ca versurile acestea inspirate de un sentiment de revoltă, nejustificată la Vlahuţă, acel din anul 1887.

Cum să-l văd pe Vlahuţă?

Nu ştiam unde stă; ba auzisem că-i profesor pe la Târgovişte.

Intr'o seară m'am dus şi eu la un „Lumpen-Bal", balul ştrengarilor, în sala Bossel. Vor fi fost şi mulţi ştrengari, printre cei mascaţi, dar ştrengăriţe nemascate, erau puzderie.

Neobişnuit cu apucăturile acele moderne, nu mi-au cam plăcut loviturile de cot, pe care le căpătam de la purtătoarele unor toalete prea sumare, nici propunerile din cale afară de sincere care mi se făceau, şi mă şi indispuneau, după cum se şi cădea unui provincial crescut în moravuri orientale.

Plictisit, şi totuşi voind să cunosc partea ştrengărească a Capitalei, m'am urcat într'o lojă, de unde priveam, în linişte, mişcarea din toată sala.

Se dansa un vals fără sfârşit. N'aşi putea să spun că spectacolul nu era frumos. Printre dănţuitori se avântau părechi foarte graţioase, şi puteai să admiri eleganţa mişcărei unor trupuri mlădioase ca o trestie. Şi printre mulţimea celor cari se învârteau, în cadenţa orchestrei, se iveşte un tip care mi s'a părut ciudat. Un om tânăr, dar îmbătrânit; un om scund, cu faţa smadă, cu privirea cătând parcă în depărtări, îmbrăcat într'un sacou demodat, şi purtând mănuşi de culoare

cărămizie, pe mânile întinse în voe, dealungul trupului.

Era poetul Vlahuţă.

L-am urmărit, câtva timp, în vârtejul ştrengarilor cari-l ocoleau, pe când el păşea agale, şi apoi l-am perdut din ochi.

Astfel am văzut, pentru întâia dată, pe autorul versurilor antidinastice din „Lupta" lui G. Panu.

Peste câţiva ani eram statorniciţi în Folticeni, unde a venit Vlahuţă să petreacă la un vechiu prieten al lui, un coleg de şcoală din Bârlad, prieten şi cu mine. Şi fiindcă prietenii prietenilor noştri sunt prieteni şi cu noi, am făcut cu el o cunoştinţă mai strânsă, fără să pot zice că am ajuns prieteni.

Ca să fiu prieten cu unul ca Vlahuţă, îmi ziceam eu, trebue să ai cu el ceva comun, care să formeze o legătură între două suflete.

Literatura nu ne putea uni. Slabele mele încercări, pe care le publicase unele reviste, nu mă puneau în rândul acelora pe cari Vlahuţă să-i considere măcar cât de cât pe aproape de el. Ca simplu muritor, ca om de societate, iarăşi nu mă potriveam cu dânsul. Eu cărţi nu jucam, pe când dânsul îşi petrecea vremea şi cu ele. De dragul lui şedeam, ceasuri întregi, pe un scaun lângă el, în odăiţa plină de fum de tutun şi de şfară de lumânări, şi-i ascultam glasul întunecat care, la intervale, scotea nişte bizare sunete: „pas, chintă regală, plus potul, şi mie douăzeci"..... şi altele de acestea, de rostul cărora nu prea eram dumerit.

In toamna aceea nişte necazuri m'au îndreptat spre Bucureşti. Aveam nevoe de cineva care să aibă trecere pe lângă un puternic al zilei. Prietenul comun m'a îndemnat să mă duc la Vlahuţă.

L-am găsit locuind un apartament, la rândul al treilea, pe bulevardul Universităţii, în casele Greceanu. M'a ascultat, cu blândeţa lui cunoscută, şi mi-a mărturisit că intervenţia lui nu ar putea să-mi fie de nici un folos. Când i-am spus că aşi avea de gând să mă strămut şi eu în Bucureşti, s'a uitat lung la mine şi m'a sfătuit să nu fac o aşa greşală. Cum să las eu un aer aşa de sănătos, şi nişte priveliştí aşa de frumoase, şi să vin într'un oraş ca acesta, unde toate simţurile sufăr: ce miros, ce zgomot, ce vederi!.. Şi vorbind, îşi îndreptă privirea pe geamul deschis, pe unde se vedeau vârfuri de acopereminte şi coşuri nalte, îmbrobodite cu năfrămi negre de fum.

Atunci mi-am dat seamă de bogăţia din târgul meu: aerul nostru îmbălsămat, cerul nostru nepătat de fumul de cărbuni, grădinile noastre cu frunzişuri luminoase în timpul zilei, şi cu umbre tainice în timpul nopţii, peisagele noastre mângâioase, farmecul nopţilor noastre de vară, melancolia dulce din amurgul nostru de toamnă!

Am înţeles că Vlahuţă are dreptate, şi m'am întors acasă. Iar de atunci alt gând nu m'a ispitit să părăsesc aceste locuri, în care m'am născut, am copilărit, mi-am petrecut tinereţa şi am păşit pe drumul bătrâneţii, locuri de care mă leagă amintirile atâtor clipe de fericire dar şi amintirile atâtor veacuri de suferinţi.

Scriam, din când în când, în revista „Gazeta Săteanului", pe care o scotea un om de inimă, dar fără de noroc: C. Datculescu, în Râmnicul-Sărat. Nu ştiu prin ce împrejurări revista aceasta a trecut sub conducerea lui Vlahuţă. Câteva schiţe ale mele i-au

plăcut maestrului, şi de atunci, de câte ori ne întâlneam, el se arăta din ce în ce mai mai cald, mai expansiv. De atunci, când punea la cale să petreacă la un prieten al meu din Focşani, se înţelegeau amândoi în ce zi urmează să se întâmple acest „eveniment", şi eram şi eu înştiinţat să fiu de faţă.

Vlahuţă era moldovan din naştere, şi moldovan prin fire şi prin sentiment. De aceea nu a făcut stare, n'a urcat scările mărirei, şi nu i-a gâdilit auzul glasul linguşitorilor. Şi-i plăcea tot ce era moldovenesc.

Intr'o vară eram la băile Oglinzi, pe lângă Târgul-Neamţului Vlahuţă, care stătea la mănăstirea Agapia, venise la Oglinzi, împreună cu Delavrancea şi Artur Stavri. La umbra unui stejar bătrân stam lungiţi şi sfătuiam. Copilul meu, un copil de patru ani, se amestecă în vorbă, şi între altele, spuse cuvântul *„tăti"*. Delavrancea îl ia în braţe, îi desmeardă pletele aurii şi-i zice: *„toate*, puiule, *toate"*.

Voia să-i corijeze graiul lui moldovenesc.

Atunci Vlahuţă îi zice lui Delavrancea, cu un glas şi o căutătură ce nu se pot imita:

—Lasă-l, domnule, să zică *tăti*, că-i moldovan, şi-i frumos aşa.

Şi netezindu-mi copilul pe obraz, îi spune şi el:

—*Tăti*, puiule, *tăti*.

In 1916. după moartea lui Nicu Gane, a venit Vlahuţă în Folticeni, să-şi vadă prietenii. A fost şi pe la mine, şi mi-a cerut să-i arăt odaia în care nuvelistul bătrân, dar cu inima veşnic tânără, şi-a trăit copilăria. Şi a stat mult să privească odăiţa şi mi-a mulţămit că n'am schimbat faţada casei, care se înfăţişează tot ca şi la 1843, când a fost construită.

Vlahuţă era de părere să fie păstrată, casa aceasta, ca un monument istoric.

Ultima oară l-am văzut pe Vlahuţă în Bârlad, prin luna Maiu 1918. Era acelaşi ca înainte de răsboiu, doar cu privirea mai întunecată, ca un reflex al suferinţilor ce îndurase.

Mi-a povestit cum, în timpul refugiului, a venit, din Dragosloveni până la Iaşi, în carul cu boi. In Focşani se oprise la sora mea, şi avea de gând să rămâie acolo; dar apoi, de frică să nu dea duşmanul peste el, a pribegit mai departe.

Vânduse boii, dar păstra carul şi aştepta vremea prielnică să poată călători înapoi, spre Bucureşti, în acelaşi echipaj preistoric, amintiri din vremea bejăniilor, pe când carul avea câte un proţap la amândouă capetele.

Cum de se încumeta să se ducă în Bucureşti, unde lipseau de toate şi traiul era aşa de greu!

L-am întrebat, şi cu glasul lui blând, mi-a spus, şi nu-mi venia să cred că poate să existe un Vlahuţă aşa de puţin exigent. Mi-a spus că şi-a asigurat hrana pe câteva luni: avea un sac de făină de grâu, un sac de făină de popuşoiu şi o putină de brânză. O sută de pâni şi o sută de mămăligi, pentru o sută de zile, precum spunea el.

Mi-am amintit de icrele negre, de vinul înfundat, şi de şampania, care de atâtea ori îmbelşuga masa omului, mulţămit acuma să aibă o mămăligă cu brânză, şi am înţeles atunci, şi în altfel, rostul vorbelor lui: „Caută, în tine însuţi, liniştea şi mulţămirea".

Ne plimbam, în Bârlad, pe strada principală, şi vorbeam despre Delavrancea. Cu farmecul povestirei lui,

mi-a spus Vlahuță, cum, pe când sta lângă sicriul prietenului a cărui moarte l-a costat așa de mult, a intrat în biserică un general, cu stea în frunte și cu decorații nenumărate pe piept, un general cu vază mare și cu pretenții și mai mari, un general care probabil că-și simțea o scădere a propriei lui valori, prin faptul că cunoștea pe fruntașii literaturii noastre, pe care însă îi confunda. Apropiindu-se de Vlahuță, îi pune mâna pe umăr, și-i zice:

—Se duseră și bietul Vlahuță!

Și povestindu-mi acest amănunt, Vlahuță parcă mi-ar fi vorbit despre un lucru foarte natural, care nu putea să se petreacă altfel.

Când ni-a sosit vestea morții lui, ne-am uitat unul la altul, doi prieteni ai lui Vlahuță, mistuiți aici, într'un ungher al Moldovii, și nu ni-am putut spune măcar un cuvânt. Intr'un târziu am cetit ultima scrisoare, primită de prietenul meu, dela Vlahuță, și ni părea că-l vedem înaintea noastră.

Scrisoarea e din Câmpina, Vila Grigorescu, și are data de 24 Iulie 1919:

Răspund așa de târziu la gentila ta scrisoare, pentrucă, fiind bolnav, nu știam ce să răspund.... Ași fi zburat la invitarea voastră atât de atrăgătoare, mai ales că și nouă ni-i foarte dor și nu mai putem uita dragostea cu care ne-ați primit acum trei ani. Dar nu numai că n'avem aripi, cum aveam acum 20 de ani în urmă, dar nici picioare bune n'avem.

Cetindu-ți scrisoarea, însă, așa dor m'a cuprins de voi, de locurile mândre de pe acolo, și de fermecătoarele vremuri de odinioară, c'am făcut jurământ, în gândul meu, că dacă mă 'ndrept, cea din-

tăiu sărbătoare a sănătății mele să fie la Hreațca.

De trei săptămâni sânt la Câmpina, la Anișoara, și azi mă simt ceva mai bine. Dacă-mi merge tot așa vr'o două săptămâni și prind ceva puteri, atunci îmi împlinesc visul și jurământul: vin cu nevasta să petrecem împreună o săptămână încheiată. Să mai uităm de necazuri și răutățile lumii.

Așa să ne ajute Dumnezeu.

Eu sărut mâna D-nei A., iar pe tine, Fănelache dragă, te strâng în brațe și te sărut pe amândoi obrajii.

Cu toată dragostea.

Dumnezeu nu i-a ajutat să prindă puteri, ca să poată veni la Hreațca, și nouă nu ni-a fost dat să-l mai vedem, înaintea ceasului din urmă.

Fire cu desăvârşire simţitoare, temperament de artist, Neculai Beldiceanu a fost menit să îndure multe suferinţi, în mijlocul unei societăţi care nu l-a înţeles, sau cu care el nu a putut să se asimileze.

Fiu al unor părinţi cu stare, proprietari de moşie, deci făcând parte din o clasă oarecum privilegiată, ar fi avut dreptul să aspire la situaţii identice cu ale altor tineri de seama lui, şi ar fi avut putinţa să ajungă la demnităţi, pe care le atinseseră mulţi alţii, cari nu aveau meritele lui. Pe când oameni, ce nu puteau să justifice măcar cunoştinţele celor patru clase primare, aveau ranguri în magistratură, unii erau chiar presidenţi de tribunal,—Beldiceanu, care făcuse studii de liceu, s'a învârtit aşa de prost, că şi-a început viaţa ca subprefect, poliţaiu şi la urmă profesor de gimnaziu, până la sfârşitul vieţii.

In alegerea acestei cariere sărăcăcioase, când avea putinţa să se urce la demnităţi, l-a îndrumat firea lui, deosebită de a tinerimei cu care putea să stea în cumpănă.

Şi firea aceasta deosebită s'a manifestat de timpuriu.

La începutul tinereţii, a iubit cu patimă pe cea mai frumoasă fată din Moldova, de pe vremurile acelea: Smărăndiţa M.—Primele versuri i le-a inspirat fata

aceasta care, încunjurată de „un roiu de pierde-vară", cocheta cu fiecare şi nu arăta nimărui preferinţă. Beldiceanu, om dintr'o bucată, nu a făcut ca toţi ceilalţi fluturi, nu a sărit din floare în floare; el a prins rădăcini şi, când a trebuit să renunţe la visurile care-i tulburaseră mintea, a suferit mai mult decât s'ar fi cuvenit unei minţi echilibrate.

Trecuseră mulţi ani la mijloc, şi Beldiceanu era emoţionat când îmi povestea cum, în casa părinţască din satul Preuteşti, a stat săptămâni întregi lungit pe un pat, cu faţa la părete, ziua cu storuri groase pe fereşti, noaptea fără lumânare, torturându-şi sufletul şi mintea, ca s'o uite. Şi din chipul povestirei lui, şi din fiorii frigurilor care făceau să-i tremure glasul, eu am înţeles că nici atunci încă n'o uitase. Şi când îl priveam adeseori, şi-i vedeam privirea care părea că se pierde într'o zare depărtată, îmi ziceam că poate el zăreşte zimbetul şi mlădierea fiinţei aceleia, despre care auzisem şi eu minuni

Când ne-am întâlnit, în Iaşi, Beldiceanu era în culmea puterei lui de producţiune intelectuală. Şi l-am cunoscut sub trei aspecte: arheolog, poet şi mediu pentru studii psihologice.

Ca arheolog, cu toate că a desfăşurat o muncă uriaşă, se poate zice că nu a lăsat nicio urmă.

A colindat Moldova şi Bucovina; a făcut săpături şi a scos la iveală o sumedenie de antichităţi. Colecţiile lui erau cele mai însemnate, pe vremurile acelea, în ţara noastră. Avea cunoştinţi de numismatică şi făcuse o frumoasă colecţie de monezi. Dar munca rodnică a lui a fost pe câmpul epigrafiei. Numai sacrificiile vieţii lui ar putea să explice, cum a fost cu

puținţă să adune, fără a dispune de mijloace băneşti, căci nu avea alte venituri decât leafa lui de profesor, acel mare număr de documente, cu care se fălea. Avea hrisoave cu iscăliturile originale ale tuturor domnitorilor Moldovii. Un singur act îi lipsea, cu iscălitura unuia din primii domnitori, nu ştiu care, şi mintea lui era veşnic frământată de gândul de unde şi cum să-şi procure nestimata, care trebuia să-i complecteze bogăţia.

Şi adunarea aceasta de vechituri nu o făcea Beldiceanu ca orişicare amator pasionat. Ca să poată sta de vorbă cu voevozii, el învăţase limba paleoslavă; şi de multe ori ni arăta greşeli de traducere, făcute de savanţii noştri, cu cari nu voia să intre în polemici infructuoase.

Cea mai istovitoare muncă a desfăşurat-o cu decalcarea inscripţiilor de pe morminte, din sute de ţintirime, de pe clopote şi de pe biserici, şi din puzderia de cărţi sfinte, aruncate prin clopotniţi şi colbăite în cafasuri şi prin unghere de altare.

De multe ori l-am însoţit în excursiuni şi l-am ajutat la muncă. Se căţăra prin clopotniţe, ca o veveriţă, şi nicio piedică nu exista pentru el, ca să copieze o inscripţie.

Plănuise o lucrare monumentală, pe care cred că i-o inspirase Corpul de inscripţii al lui Momsen. Voia să înceapă opera cu inscripţiile Iaşului, pentru fiecare biserică în parte, şi să o continue cu toate bisericile din Moldova. Din unele judeţe cred că adunase tot ce exista. Inscripţiile, însă, nu urmau să fie publicate în reproducere cu caractere tipografice întrebuinţate zilnic, ci să fie redate aidoma. De aceea toate erau

decalcate, şi numai puţine, acele la înălţimea cărora nu avea putinţă să ajungă, erau desemnate cu credinţă, Beldiceanu ştiind să mănuiască creionul pentru a reda întocmai forma slovelor paleoslavice şi chirilice.

Pe atunci fotografia, la noi în ţară, era secretul unor puţini profesionişti, şi Beldiceanu îşi făsuse un ideal, visând un aparat de care să se poată servi cu înlesnire, pentru copiarea inscriipţiilor. Dar şi dacă l-ar fi avut, tot era o piedică pentru săvârşirea lucrării lui: scumpetea clişeelcr, materialul fundamental al operei plănuite.

N'am să uit niciodată fericirea cu care i-am înveselit sufletul, când i-am arătat putinţa de a-şi vedea visul împlinit.

Cunoscusem pe un elev al şcoalei de Bele-Arte din Iaşi, pare-mi-se Hlavsa, care lucra xilografie; aveam oarecare noţiuni despre practica acestei arte. Mai cunoşteam pe un tipograf care, pentru a imprima unele afişe, îşi fabrica el singur litere mari, din lemn de teiu. Dacă aşi încerca să fac clişee pentru Beldiceanu? Şi am reuşit, în parte. Decalcasem, la mănăstirea Râşca, un număr de inscripţii paleoslave, de pe nişte pietre de mormânt, zidite în temelia bisericei. Având şi eu oarecare dispoziţie pentru desen, am redus una din înscripţii la dimensiunile unui clişeu obişnuit, am desenat-o deaîndoasele pe o bucată de lemn de teiu, şi cu un cuţitaş de buzunar am săpat în relief toată inscripţia, pe care tipograful mi-a tipărit-o în mai multe exemplare. Lemnul de teiu era bun pentru literile de o şchioapă ale tipografului, dar se aşchia când săpam litere mici şi cerdace deasupra rândurilor, care mă sileau să sculptez caractere de câţiva

milimetri. Cu toate lipsurile din corpul literilor, cauzate de aşchierea lemnului, încercarea mea l-a entuziasmat pe Beldiceanu: îşi vedea opera întrupată. Un lemn mai tare, special pentru xilografie, şi câteva instrumente fine trebuia să-mi procure Beldiceanu, şi eu eram gata să întrebuinţez o parte din viaţa mea, pentru lucrarea care ar fi trebuit să-i aducă lui atâta mulţămire. Imprejurările au făcut, însă, ca intenţia noastră să nu se poată îndeplini.

Ca poet, Beldiceanu este aproape uitat; şi acei puţini, cari mai pomenesc acest nume, îl cunosc în prima fază a producţiunei lui poetice, fază care ni-l arată sub influenţa lui Alexandri. Eu l-am cunoscut pe Beldiceanu când era frământat de ideia unei forme nouă a poeziei.

In discuţiunile, fără de sfârşit, asupra acestei chestiuni, Beldiceanu susţinea că poezia, aşa cum o cunoşteam noi pe atunci, şi-a trăit traiul, şi că nu mai merge cu înşirarea unor cuvinte, în alcătuirea versurilor ritmate şi rimate, după vechiul calapod, versuri în care se zugrăvesc nişte sentimente falşe, străine de sufletul pretinsului poet, emanaţiunile fantaziei unor minţi bolnave. Dragostea, zicea dascălul nostru, nu mai are ce căuta în poezie; au cântat-o, în cursul atâtor veacuri, atâta sumedenie de poeţi,—şi unii aşa de bine şi de frumos,—încât tot ce s'ar mai spune astăzi, ar fi o ridiculă plagiare. In poezie ni trebue un fond nou. Şi ca să ni dovedească nouă că un asemenea fond se poate găsi, ni-a cetit începutul unui poem, „Pământul“, care-i consumase multe nopţi, şi în care povestea formarea pământului şi a vieţuitoarelor cari-l locuesc, începând dela morenă şi sfârşind

cu idealul creațiunei: Omul. Poemul acesta nu ni cam plăcea; cred că în alcătuirea lui, Beldiceanu a fost influențat de reminiscențele studiilor favorite din tinerețǎ, care mai târziu l-au determinat să scoată în Iași o revistă: „Lumina", în care a început un studiu asupra timpurilor haotice, și despre care „Contemporanul" nu a vorbit tocmai bine, susținând că autorul nu ar fi tocmai în curent cu ultimul cuvânt al științei în această chestiune.

Dacă fondul poeziei, contemporane lui, nu-l mulțămea pe Beldiceanu,—forma îl indigna. Ni cerea cu insistență o formă nouă. Și când, enervați, îi ceream să ni lămurească bine ce înțelege el prin acea „formă nouă", ni-a cetit niște versuri cari ni-au plăcut. Și în adevăr că forma era nouă. Nu mai erau versuri numărate pe degete, ca să iasă un acelaș număr de silabe, ci poezia toată era depănată pe niște versuri cu totul neegale, ca număr de silabe, alternând versuri lungi cu altele de câteva silabe numai, cam cum se scrie astăzi de unii poeți, a cărora formă a întrebuințat-o Beldiceanu cu mult mai înainte.

Ideia de „nou" în artă îl obseda pe Beldiceanu; și în goana după acel „nou", ajunsese chiar să tipărească pe hârtie de învălit masline, poeziile în care și-a topit o parte din sufletul lui, la moartea lui Sorin, copilul frumos și drăgălaș, a căruia perdere a contribuit mult la dezastrul sufletesc, în care s'a și stâns Beldiceanu.

Neegal în toate manifestările vieții lui, această notă caracteristică a păstrat-o mai ales în poemul „Pământul", care trebuia să marcheze o eră nouă în istoria poeziei noastre. Poemul avea un fond nou, dar forma

versurilor era tot cea veche. Poate însă că şi cugetările lui desnădăjduite nu le ar fi putut întrupa în alte versuri, decât de acele lungi, care par fireşti pentru exprimarea melancoliei.

In „Pământul“, Beldiceanu are versuri admirabile; nu ştiu dacă se mai păstrează undeva manuscrisul acesta interesant; din tot poemul lui îmi amintesc aceste versuri:

Când vezi, în raza minţii, acest moluz de timpuri,
Frumoasă epopee cu valuri drept Olimpuri,
Cu adâncimi de ape ce-s tulburi ca Infernul,
Cu secoli ce-s o clipă alături cu Eternul,
Te prinde-atunci măhnire, te'ntrebi de unde vii,
De ce sunt umbre'n raze, de ce sunt morţi şi vii?
Şi-ţi pare rău de umbra ce pe nisip o laşi,
Când ştii că vine vântul de-ţi şterge ai tăi paşi.

Versuri poliritmice, aşa cum le concepea el, a scris Beldiceanu şi în „Dorman“, o dramă istorică în patru acte, un libret pentru care Eduard Caudela şi Dr. Otremba au compus muzica.

Opera aceasta, rămasă necunoscută la noi, s'a reprezentat, cu succes, pe scena din Viena.

Acţiunea se petrece în anul 138 după Cristos, într'o colonie romană din Dacia transalpină, la urcarea pe tron a lui Antoniu Piul. Dorman, fiul lui Galan, şeful unui trib de daci, e crescut de Clodiu, proconsulul roman, a căruia fiică, Valeria, iubeşte pe Dorman. Valeria află că Dorman iubeşte pe Menia, şi cântă:

Iubeşte pe alta..... zeilor!
Ce să mă fac? Oftărilor
Rupeţi firele
Vieţii; mirele
Inimii vie

Să vadă, în groapă,
Cum dragostea de vie
Se'ngroapă!
Menio, Menio, crudă rivală,
Când sărutări îţi va da, o sfială,
O frică te prindă! Iar umbra mustrării
Ca negura serii
In ceasul cel rău
Coboare pe sufletul tău.
Zgomot de luptă ucigaşă!
Moarte, nu fi laşă.....
Cruţă-l!
Alege-ţi alt ţăl.
Moară toţi Dacii, cadă ca spicele de grâu pe lan.....
Cerul să se risipească,
Numai el, Dorman,
Trăiască!

Când mă gândesc la Beldiceanu, găsesc momente în viaţa lui pe care nu i-o pot concepe fără să-mi răsară în minte şi Eduard Gruber, care parcă-l complectează. Şi mi-i frică să mă întreb dacă nu cumva prietenia cu acesta nu i-a grăbit, dacă nu cumva chiar i-a produs, supraexcitarea nervoasă, care a fost fatală, şi unuia şi celuilalt. Poate era o prea mare afinitate între ei; poate erau meniţi să aibă acelaşi sfârşit.

In cercul nostru literar, Gruber era veşnicul aducător de lucruri senzaţionale. Căutând mereu o cale nebătută încă, pe care să ajungă în vază, Gruber descoperea, în lumea ştiinţifică din Occident, lucruri necunoscute în apropiere de hotarele Asiei, şi ne ţinea în curent cu toată mişcarea. Pe el îl interesau, în special, studiile psihologice; îl interesa hipnotismul şi celelalte chestiuni, pe care mahalaua noastră le confunda, şi poate încă le confundă, cu mesele ce se învârtesc prin

casă, purtate de spiritele care vin în contact cu lumea pământească, prin acest mijloc ciudat. Cetitor pasionat, Gruber nu se despărţea de „Revue scientifique“, de „le Livre“ şi mai cu osebire de Analele dela Salpetrière, pe care le purta veşnic în buzunar. In orice discuţiune, el găsea prilegiul să vorbească de Charcot, de Ribot, de Binet şi de alţi savanţi, ale căror lucrări ni erau acuma familiare, graţie stăruinţelor lui Gruber; el ne făcea să le cetim sau să-l ascultăm pe el cetindu-le.

Intr'o zi, Gruber intră ca o furtună în casă la Beldiceanu şi, abia răsuflând, scoate un jurnal franţuzesc şi ni citeşte sonetul, astăzi cunoscut, dar atunci cu totul nou, al lui Arthur Rimbaud:

A noir, *E* blanc, *I* rouge, *U* vert, *O* bleu, voyelles,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes.

Ce discuţii au stârnit versurile aceste bizare, ce sarcasme la adresa lui Gruber, ce nedumerire pentru unii!

Peste câteva zile, tot la Beldiceanu, ceteşte Artur Stavri una din poeziile lui frumoase, pe care o scrisese în ultimele zile. Când ajunge la versurile:

Rând pe rând, şi 'ncet, în tristul ţintirim bătrân şi sfânt,
Lin se scutur liliecii clătinaţi de-al nopţii vânt....

Beldiceanu sare din fundul patului şi spune că el vede versurile acestea într'o culoare albastră.

Unii zimbesc, crezând că Beldiceanu vrea să-şi bată oc de Gruber. Acesta însă dă o explicare logică captului: Beldiceanu are ceea ce se cheamă „audiţie folorată“. Probabil că pentru el litera I este de cu-

loare predominând litera I, culoarea predominantă a totalului acestor versuri trebuia să fie cea albastră.

De atunci s'a legat, între Gruber şi Beldicenu, o prietenie specială, o intimitate care excludea prezenţa multora dintre obişnuiţii cercului nostru literar. Şi Beldiceanu s'a supus unor experienţe, unor cercetări asupra minţii lui, care au contribuit să-l desechilibreze complect.

Om normal, nu era Beldiceanu.

Intinse relaţiuni sociale nu avea. Ocupaţiile lui îl ţineau legat de casa în care-şi grămădise cărţile şi comoara de antichităţi; dar pentru puţinii cu cari venia mai des în contact, era considerat ca un om cu defecte. In realitate însă, nu-l pricepeau.

Ca un mare defect i se socotea gelozia, care-i făcea şi lui nemulţămiri, precum altora li pricinuia neplăceri. Dar gelozia lui nu era ca a tuturora.

Pe la finele lui august 1888, am asistat la o scenă penibilă.

Eram în Rădăşeni, la părintele Lateş, socrul lui Beldiceanu. Era nunta unei nepoate a părintelui. Şi atunci se nimerise în localitate profesorul A. D. Xenopol din Iaşi; aduna note pentru un articol despre acest sat, pe care l-a şi publicat, după cât îmi aduc aminte, ca foileton într'o gazetă. Se înţelege că un asemenea oaspete a fost invitat la petrecere. Ce scene de gelozie a făcut Beldiceanu! Imi stă şi acuma în minte, cu faţa lui desfigurată, cu gesturile dezordonate, cu glasul detunător, plângându-se şi blăstămându-şi viaţa.

Ce gelozie putea să-i provoace Xenopol! Şi cu toate că nu găsea nicio vinovăţie fiinţei care ar fi trebuit să fie complice în motivele unei gelozii, el

făcea scenele acestea, care te îndreptățiau să te întrebi de nu cumva ai în fața ta un nebun.

In curs de ani întregi, pe Beldiceanu l-a persecutat gelozia nejustificată, care l-a chinuit întreaga viață, și adeseori i-a atras o desconsiderare, dacă nu un sentiment de neîncredere, din partea prietenilor lui celor mai buni.

Gelozia aceasta a cântat-o în multe poezii; și a cântat-o într'un poem, scris tot în versuri de forma veche.

Poemul acesta, rămas fără titlu, nu știu dacă a fost isprăvit:

Pe prichiciul de fereastră, dusă 'n lumile oftării,
Zoralia stă și-o 'mbată răcoreala dulce-a sării.
Gându-i încâlcit se duce, încotro? nici ea nu știe......
Dintru'ntâi nedeslușite, fără șir încep să vie
Amintiri — icoane șterse, clipe moarte în zadar......
De iubire 'n astă viață n'a'nsemnat un rând măcar.
L-a luat pe Loghin doară ca să fie măritată;
Nu-l urăște, dar de sigur nu i-a fost drag niciodată.

Loghin e poetul însuși, care are un dușman:

Doria, cât e de tânăr, ce duios la ea privește!
Și mai ieri, la Nicolina, l-a 'ntâlnit; vorbit-au multe.....
S'a făcut că nu-l pricepe, dar i-i drag ca să-l asculte.....
E frumos la 'nfățișare și e blând, să-l pui la rană,
Și ce bine 'ntoarce vorba: e șiret ca o vadană.
Și tot fuge ea de dânsul, dar îi place ca să-l vadă.
Nu mai vrea să-i iasă 'n cale. Nu se teme c'o să cadă,
Nu-și înșală ea bărbatul.....

Doria e o fire perversă:

Lângă foc, pe-un scaun, Doria cufundat în gânduri șede.
Ce frumoasă-i Zoralia! Inainte-i parcă-o vede;
Din jăratecul din sobă, doi ochi mari îi ard privirea.
. . . .
„Trebue s'o scot din minte",

Işi tot spune : Nu se poate ca s'o las de-apururi pradă
Altei guri şi altor braţe. Vrau la pieptul meu să cadă.
Loghin o iubeşte, sigur, şi-a iubi-o viaţa'ntreagă,
Dar de dânsul nici nu-mi pasă. Deşi mie nu mi-i dragă,
Totuşi dor nebun mă prinde de-a o şti că este-a mea.

Gelozia lui Beldiceanu nu era boala oamenilor de rând ; ideia că numai gândul cuiva ar putea să se înstrăineze de dânsul, făcea să sufere chinuri grele, sufletul acesta zbuciumat de nerealităţi.

Astfel pregătit sufleteşte, Beldiceanu putea să fie tulburat de cercetările lui Gruber, care descoperise în el cel mai complect, cel mai complicat subiect de audiţie colorată, citat în studiile cunoscute până atunci, şi probabil şi până astăzi.

Minunat de cele ce descoperea, Gruber bănuia, la început, că Beldiceanu simulează, si-mi spusese odată vorba crudă că Beldiceanu „minte". Mai pe urmă, şi după o serie întreagă de experimentări, şi-a format convingerea despre sinceritatea subiectului lui de studii şi savanţii specialişti din străinătate i-au confirmat această sinceritate.

Ceea ce se petrecea cu Beldiceanu, par lucruri extraordinare; şi Gruber, om inteligent şi cu o voinţă şi o putere de muncă neobişnuită, a ştiut să-l puie la contribuţie pentru a-şi crea o situaţie de invidiat, în lumea celor învăţaţi.

După ce Beldiceanu a recunoscut că are audiţie colorată, se făceau şedinţe la care asistau numai puţini şi dintre cei mai intimi, şi când Gruber se arăta, adeseori, ingenios.

Beldiceanu percepea o culoare pentru fiecare literă din alfabet; distingea, prin urmare, o gamă foarte

variată de culori. De notat este că, în nenumăratele dăţi când îl controlam, el vedea aceiaşi culoare pentru aceleaşi litere, şi când îi rosteai un cuvânt, în aceiaşi secundă îţi spunea bandele colorate sub care îi apărea.

Gruber a descoperit la Beldiceanu şi alte fenomene similare, în afară de audiţia colorată. Pentru fiecare literă el simţea un gust deosebit, un pipăit, o temperatură, o rezistenţă şi motilitate deosebite; avea, ceiace se numeşte: gustaţie, olfacţie, tactilitate, temperatură, rezistenţă şi motilitate colorată.

Chestiunile acestea le-a studiat Gruber, cu multă inteligenţă, şi pe când la Iaşi, unii dintre noi ironizau pe Beldiceanu că la rostirea sau la reprezentarea unei anumite litere, el simte că mănâncă „răbdări prăjite", că pipăie o blană de jder, că miroasă un crin sau că are altfel de senzaţiuni, greu de zugrăvit prin vorbe, la Londra, în 1892, la Congresul de psihologie experimentală, Gruber, încurajat de celebrul Galton, îşi desvolta conferinţa despre audiţia colorată, în care vorbind despre subiectul studiilor lui, despre Beldiceanu, îl descria ca pe un om de o mare distincţiune intelectuală: „Este în acelaşi timp un poet de mare talent, un novator în literatura românească şi un arheolog dintre cei mai distinşi. El singur, fără sprijinul vreunei societăţi ştiinţifice sau al guvernului, a făcut cele mai importante descoperiri preistorice în România. In acelaşi timp el cultivă paleografia, epigrafia şi istoria civilizaţiei române. E un om extrem de constiincios în toate cercetările sale, convins de înaltele datorii ale investigatorului, nu se plictiseşte niciodată şi pentru observaţiile psihice, are darul de a se analiza cu o extremă fineţă şi fără milă. Aceste eminente

calităţi de subiect şi de observator m'au pus pe calea acestor cercetări".

Aşa este. Dar studiul acestor fenomene, fie că sunt de domeniul patologiei cerebrale sau a fiziologiei normale, l-a obosit pe Beldiceanu, şi—sunt convins—a contribuit la sfărmarea echilibrului unei minţi, care nici aşa nu era normală.

Şi astăzi încă mă întreb ce trebue să cred despre afirmarea lui Beldiceanu, că el simte *viaţa de celulă;* se simte pe el *om celulă* cu toate însuşirile *omului-om.*

Uneori se autohipnotiza şi cădea în stare de inconştienţă.

Intr'o zi, întins pe pat, cu faţa în sus, dicta lui Gruber nişte observaţii. Vorbea rar şi cu oarecare greutate. In spusele lui amintea nişte „ochi mari şi umezi", ochii aceia care-l duceau la paroxisme de gelozie şi pe care-i făcea să lăcrămeze aşa de adeseori. Dicta în persoana a treia. Dela un timp tace. Gruber îl întrebă dacă mai vede acei ochi. Cu faţa contractată, Beldiceanu începe să dicteze din nou; şi când i s'au cetit paginile, a afirmat că totul s'a petrecut în stare de inconştienţă.

Judecând după cele ce se petreceau cu mine, cred că Gruber a fost mult influenţat de natura studiilor ce făcea cu Beldiceanu, care au contribuit să-i obosască şi lui nervii.

Eu asistam numai câteodată la şedinţile lor şi ascultam pe Gruber istorisind rezultatele la care ajungea, şi începusem să observ la mine oarecare tulburări nervoase. De multe ori nu puteam să dorm; aveam halucinaţii hipnagogice, vedeam oameni fără de capete şi auzeam glasuri rostind cuvinte necunoscute în vo-

cabulare. Gruber începuse a se interesa şi de mine şi găsise el, în nenumăratele săltare ale clasificaţiilor ce făcuse, o cutiuţă în care să vâre şi pe „Ezbazek“ al meu: în una din halucinaţiile mele văzusem o inscripţie, deasupra uşei unei case, pe care cineva nevăzut mi-a cetit-o cu glas tare: „Prix du mentor Ezbazek“.

Oarecare împrejurări au provocat o răceală între mine şi Beldiceanu; am început să-l văd mai rar şi apoi nu ne am mai întâlnit. După câtva timp, în urma unor scrisori ce am primit dela el, m'am dus la Iaşi, anume ca să avem o explicaţie. A urmat o scenă care ne-a tulburat pe amândoi; şi ne am despărţit strângându-ne mâna, el tot neîncrezător, eu simţind aceiaşi compătimire pentru suferinţile lui, provocate de o himeră. Şi de atunci nu ne am mai văzut.

Un nume necunoscut generaţiei de astăzi, deşi poate fi dat ca pilda omului care nu cunoaşte oboseala, şi pentru care nimic nu pare cu neputinţă.

Ieşan, prin naştere, puţini vor mai fi astăzi în Iaşi, cari să-şi amintească de tânărul nalt şi slăbănog, îmbrăcat veşnic în o redingotă ale cărei pulpane îi băteau genunchii, şi purtând o pălărie naltă, pe care o ţinea in mână, pe ceasuri de căldură.

Fiul unui arhitect din München, Gruber a moştenit caracterele rasei: cinste, muncă şi devotament. Dacă ar fi trăit în altă parte a pământului, ar fi însemnat ceva pe răbuşul lumii ştiinţifice; la noi, a trebuit să moară nebun.

Am fost prieten intim cu el; câţiva ani am fost nedespărţiţi; nu am avut nimic de ascuns unul pentru altul, şi mă întreb dacă astăzi mai sunt cu putinţă astfel de legături sufleteşti, în lumea asta pentru care multe sentimente, chiar dacă ar fi cunoscute din nume, par cel puţin ridicule.

Viaţa lui Gruber a fost o veşnică luptă, ca să poată cuprinde cât mai mult, cu mintea lui setoasă, şi poate ca să-şi satisfacă dorinţa firească de a fi şi el „cineva" în lumea celor aleşi.

A făcut literile la Universitatea din Iaşi, unde a luat licenţa in 1884, prezentând ca teză un studiu asupra

genului elementelor latine în româneşte, în comparaţie cu celelalte limbi romanice. Filologia, însă, nu era, nici atunci, o carieră la noi. Ar fi trebuit să se ducă profesor la vreun gimnaziu din provincie, ceeace l-ar fi înmormântat chiar dela începutul vieţii, şi atunci a fost nevoit să se mulţămească şi cu o catedră de geografie la şcoala comercială din Iaşi.

Catedra de limbi slavice dela Universitate îl ispitea. In 1886 îşi ia un concediu de un an, şi pleacă la Paris, unde face studii la Sorbona, la Ecole des Hautes Etudes, la Ecole des Chartes, la Collège de France, la Şcoala de limbi orientale, şi a muncit din răsputeri şi ar fi fost în stare să asculte cursurile şi altor şcoli, dacă ar mai fi fost şi altele. Şi cu toată munca istovitoare ce a pus, inima lui nu a fost închisă şi pentru alte simţiri, şi de multe ori mi-a vorbit despre o dragoste care l-a făcut să-şi îmblânzască o rană veche, de pe când era student, dar care mai sângera şi pe vremea când l-am cunoscut eu. Clotilde Morel murise, şi ultima ei scrisoare, pe care amândoi o mai reciteam, arăta că fata aceasta nu era o fiinţă de rând.

Pentru catedra de limbi slavice, Gruber a concurat şi n'a izbutit. Cu deosebire, însă, de alţi concurenţi, el recunoştea că d-l Bogdan era mai bine pregătit.

Concursurile parcă ar fi fost o manie a lui Gruber. Imi aduc aminte, cu un fel de spaimă, de zilele şi nopţile petrecute de el cetind, mâncând cu cartea în mână, şi dormind numai patru ceasuri, ca să prepare un concurs pentru catedra de Istoria Artei la şcoala de Bele-Arte din Iaşi. Dela filologia slavă trecuse la Istoria Artei, dar a reuşit un alt concurent, pe care

nu-l mai considera superior, d-l Meşederu. Atunci l-am văzut furios, pe omul cumpătat de obiceiu.

In 1888, când am legat eu prietenie cu Gruber, el era în căutarea unei forme definitive a lucrării „Stil şi Gândire“, chestiune despre care ţinuse o conferinţă la Ateneul din Bucureşti, şi în urma căreia obţinuse chiar o subvenţie dela Ministerul Instrucţiunei, pentru a se duce în străinătate să studieze....Ce? Filologie? Istoria Artei?... Aşi! Trebuia să studieze „starea higienică în şcolile din Francia şi Germania“... Şi doar ministru era Maiorescu.

Gruber, însă, a fost mai deştept: a încasat subvenţia, a plecat în străinătate, a uitat filologia slavă, a uitat Istoria Artelor, şi a studiat..... psihologia.

Cercul literar dela Beldiceanu, şi „Albumul literar“ care trebuia să fie o icoană a întregei noastre activităţi, au fost lucruri care l-au preocupat aşa de mult, că parcă viaţa lui nu ar mai fi avut şi alt scop.

Iată însă că un alt zbucium îl pândeşte, şi bietul Gruber, prins de patima unei alte dragoste, nu mai are linişte, şi începe din nou să scrie versuri, al căror meşteşug credeam că-l uitase.

Gruber făcuse şi versuri, într'o vreme, şi din pricina lor îşi stricase unele prietenii. Erau oameni ciudaţi, cari nu voiau, în ruptul capului, să găsească vreo valoare literară „Ofeliei“, versuri la care el ţinea aşa de mult:

Peste codri pare-adâncă,
Apele şoptesc sub stâncă
Vraja negrelor vârteje......
Oh! opriţi, mândra fecioară

E râpită ! O doboară
Valu'n recele lui mreje !
. . . .
Apele şoptesc sub stâncă,
Peste codri pace-adâncă !

Nu era copil, pe vremea aceea; născut în 1861, la 27 de ani el făcea copilării.

Noaptea, pe când se mai stâmpăra lumea prin case, treceam cu el prin ţintirimul bisericei Sf. Teodor, săream gardul într'o grădină vecină, şi de acolo în curtea casei galbene, cu două rânduri, ca să privească, pe fereastra neoblonită, pe studenta graţioasă, care se făcuse acum stăpână pe inima prietenului meu. Şi o iubea cu toată patima, şi—ceea ce nu s'ar crede—în dragostea din urmă se reflectau amintirile altor dragosti de mai nainte, încât adeseori mă întrebam: pe cine iubeşte Gruber ?

Ca un reflex al acestei nedumeriri, când îl vedeam că-şi îndreaptă paşii întru întimpinarea dragei lui, îi cântam: „Ylang, Ylang pleacă voios la Terbelcheţonora", cuvânt care cuprindea unele silabe din numele foastelor lui simpatii.

Gândul lui nu era să caute aventuri; avea intenţii serioase, voia să se însoare, după cum îl ispitise inima şi cu celelalte, dar nu avea noroc: când credea că-şi atinge ţinta, tocmai atunci primea răspunsul care-l făcea să se îngălbenească şi să tremure. Emoţia se sfârşia cu lacrămi, şi apoi alte preocupări îi întunecau suferinţa.

Cu toate că avea destule motive care să-l amărască, Gruber era vesel. Işi iubea mama, o femee bolnăvicioasă, din care pricină era aspră şi puţin sociabilă;

deşi mă întâlneam cu Gruber, în fiecare zi, eu pe mama lui nu am văzut-o niciodată, dar niciodată nu l-am auzit făcând o aluzie măcar despre nemulţămirile ce avea în casă. Orice ar fi avut pe suflet, între noi era vesel, şi totdeauna gata de glume.

Intr'o zi, prin Maiu 1889, vine la mine Artur Stavri, şi nu mă găseşte acasă. Pe o bucată de hărtie, el îmi scrie :

Şi tot mai singur, mai tăcut,
Mai uitător de-al urei glas,
In lumea dragostei pierdut
Tu rătăceşti fără popas,
Şi-mi pare, zici, cu dulce glas
Durerei tale : bun rămas.

In aceiaşi zi mă caută şi Gruber. Vede versurile lui Stavri, căruia noi îi ziceam „copilul", pentrucă era foarte tânăr, şi scrie şi Gruber :

Mălaiul vrabia-l visează,
Copilul ţiţă suspinează,
De soare, lună, colibri
Ni cântă gingaşul Stavri.

Gruber, care avea să-mi facă o comunicare, mă caută din nou, şi mă aşteaptă destul de mult, ca să aibă vreme să mă cimilească :

Cinel, cinel :
Cine-i bălan, chiclazariu,
Cu mustecioara în gălbiu,
Pe-al mării lan un strop de spumă,
Purtat de vânt, bătut de brumă ?
Ănel, Ănel !

Cinel, cinel:
De zece şi de două ori
Amorezat, plin de fiori,
Cine, în viaţa lui, spuneţi-mi,
A fost? — Pricep. Da. Răspundeţi-mi:
Tot el, tot el!

Gluma lui Gruber făcea multe aluzii. „Chiclazariu" îmi ziceau prietenii, după nişte versuri ale lui Beldiceanu, care într'o poezie întitulată „prietenie", mă numea: „cu ochi ciclazarii". Ănel, poreclă cu care mă botezase Stavri, avea o istorie întreagă. Eu îmi scriam, într'un „Jurnal", impresiile mele zilnice; un caiet era întitulat „Disecare psihologică", şi în adevăr că nu mă cruţam de loc în aprecieri asupra mea însumi. Gruber, care ştia aşa de multe, şi cunoştea parte din însemnările mele, ni-a vorbit despre Jurnalul intim al lui Amiel, un scriitor elveţian, unul dintre cei mai pesimişti, care numai după moarte, când prietenii i-au tipărit volumul, s'a făcut cunoscut şi a atras atenţia asupra observaţiilor fine ce înregistrase, şi care serveau, în acelaşi timp, şi ca material de studii pentru psihologie. Stavri a iscodit cuvântul „ănel", dintr'o glumă de care făcea în fiecare minut.

Pe aceiaşi foaie de hârtie, Gruber, care se pregătea să plece în străinătate, a scris:

Prietenilor mei

Şi voiu pleca tot înainte,
Dar în cea ţară de morminte
Rămâne dorul meu ferbinte
De mine să v'aduc'aminte.

Melancolia lui Gruber l-a înveselit pe Stavri, şi a scris, sub versurile lui Gruber:

Şi vei pleca tot înainte,
Dar în cea ţară de morminte
Vei rămânea tot fără minte.

Gruber trebuia să plece la Leipzig, să audieze cursul de psihologie experimentală al lui Wundt. Şi a plecat.

Cu o mie de lei în buzunar, cu observaţii asupra lui Beldiceanu, în sacul de călătorie, cu sufletul plin de iluzii, şi cu mintea pregătită pentru muncă ordonată, a luat drumul străinătăţii.

Wundt a găsit foarte interesante observaţiile lui Beldiceanu asupra „simţului muscular“, şi Gruber a fost primit să lucreze cu profesorul Külpe, la aparatul pentru reacţiuni sensoriale şi musculare. Pe Wundt l-au interesat şi observaţiile lui Beldiceanu asupra „lumii interne“, şi l-a îndemnat pe Gruber să le citească la congresul de psihologie fiziologică din Paris, care se deschidea la 5 August.

In şcolile din Leipzig, Gruber a studiat chestiunea cu care era însărcinat de Minister, şi în scrisorile lui îmi vorbeşte cu entuziasm despre bătrânul Noeldecke, directorul şcoalei superioare de fete, „o autoritate în Germania pentru învăţământul fetelor“, apoi a plecat la Berlin, în acelaş scop. „Aici am fost cu Galino de am făcut o vizită lui Tobler, cel mai mare romanist german. Vara aceasta o va petrece împreună cu Gaston Paris în Bretagne. Amândoi erau colegi şi elevii lui Dietz. Halal de aşa oameni!“.

Gruber avea un adevărat cult pentru intelectualii distinşi; această notă caracteristică, explicabilă prin origina lui germană, îl deosebea de noi ceilalţi, cari —ca români adevăraţi—nu numai că nu ne entusiasmam

dar ne şi băteam joc de caractere ca al lui Gruber. Noi nu puteam concepe ca să poarte cineva în buzunar fotografia unui savant, de pildă, precum făcea Gruber, care nu se despărţea de icoana lui Stricker, şi parcă se închina numai la numele diferitelor „autorităţi", precum zicea el, cu respect şi admiraţie.

In Paris, la congres, îl cuprind aceleaşi friguri, în contact cu lumea venită din toate părţile pământului, ca să contribue la limpezirea atâtor chestiuni. „Am găsit un belg care se ocupă de audiţia colorată, şi mi-a recomandat observaţii în italieneşte şi ingleze;te. Un rus mi-a indicat în ruseşte, un finlandez mi-a vorbit de un caz ce cunoaşte el. Vezi dar ce proporţii ia chestia".

La congres chestia a fost desbătută pe larg. „Asupra audiţiei colorate a făcut o comunicaţie Varigny, şi apoi am făcut-o şi eu. Cazul lui Beldiceanu e cel mai tipic, mai complect până acuma. Am fost ascultat cu foarte mult interes. Prezida Magnan. Comunicaţia a fost găsită de foarte interesantă. Apoi s'a angajat o discuţie în care a vorbit Benedikt de la Viena. Am propus formarea unei secţiuni pentru audiţie colorată şi celelalte senzaţii duble. Am fost numiţi şeapte: un finlandez, un belg, un sviţeran, un german, un austriac, un francez şi eu. Am fost ales de secretarul acestei secţiuni, şi azi am cetit raportul cu chestionarul de studii de făcut."

Intors în ţară, în septembre 1889, Gruber e luat iarăşi de curentul mişcărilor din Iaşi, de observaţiile aprofundate asupra lui Beldiceanu, şi mai cu seamă îl muncea gândul să se menţie cercul literar de odinioară. Acuma îi venise în ajutor prietenul Grig., Gri-

gore Alexandrescu, ale cărui nuvele din „Convorbiri literare“ erau bine apreciate de Maiorescu. Prietenos, precum era, Gruber stătea în aceiaşi casă cu Grig. La 20 Ianuar 1890, îmi scrie: „A venit Morţun. Asară a fost o întrunire literară la noi. A fost Xenopol, Cuza, Creangă [1]), Anghel, Popa Ienăchescu. Un aşa entusiasm au provocat poeziile lui Raul Stavri, încât cât pe ce voiam să-i dăm o telegramă. Noi am cumpărat dela Morţun editura operelor lui Creangă“.

Gruber înţelegea prietenia într'un chip neobişnuit la altă lume: cine-i era prieten, era pus în curent cu bucuriile şi cu durerile lui.

La 5 Decembrie 1889, pe o hârtie îndoliată, mi-a scris la Bârlad, unde eram, numai aceste cuvinte: „Alaltăeri am avut durerea de a îngropa pe mama“.

De ce ar fi trebuit mai mult scris, pentruca un prieten să-i priceapă tot amarul ce-i cuprinsese sufletul, când ştiam cum îşi iubea el mama!

La 5 Ianuarie 1891 îmi scrie altfel: „Te vestesc că în seara de revelion m'am logodit cu d-ra Virginia Micle. Bucură-te, dar! Iţi scriu această veste după execuţia logodnicei mele, şi cu mâna purtată de a ei, căci altfel nu ştiu când aş fi scris chiar prietenilor mei cei mai buni“.

Era fericit. Intr'o scrisoare îmi spune: „M'am reînnoit, m'am întinerit la suflet şi minte, şi caut să trag cel mai bun profit din mine însumi“.

Tot atunci îmi spune că va publica un volum cu o sută de poezii: „50 ale mele şi 50 a Virginiei“.

Volumul n'a mai apărut, şi cine ar fi crezut că

1.—Căpitanul Creangă, fiul povestitorului.

liniştea cu care se mângăia, era să fie trecătoare, şi că nu peste multă vreme se va transforma în zbuciumul sfârşitului unei vieţi aşa de intense!

In toamna 1892 pleacă din nou la Leipzig, unde începe o muncă istovitoare. „M'am înscris la facultatea filosofică, cum se numeşte aci, şi urmez următoarele cursuri: istoria filosofiei la Wundt, foarte bine făcută; psiho-fizica la Külpe. Afară de aceasta lucrez în Institutul de anatomie şi la anul voiu face fiziologia. Această ocupaţiune deja îmi e destulă pentru semestrul acesta: dela 9—12 dimineaţa lucrez la disecţie. Am căpătat de preparat un picior; am preparat deja muşchii exteriori şi acuma pătrund în interior la vine, artere, nervi. Vreo 2 zile la început mă incomoda mirosul, acuma m'am deprins, parcă lucrez de nu ştiu când. Voiu lucra însă cu deosebire sistemul nervos. După masă dela 4—5 am cu Külpe şi dela 5—6 cu Wundt. Afară de aceasta mă mai duc prin laboratorul de psihologie experimentală".

Această muncă, potrivită pentru un tânăr student începător, o făcea Gruber la vârsta de 31 de ani, şi după ce, cu trei ani în urmă, făcuse comunicaţii la Congresul din Paris, şi stătuse alăturea cu atâţia oameni mari.

Dar, la Leipzig, îşi mai petrecea vremea şi cu altceva: „Aice am dat peste un american dela Hartford care are audiţie colorată foarte bogată, şi foarte vie. Mai mult, colorile sunetelor fundamnntale *a, i, o,* sunt aceleaşi ca la Beldiceanu. El are o audiţie colorată a numerelor, a zilelor săptămânei, a numelor de oraşe, a sunetelor muzicale. Insfârşit colorile îi deşteaptă sunete. Iţi poţi închipui bucuria mea. Verific tot ce

am lucrat cu Beldiceanu". O parte din viaţa lui Gruber s'a scurs scriind scrisori. Am primit dela el unele de o lungime neobişnuită, de zece şi mai multe pagine, scrise mărunt şi des, şi cu o caligrafie fără de cusur. D-l Maiorescu îmi spunea că tot aşa de lungi scrisori primea şi el. Puterea de muncă a lui Gruber era uimitoare.

In august 1892, Gruber s'a dus la congresul de psihologie din Londra, unde a avut satisfacţia de a-şi vedea munca apreciată. Ca un copil, vesel că a căpătat o jucărie, el îmi scrie: „Nu-ţi pot înşira multe de succesele mele dela Londra. Am fost strălucit. Am fost felicitat de cei mai iluştri psihologi englezi, francezi, germani, etc. O mulţime au făcut cunoştiinţă cu mine. Am fost unul din cei mai aplaudaţi. Să-ţi spun cât îmi pare de bine, nu pot. Văd că nu m'am înşelat întru nimic, când am început aceste studii; am văzut dela început clar importanţa lor cea mare. Insfârşit Congresul dela Londra a consfinţit munca mea de 4 ani de zile. Azi am primit o scrisoare dela Myers, unul din cei mai ilustri, secretar al Congresului. Iţi transcriu sfârşitul. „J'espère que vous avez trouvé M-me Gruber bien portante. Je vous prie respectueusement d'assurer cette dame que votre voyage valait bien la peine si nous en jugeons par le plaisir et l'interêt scientifique que nous avons éprouvé à vous voir et à vous entendre". Vezi, am şi eu cu ce să mă fălesc! Am fost felicitat de marele Bain şi de savantul Galton (un fel de om din familia Darwinilor). Galton a vorbit după mine şi a adus fapte care ilustrează părerile mele. A apărut o dare de seamă în *Times*, şi azi am văzut că „l'Indépendance roumaine"

mă tratează de „le savant professeur de Iassy! Sunt răzbunat acum de toţi gogomanii, idioţii şi invidioşii cari mi s'au pus în cale".

Şi aşa era.—Nu numai că ajunsese un subiect de ridicul, pentru acei cari ar fi fost în măsură să aprecieze şi însemnătatea studiilor ce întreprinsese Gruber, cât şi puterea de muncă ce desfăşura omul acesta, dar s'au găsit invidioşi cari, pentru a-i pune stavilă, stăruiau la Minister, prin politicianii zilei, să-i retragă însărcinarea ce-i dăduse D-l Maiorescu.

Un altul, un simplu vanitos, s'ar fi mulţămit cu laurii dela Congresul din Londra, şi-ar fi trâmbiţat valoarea, s'ar fi gudurat pe lângă puternici de ai zilei, ar fi ajuns profesor universitar,—tot ce ar fi putut să aspire mai înalt—ar fi exploatat, ca mulţi alţii, o situaţie eftin câştigată. Gruber, însă, era din altă plămădeală. Reîntors în Leipzig, s'a pus din nou pe muncă. Şi ce fel de muncă! Wundt îi dăduse, ca teză de doctorat, să facă studii despre „lumina specifică a culorilor". Un profesor dela Praga, Hering, susţinea că fiecare culoare are o lumină a sa proprie, specifică, pe care o răsfrânge. Wundt voia să verifice această teorie, în laboratorul său. Dar studiul acesta migălos cerea cunoştinţi de fizică, în special de optică şi acustică. Acestea, la rândul lor, se sprijină pe nişte rezultate obţinute cu ajutorul calculului diferenţial, integral şi al probabilităţilor. Iată-l pe Gruber afundat în aceste studii, pentru care nu mai ştiu cum puteau să-i ajungă zilele vieţii.

In învălmăşagul acesta de ocupaţii, audiţia colorată nu e neglijată. Gruber a alcătuit un lung chestionar, asupra acestor studii, pe care l-a trimes la cinci sute

de intelectuali din Germania: scriitori, poeţi, pictori, muzicanţi, profesori, rugându-i să se observe pe ei însăşi, dacă au aceste fenomene, şi să-i comunice rezultatul. Cea mai mare parte au răspuns, şi tot acest material, care avea să servească la lucrarea lui fundamentală, am putut să-l văd si eu, clasat cu metoda al cărui secret parcă numai Gruber îl cunoştea.

Imprejurările i-au fost favorabile pentruca pleiada căreia se adresase Gruber, să puie oarecare interes în chestiunea aceasta.

Tocmai atunci era la ordinea zilei, în Franţa, o ceartă între presa din Paris şi acea din provincie, pe tema audiţiei colorate. Alfred Binet, un savant, publicase un studiu de popularizare asupra audiţiei colorate, în „Revue des deux mondes". Georges Derepas, un profesor din Toulon, îl acuză pe Binet că a plagiat această lucrare după teza de doctorat a lui Jules Millet, un tânăr doctor ce murise în Senegal, de friguri galbene. Situaţiunea lui Binet, la Paris, unde el era ajutorul directorului laboratorului de psihologie fiziologică, lucrările lui anterioare, pe de altă parte apărarea lucrării unui tânăr inteligent, mort pentru Franţa, în Africa, au făcut ca chestiunea să eie o înfăţişare interesantă. Peste treizeci de jurnale din provincie s'au năpustit asupra lui Binet, cele din Paris l-au apărat, şi rezultatul a fost că toată lumea ştia ce este aceea „audiţie colorată", şi ajunsese până la cunoştinţa intelectualilor din Germania, prin repercutarea, în lumea lor, a certelor din Paris.

Incidentul acesta s'a sfârşit ca intr'o lume adevărat civilizată. Derepas, prin o scrisoare cavalerească, a recunoscut că a tratat prea sever pe Binet, dar că şi

meritul lui Millet l-a pus el în evidență. In disputa aceasta a avut și Gruber încă o satisfacție: ziarul „Gaulois" citează pe Gruber ca unul care a făcut cele mai bune studii asupra chestiunei desbătute.

In 1893, Gruber a luat doctoratul la Leipzig [1] și prin o telegramă de trei cuvinte, mi-a înpărtășit și această bucurie: „Salutare. Doctor Gruber".

Dela această dată încep să observ o schimbare caracteristică în ființa lui Gruber, și mă pune pe gânduri. Scrisul lui este alterat. Până acuma scrisorile lui puteau fi date ca model de caligrafie; literile fin trase, dar lăsând să apară din ele un caracter energic, aveau aceleași dimensiuni simetrice, un tot estetic; dela o vreme, însă, se ivește o neregularitate foarte contrastantă, caligrafia de odinioară devine aproape un grifonaj, multe cuvinte trebuesc gâcite.

Lucrul acesta mă neliniștea. Unui prieten al nostru, când s'a înbolnăvit și a trebuit să fie retras dintre noi, tot prin alterarea scrisului i s'au manifestat primele simtome.

Când s'a întors în țară, n'am putut să-l văd îndată. Făcea un curs la Universitate, unde începuse a-și instala un laborator de psihologie experimentală, o parodie a laboratorului din Leipzig. Scrisorile lui devin mai scurte și în ele apare obosit. Entusiasmul pentru viața intelectuală din capitala Saxoniei, se transformă într'o plictiseală, pe care o zugrăvește chiar trivial: „bine c'am scăpat de parșivii cei de saxoni".

Pe la mijlocul lui Martie 1904 eram în Constanța, și primesc o cartă postală, fără dată, semnată de el,

1.—Teza de doctorat e intitulată: „Experimentelle Untersuchungen über die Helligkeit der Farben.

dar cu scrisul şi mai alterat. Zicea: „Te salut din vârful Predealului. Mă duc la Roma, invitat oficial şi telegrafic de profesorul Lombroso. Ministerul mi-a acordat un credit.' Ţi-oiu scrie mai apoi mai multe".

In maiu primesc o altă scrisoare, tot la Constanţa, prin care mă invită să stau la el câteva zile, la viea dela Piscul Socolii, invitaţie pe care o repetă în iulie, când eram la Bârlad, prin o cartă postală, în care cu greu mai pot recunoaşte scrisul vechiului meu prietin. In alte trei scrisori insistă mult să vin la el, având a-mi vorbi lucruri foarte importante.

Aveam presimţiri rele. M'am dus să-l văd.

Gruber nu mai era acelaşi.

L-am găsit umblând desculţ prin vie; făcea cura lui Kneip. Mi-a arătat materialul de audiţie colorată, adunat cu atâtea sacrificii, mi-a vorbit despre multe, dar n'a atins chestia „foarte importantă" pentru care mă chemase. Am stat la el două zile, şi am fost trist într'una: vedeam că se apropie un sfârşit pe care mă temeam să mi-l mărturisesc.

Ultima lui scrisoare e din 17 Februar 1895, în care-mi spune că n'a putut pleca în Italia, din cauză că i-a întârziat concediul: „acum prin april sau maiu gândesc să fac o cură serioasă în altă parte".

Sfârşitul de care mă temeam, s'a îndeplinit.

Luat şi eu de alte griji, nu i-am mai scris, şi când am aflat ce se petrece cu el, era zadarnic să-i mai scriu.

N I C U G A N E

Când m'am trezit eu pe lume, pe Nicu Gane nu l-am apucat în Folticeni. In oraşul acesta se născuse, aici îşi petrecuse copilăria, la tribunalul de aici fusese judecător, şi acuma se strămutase la Iaşi, de unde venia, mai în fiecare vară, să petreacă în casa părintească, lângă mama lui, „ţâţaca" Ruxandra, precum îi spuneam eu.

Eram neamuri.—Ţâţaca Ruxanda şi bunica mea de pe mamă Catinca Borş, erau surori. Tatăl lor, Căminarul Ioniţă Grigoriu, unul din fruntaşii judeţului, dela prima jumătate a veacului trecut, se cobora dintr'un bătrân Văsescu, răzăş din satul Năneşti, pe apa Siretiului, în ţinutul Putnii, care a trăit cam pe la 1650 şi ai cărui urmaşi au avut de purtat multe judecăţi, cu vecinii cari cotropiau răzăşia Năneştilor. Ioniţă, ne mai începând în satul lui, s'a răzleţit de neamuri, s'a statornicit în judeţul Sucevii, a făcut stare, şi ca să nu desmintă tradiţia răzăşască, s'a ţinut şi el de judecăţi, cu Vornicul Costache Konaki, care, ca să poată răşlui o bucată din Năneşti, se ţinea şi el că-i răzăş, titlu pe care i-l contestau toate rubedeniile Căminarului, prin jalbele care le dădeau la Divanul ţării de jos al Moldovii.

La ţâţaca Ruxanda ne ducea mama foarte adeseori. După cât îmi aduc aminte, vizitele acestea nu-mi fă-

ceau mare plăcere. Şi poate că aveam dreptate. Pe mama o legau, de bătrâna aceasta, amintirile unei copilării care mie nu-mi spuneau nimic, şi stam ceasuri întregi pironit pe un scaun, lângă fereastră, ascultând nişte lucruri care nu mă interesau.

Suită în fundul unui divan moldovenesc, ţâţaca Ruxanda învârtea, într'o mână, un şirag de metănii de chilimbar, şi cuvintele ei parcă urmăreau cadenţa boabelor, al căror ţăcănit scurt contrasta cu glasul ei trăgănat şi jalnic. Aud parcă şi acuma convorbirea ei cu „moşul" Iorgu Văsescu, pe care, cum deschidea uşa, îl întimpina zicându-i:

—Veeeere Iorgule, veeeere Iorgule, taaare sânt booolnavă eu!

Vărul Iorgu îi săruta mâna, o întreba pe mama: „ce mai faci, Maşă?", iar la noi, copiii, nu se uita. Cum să-i fi trecut lui prin minte că peste un sfert de veac era să-mi fie socru! Iar eu, cum să fi bănuit că în casa aceea, în care atunci mă plictiseam, şi care acuma este a mea, voiu scrie amintiri despre dânşii!

De sigur că pe Nicu Gane l-am văzut din primii ani ai copilăriei mele, dar eu îl ţin minte numai de pe vremea când eram în gimnaziu.

Casele noastre erau cam peste drum, şi-mi aduc aminte că-l priveam, în cerdacul casei lui, cum făcea pictură. Nu văzusem nici un pictor lucrând—ba cred că nu văzusem altă pictură afară de portretul mamei, atârnat între oglinzile din salon—şi aş fi dorit să-l văd la lucru mai de aproape, dar nu îndrăzneam să urc scările.

Toată vara, cât sta Gane la Folticeni, mama nu ne

mai ducea la țâțaca Ruxanda; poate chiar că și ea se ducea mai rar. Și parcă înțeleg pentru ce se petrecea schimbarea aceasta, în obiceiurile de peste an.

Tatăl meu făcea politică; era liberal, și la niște alegeri combătuse pe Nicu Gane, conservator, dintre cei cari ceruseră pedeapsa cu moarte. Luptele politice, și pe atunci, erau înverșunate; animozitățile electorale aveau răsunet și în relațiunile de prietenie și de familie. Tata și Gane nu se prea iubeau; el nu venia la noi, și ca să râdă de tata, care era avocat, îi zicea „Jules Fabre", numele unui maestru al baroului parizian. Asta însă nu i-a împedicat să devie prieteni, peste câțiva ani, când s'au găsit amândoi sub steagul aceluiași partid.

Despre activitatea literară a lui Nicu Gane, eu n'am știut până ce nu m'am dus la Iași, în clasa a cincea, la liceul național. Lambrior ni vorbea despre scriitorii noștri, și pe Gane îl pomenea între fruntași. Intr'o zi am cumpărat cele două volume de „Novele", de curând apărute la Tipografia Națională, și cu ele am făcut începutul bibliotecei mele.

Mrejele politicei răciseră iarăși, prietenia dintre tata și Nicu Gane, și atunci a venit vremea să aud mai mult vorbindu-se, despre el, în casa noastră. Ca dizident liberal—din pricină că se numise în județ un prefect care nu-i era prieten—tata a scos, prin 1884, o gazetă în care tuna și fulgera contra administrației locale, și contra acelora cari o susțineau; între ei se număra și Nicu Gane, care împreună cu Alexandru Vărnav-Liteanu, amândoi parlamentari, aleși în județul nostru, sprijineau pe prefectul care a stăpânit județul numai patruzeci de zile. Despre Gane și Liteanu, ga-

zeta noastră nu putea să spuie lucruri rele; făcea însă glume, dintre care unele destul de inteligente. Aşa, într'un număr al gazetei, vorbind aceşti doi, se spunea că sunt nişte buruene otrăvitoare, din familia *ganeaceelor* şi a *'liteanogamelor.*

Au trecut ani la mijloc, şi pe Nicu Gane nu l-am mai văzut. Ţâţaca Ruxanda murise, casa era închiriată şi el prin Folticeni nu mai venia. Când eram student în Bucureşti, el era ministru, şi deşi avea şi acolo un văr primar, pe fratele mamei mele, ales şi el deputat în judeţul nostru, pe Gane nu l-am întâlnit niciodată. In casa unchiului meu nu venia; era între dânşii o răceală, care-i ţinea îndepărtaţi, din pricina unor vechi chestiuni de familie, fără mare însemnătate.

Când se ivea ocazia să-şi manifesteze sentimentele de afecţiune, Gane nu stătea la gânduri. Scrisoarea lui, adresată mamei mele, cu prilejul morţii tatălui mèu, îl arată mult mai cald, de cum se arăta în viaţa zilnică:

Iaşi, 1889 Ianuar 24.

Iubită Maşincă,

Tocmai astăzi aflu din întâmplare despre nenorocirea ce te-au lovit. De odată nici am voit să cred şi am telegrafiat lui Radu rugându-l să mă înştiinţeze dacă e adevărat. Tot astăzi am şi primit răspunsul său care îmi anunţă fatala ştire şi care m'a atins la inimă.

Tu pierzi pe soţul tău şi sprijinitorul întregei tale familii, eu pe o rudă şi un amic sincer în care am

întâlnit totdeauna căldură și dragoste. — Pierderea pentru noi toți e foarte mare, și golul ce-l lasă în familie va fi cu greu umplut—Datoria lui Arthur e de acuma de a se pune serios pe lucru în fața împrejurărilor grele ce se desfășură dinaintea lui, de a munci neobosit pentru a-și face o carieră și de a aduce o ușurare familiei sale. Să fie sigur Arthur că munca onestă nu rămâne niciodată nerăsplătită.

Sfârșesc, iubită Mașincă, rugând pe Dumnezeu să-ți trimeată mângâere în suflet și unindu-mă cu voi toți pentru a depune o lacrimă pe mormântul mult regretatului meu amic Gorovei, te îmbrățișăz din toată inima pe tine și pe voi toți.

N. GANE

P. S.—Eu sunt bolnav de o lună de zile în Iași, și abia după o săptămână voi fi poate în stare de a pleca la București.

Cu toate că eram afectos cu toți cei din familie, pe Nicu Gane îl consideram ca străin: nu ne lega nimic sufletește. Când îl întâlneam, câteodată, din întâmplare, îi ziceam „Cucoane Nicule“, și el îmi zicea „domnule“. Păstrez o carte de vizită a lui, nu știu din ce an, în care scrie așa: „N. Gane, roagă pe d-nul A. Gorovei să-i indice ora când îl poate vedea, fără a-l deranja“.

Eram, pentru el, un indiferent.

Când am scos revista „Șezătoarea“, i-am trimes-o și lui. La început va fi crezut că-i o încercare copilărească, și nu i-a dat nicio atenție; dar mai pe urmă,

după cum el singur mi-a mărturisit, munca mea şi stăruinţa într'un lucru care nu „rentează", m'a apropiat de inima lui. Poate că era, în sufletele noastre, aceiaşi repulziune pentru „afaceri", care l-a stăpânit pe el toată viaţa, şi la sfârşitul ei a rămas mai sărac de cum intrase. Şi doar omul acesta avusese atâtea ocazii să se îmbogăţască! Fusese Primar al Iaşului, fusese „reprezentant al naţiunei", ministru fusese, dar nu avea „simţul practic", n'a ştiut să tragă niciun folos din toate aceste „situaţii", precum făceau alţii din jurul lui, şi pentru a-şi îngrădi nevoile vieţii, s'a văzut nevoit să-şi vândă moşia părinţască.

Indiferenţa lui Gane scădea, cu cât se înmulţeau volumele din „Şezătoarea", şi din „domnule" de mai nainte, începusem a-i fi „iubit nepot".

In 1905 îi luasem cu chirie casa din Folticeni, în care trebuia să mă mut la Sfântul Dumitru. La 21 Octombrie îmi scrie: „Iubite nepoate, îţi mulţămesc foarte mult pentru bunătatea ce ai avut de a mă preveni despre nedreptatea ce a voit să-mi facă comisiunea de recensiment. Iată îţi trimet suplica mea de apel, o procură în alb pentru a însărcina pe cine vei crede să-mi susţie drepturile la comisiunea de apel, cum şi contractul vechiu cu doctorul Râpeanu........" Scrisoarea sfârşeşte prin cuvintele: „Salutările mele cele mai afectoase".

A doua zi îmi scrie din nou: „Iubite nepoate, aflu că Curtea de Casaţie ar fi stabilit jurisprudenţa că orice apel în materie de recensiment, care nu va fi adresat pe numele administratorului financiar, să se considere ca nul. Fiind deci că apelul ce ţi-am trimes e făcut pe numele comisiunei de apel, şi nu a admi-

nistratorului financiar, îţi trimet un altul, *după placul Curţii de Casaţie*, căci n'aşi vrea să-mi perd dreptul fiindcă *n'am adresat cadelniţa cu tămâie sfântului căruia se cuvinia"*.

Ironia lui Gane îl caracterizează de minune: cariera lui de magistrat şi fluctuaţiunile vieţii politice, nu-l putură obişnui cu formalismul judecăţilor, care a răscolit, veacuri întregi, adâncul sufletului atâtor generaţii de răzăşi.

Intr'o altă scrisoare, din 15 Decembrie 1905, apare aceiaşi ironie a omului neobişnuit cu plictiselele formelor: „Iubite nepoate, am primit scrisoarea D-tale, la care răspund că din păcate tocmai acuma s'a întâmplat; din cauza apropierei sărbătorilor, să fiu cam în neîndemănare de a plăti fonciarul. Spune te rog perceptorului să mă aştepte până la începutul lui Februarie, dacă este posibil şi atunci voi achita negreşit, *căci doar n'am să iau casa în spate şi să trec în ţara ungurească"*.

Deşi chiriaş al caselor lui, nu ne întâlneam. El nu avea pentru ce să vie în târgul nostru, iar eu, când mă duceam la Iaşi, nu mă abăteam pe la el. Prin scrisori, însă, vorbeam mai adeseori, şi el se arăta din ce în ce mai afectos.

Iată, de pildă, ce-mi scrie la 23 Iulie 1906: „Iubite Arthur, sosind la Coţuşca, Văsescu mi-a arătat o scrisoare a doctorului Rojniţă, prin care îl roagă, în numele D-tale, ca să intervie pe lângă mine, pentru a-ţi vinde casa mea din Folticeni. Din scrisoare văd că îmi oferi 4000 lei peste datoria Creditului. — In principiu sunt pentru vânzare şi cu deosebire prefer să vând casa în care m'am născut, mai curând D-tale

decât oricui altuia, pentru rezoane: întâi că eşti român, al doilea că-mi eşti rudă, şi al treilea că eşti om de litere.—Este prin urmare între noi o dublă afinitate, afară de chestiunea de naţionalitate, care are şi ea valoarea ei.

„O vânzare însă de imobile, oricât de apropiaţi am fi în privinţa preţului, nu se poate tranşa prin corespondenţă, căci sunt o sumă de amănunţimi şi incidente care trebuesc desbătute între noi prin viu graiu. Prin urmare eu sunt gata să vin la Folticeni dela 15 August înainte, ori în ce zi îţi va conveni, numai să mă înştiinţezi de pe acum ca să te găsesc acasă. Cred că ne vom împăca pentrucă amândoi suntem oameni de înţelegere.—Călduroase complimente nepoatei şi D-tale îmbrăţişări".

Nu am cumpărat casa atunci, din multe pricini, dar cea mai de căpetenie era aceea că nu eram nici eu mai iscusit decât Gane, întru adunarea celor patru mii de lei. Am rămas prieteni, căci vorba lui, dintr'o scrisoare: „Şi într'un caz şi în altul nu încape supărare. Vorba românească: târgul mânie n'are".

In vara anului 1910 se serba, în şcoala din satul Pleşeşti, aniversarea de cincizeci de ani a şcolii din cotuna „Găneni", care poartă numele lui Nicu Gane. Se înţelege că a fost invitat şi el, dar neputând să vie, mi-a telegrafiat: „Rog reprezintă-mă mâne duminecă ora 2 la sfinţirea steagului şcolii din Pleşeşti, şi la aniversarea ei de 50 ani. Eu bolnav. In caz de împedicare roagă din parte-mi pe Sadoveanu să meargă".

Pe prietenul Sadoveanu îl iubea mult, şi vorbea cu admiraţie despre el. Nu făcea, Nicu Gane, ca alţi

bătrâni, cari nu pot suferi pe tineri, în ființa cărora văd nişte duşmani primejdioşi. Avea, pentru Sadoveanu şi o deosebită considerație, din faptul că era sucevean, ca şi el; Gane păstrase toată dragostea locului unde se născuse, şi vedea prin altă prismă lucrurile şi oamenii care-i aminteau vremurile fericite ale tinereții lui.

Acest sentiment duios îl făcea să-şi păstreze casa care, drept vorbind, era o povară pentru el. Era o povară, pentrucă nu numai că nu-i aducea niciun folos material, ci din potrivă, îi cerea sacrificii: chiria ce-i plăteam eu, nu-i ajungea pentru rata Creditului şi pentru plata perceptorului. Numai o mare nevoie l-a înduplecat să-şi vândă casa, în 1910.

Un străin o cumpărase, şi eu ar fi trebuit să mă mut din ea, în toamnă. Aflând vestea, i-am telegrafiat la Iaşi, rugându-l ca la preț egal să mă prefere. Mi-a răspuns, indicându-mi ziua când va fi în Folticeni.

Venise cu trenul de noapte, şi dimineața l-am găsit la otel. Mi-a arătat scrisorile dintre el şi cumpărător, prin care se stipulau condițiile vânzării, şi m'a întrebat dacă poate reveni asupra ei. Cum aş fi putut să-i spun un neadevăr?

—Dacă renunță negustorul, îmi zise, casa-i a ta.

Negustorul a renunțat. Gane, jenat, şi neavând tăria să mă privească, mi-a vorbit în altă limbă, ca şi cum i-ar fi fost mai uşor să-mi spuie ceea ce, pe româneşte, i se părea cu neputință:

—Mon cher ami, les affaires sont les affaires.........

Ii trebuiau banii în acea zi; aceasta era taina, pe care mi-o desvăluia cu atâta precauție.

Numai cel care l-ar fi văzut, măsurând cu paşi do-

moli şi cu privirea în jos, odăile casei lui, şi căutând să-şi ascundă lacrămile, când s'a desfăcut de acest cuib al amintirilor lui, numai acela ar fi în stare să înţeleagă sbuciumul ce-i stăpânea sufletul în acele clipe.

După ce s'a liniştit, s'a întors cătră mine, m'a privit cu un zimbet negrăit de dureros, şi mi-a zis:

— Sunt mulţămit, cel puţin, că a rămas casa în familie.

Peste doi ani se serba aniversarea unei jumătăţi de veac de la înfiinţarea şcoalei primare din Folticeni, al cărei elev fusese şi Nicu Gane.

Tatăl său, Postelnicul Matei Gane, coborâtor dintr'o veche familie moldovenească, era om cu stare; cu toate acestea, bătrânul n'a urmat pilda altor boieri de sama lui, nu şi-a înstrăinat copilul, prin ţări străine, ci l-a pus să înveţe carte în târgul lui, la şcoala care se deschidea chiar în anul când lui Nicu Gane îi venise vremea să fie dat la învăţătură.

Dela o asemenea serbare nu putea să lipsească fostul elev, cu care se mândrea mai mult şcoala.

L-am găzduit la mine, în casa lui, care şi astăzi e întocmai cum era când a deschis el ochii în ea. I-am arătat nevătămată înscripţia pusă, de tatăl său, pe uşa care am păstrat-o la locul ei, şi care glăsueşte: „1843 septembre 20 m'am mutat în casă“, şi l-am culcat chiar în odaia în care a dormit nopţile copilăriei, şi în care şi-a aşternut, pe hârtie, primele lui încercări literare.

A doua zi mi-a spus că a trăit o noapte fericită, şi când a plecat, mi-a strâns mâna cu prietenie şi m'a sărutat cu dragoste.

De atunci nu l-am mai văzut.

Acum nu-l mai lega nimic de locul naşterei lui, afară doar de amintiri. Şi amintirile acestea, curate şi dragi, l-au călăuzit până la sfârşitul vieţii, şi oricând avea prilejul, bucuros le mărturisea.

Intr'o scrisoare din 12 Ianuar 1916, una din cele de pe urmă, adresată întemeietorului Muzeului Sucevii, Nicu Gane zice: „Acuma că am îndeplinit aproape în totul cererea Dv., vă mulţumesc din inimă pentru cinstea ce mi-aţi făcut, de a vă adresa la mine în scopul de a vă procura cărţile mele pentru Muzeul din Folticeni.

„M'am supus cu atât mai multă plăcere dorinţii Dv. cu cât Folticenii este iubitul meu oraş natal, plin de amintiri din copilărie, iar judeţul Suceava este unul din cele mai frumoase ale ţării, care mi-a inspirat odinioară multe din novelele mele".

Peste trei luni a murit.

Sfârşitul i-a fost tot atât de liniştit, precum i-a fost de curată şi senină întreaga-i viaţă.

Amintirea lui va sta pururea ca o lumină în calea vieţii, de pe cărările drepte ale căreia Nicu Gane nu s'a abătut nicio clipă.

Cu Vasile G. Morţun mă înrudeam de două ori: şi depe mamă şi depe tată.

Mama mea, Maşa, şi cu Iordachi, tata lui Vasilică, erau veri primari; bunicul meu, Banul Iancu Borş, de la Bâdiliţă, şi Zoiţa lui Vasile Morţun, dela Cămârzani, bunica lui Vasilică, erau fraţi, fii ai lui Kiriak Borş, care la 8 Ianuar 1787 se însurase cu Ileana, fata lui Vasile Ciurea dela Tâmpeşti, lângă Folticenii de astăzi. Kiriak era fiul lui Ilie Borş, mort la 1791, care ţinea pe Ileana, fata lui Toader Bădiliţă, portar de Suceava, iar Ilie era fiul unui Borş care s'a călugărit, primind numele de Ierofteiu, şi la 1742 a fost ales episcop al Huşului, unde a păstorit până la moartea lui, întâmplată în anul dela Hristos 1752.

In înrudirea noastră depe tată, avem un strămoş comun, din care ne coborîm. Străbunica mea, Nastasia lui Neculai Morţun, din Budeniţi, în Bucovina, fata lui Ioniţă Roşca, zis şi Dicul, şi cu Vasile Morţun, bunicul lui Vasilică, erau veri primari.

Oricât mi-aş răscoli cenuşa amintirilor, nu-i chip să scot la iveală cea dintâi cunoştinţă a mea cu Vasilică Morţun. Ţin minte lucruri de pe când eram numai de 2 ani; văd, ca într'o oglindă, figuri din vremurile acelea, dar el nu răspunde la cercetările mele. Şi, cu toate acestea, ne am întâlnit în prima noastră

copilărie; venia în Folticeni adeseori, la bunica lui, pe care parcă o zăresc în fundul patului, o mână de femeie, îmbrobodită cu tulpan alb, cu mărgenile de mărgele. Despre drumurile lui, cu moşul Iordachi, mi-a vorbit de atâtea ori, şi cu atâta duioşie; mi-a spus chiar amănunte din viaţa mea de copil, dar eu nu-l ţin minte.

Mai târziu, am auzit vorbindu-se, în casă la noi, despre isprăvile lui Vasilică, la Paris. Se şoptea, cu groază, în familie, că „nenorocitul" îşi face neamul de râs, că-i actor, că joacă la un teatru de mâna a treia, şi că mănâncă, în ticăloşii, banii munciţi de bietul tată-său.

Iată, însă, o lovitură de trăsnet: Vasilică e socialist şi scoate, la Paris, revista „Dacia Viitoare", în care atacă pe liberali, atunci—în 1893—la cârma ţării.

Parcă-l văd, pe moşul Manolachi Morţun, frate cu tata lui Vasilică, gesticulând şi uitându-se aspru la mine, ca şi cum ar fi vrut să mă hipnotizeze; iar tata, „Moşul Petrachi", cum îi spunea Vasilică, râdea şi nu era de loc scandalizat de „ticăloşiile" nepotului. Vezi că tata avea un suflet revoluţionar şi pricepea că omul trebuie să meargă alăturea cu vremurile, nu împotriva lor.

In „Dacia Viitoare", Morţun scria sub pseudonimul „Spancioc", şi articolul „C. C. Petrachi Sgangură", în care zugrăvea pe tată-său, a scandalizat pe toată lumea, afară de tatăl meu, care făcea haz şi mă punea să-i citesc „boroboaţa" lui Vasilică.

Spancioc spunea lucruri de acestea: „C. C. Petrachi Sgangură are şasezeci de ani împliniţi la Sf. Ioan

Botezătorul. E născut în Folticeni dintr'o veche familie românească, de locul ei din Bucovina.

„Din pricină că erau mulți la părinți, zece inși, averea, care de altmintrelea era măricică pe vremea aceia, trecu mai toată întru creşterea celor şase frați pe la Academia din Iaşi şi gospodăria celor patru fete.

„Mai pune, pe lângă asta, că răposatul C. C. Petrachi, era mână spartă şi cam berbant, îi plăceau femeile şi cărțişoarele şi veți pricepe că nu e lucru de mirare dacă C. C. Petrachi, când a văzut limpede în lume, nu găsi nimica sau mai nimica de luat din averea părințaşcă".

Moşul Manolachi schimba fețe, când auzea cum vorbeşte Vasilică despre bunicul său. Şi bunicul acesta mai avea, in târgul nostru, încă un fiu, afară de Manolachi, şi două fiice, şi nepoți şi rubedenii, şi un netrebnic scrie, negru pe alb, că Vasile Morțun, fiul lui Lupu Morțun dela Cămârzani, vestitul Lupu, însurat cu Măriuța lui Vasile Lână, dela Leucuşeşti, boer vechiu, scrie că Lupu era berbant, că-i plăceau muierile şi cărțişoarele!

Dar nebunul acesta îl compromite pe tată-său până şi în ochii lui Ion Brătianu, şeful partidului liberal-național, al căruia unul dintre şefi era şi Iordachi Morțun dela Roman, acest Petrachi Sgangură, de care-şi bat joc nişte descreerați.

Ce va fi zis Brătianu, dacă vreun binevoitor i-ar fi deschis ochii să vadă ce fel de partizan are la Roman! Despre el, chiar fiul lui scrie aşa:

„Polică C. C. Petrachi face cât şi ceilalți şi ca şi ceilalți boeri moldoveni."

„Conservator, sub Catargiu a înlesnit răsturnarea

cabinetului său la 76, când cu rudele şi alegătorii dumisale siguri, a votat pentru candidatul liberal, cu toate că candidatul guvernului era el însuşi".

„Liberal, vr'o trei ani; găzdui timp de doi ani de zile pe prefectul fracţionist de pe vremea lui Vernescu, apoi când aceştia scăpară frânele cârmuirei, fără ştirea sa se trezi iarăş liberal. Şi nici azi nu-i vine a crede că a fost timp de 2 ani cu cei dela „Binele public" şi că a votat chiar pentru candidatul lor.

„Acuma e liberal, dacă nu dintre cei mai convinşi, dară fără doar şi poate dintre cei mai neinteresaţi".

Cu ce poftă râdea tata!

Iar moşul Manolachi, ţinând în mână „Dacia Viitoare", şi privindu-ne peste ochelari, clătina din cap şi amărît, peste fire, exclama:

—Ascultaţi, mă rog, ce scrie păcătosul!.... Ce are să zică Brătianu!...

Şi cetia, cu multă mânie:

„Dar toate aceste supărări îs trecătoare. C. C. Petrachi nu-şi face atâta sânge rău, pe cât crede lumea, de politică şi alegeri, astea-s chiţibuşuri şi floare la ureche pentru el. Bietul român are alt necaz mai mare, alt năduh mai amar: are un drac de băet, căruia i-o intrat gărgăuni socialişti în cap şi care pomeneşte de *împărţirea pământului*.

„Şi doar cată el într'o părere, prin vorbe bune şi sfaturi părinteşti, să-l scoată din calea rătăcită în care a intrat. Dar geaba, cu cât vremea trece cu atât amarul lui creşte, căci vede că trântorul o ţine una şi bună, face tot după capul lui.

„După fiecare sfadă, căci toate vorbele-i blânde şi sfaturile părinteşti se sfârşesc în sfezi, C. C. Petra-

chi stă zile întregi posomorît și dus pe gânduri, nu mai vorbește cu fecioru-său de cât din când în când, și câte două, trei cuvinte.

„Ohturile și ahturile lui destăinuesc chinurile ce-l muncește; căutăturile-i mâhnite se afundă în văzduh și parcă caută un răspuns vecinicei întrebări ce-și pune: „Cum se face? Cum se poate? Ca fecioru-meu să iasă așa de ușor la minte? Să aibă și gărgăuni? Apoi gândurile-i răsfoind vremile trecute, își amintește de socru-său; ș'atunci oftează mai din greu, și-și zice plin de amărăciune: „Samănă bunicu-său!... Ii bunicu-său în picioare!...

„Are să rămâie calic!... Pe când cine știe ce nespălat se va aciua în căsuța clădită de mine și va avea pământurile agonisite prin sudoarea frunții mele... Are să rămâie calic!".

Toți membrii familiei erau îngrijorați dn soarta ce-l aștepta pe bietul Vasilică, și tremura inima tuturora când își aminteau că un frate al lui, cu care era împreună la liceul St.-Barbe din Paris, a legat școala de gard, și s'a angajat la un circ, unde se producea cu ceilalți colegi ai lui de meserie.

Unul pe scena unui teatru, celalt pe trapezul unui circ!

Doamne, Dumnezeule!....

Familia punea la cale cum să-l întoarcă, pe fiul rătăcit, la calea adevărului, dar unul dintre ei, moșul Miltiade Kyriacos, i-a convins că orice încercare era zădarnică.

Miltiade, grec din insula Andros, venise de tânăr în Moldova, la moșia Heciu, din ținutul Sucevii, pe care o ținea în arendă un frate al lui mai mare, și

plăcându-i la noi în ţară, nu s'a mai întors în patrie, şi s'a însurat cu Anica, sora Morţuneştilor. Ca moş al lui Vasilică, s'a crezut îndreptăţit să-i atragă atenţia asupra nebuniilor ce face, şi într'o lungă scrisoare îl dojenise. Răspunsul ce a primit, l-a lecuit, şi la sfatul ce-l ţinea familia, Miltiade a arătat scrisoarea următoare, care li-a curmat orice năzuinţă de îndreptare:

Moşule dragă,

Am primit epistola matale şi am cetit-o cu mare băgare de samă, şi iată ce zic:

„Vorbă lungă sărăcia omului".

—Eşti liberal.

—Sunt socialist.

—Crezi în Dumnezeu.

—Nu cred decât în cea ce sunt sigur că există.

—Crezi că lucrurile merg bine.

—Cred şi văd că merg rău.

—Crezi că e bine ca unul să muncească şi să nu aibă şi altul să profite de munca lui, fără multă osteneală.

—Cred şi vreau ca fiecare să aibă după osteneala lui.

etc. etc. etc.

Vezi că nu ne putem înţelege: de aceea să nu mai vorvim de o camdată, căci când doi oameni sunt adevărat convinşi de cele ce spun şi ideile lor sunt aşa de depărtate, cum sunt ale noastre, le e peste putinţă de a se înţelege prin scris.

Eu plec desară în ţară, scrisorile ce primesc din Roman mă neliniştesc prea tare şi nu mă simt dispus la lucru.

Las altora meritul de a continua lucrarea începută cu toate că de departe sau de aproape voiu fi veșnic cu ea și gândirile ce caută să propage.

La revedere și arată la toți filialele mele îmbrățișări.

V. G. Morțun

1883, 14 Februarie
Paris.

După ce s'a întors în țară, ne am întâlnit în Iași.

Era toamnă; o zi posomorâtă și friguroasă. Coboram scările otelului Traian și el tocmai le urca. Ne am oprit și m'a întrebat ce fac.

Eu nu făceam tocmai bine; de vreo doi ani mă chinuiam să trec, preparat în particular, examenul de clasa a șasa de liceu, și nu mai izbuteam. I-am spus necazul meu. Vasilică, zimbind frumos și privindu-mă cu ochii lui șireți, m'a sfătuit să dau dracului școala, cu care-mi perd cei mai frumoși ani ai vieții. Mi-a indicat o' întreagă bibliotecă pe care s'o citesc. „Fă-ți o cultură generală, și nu-ți mai bate capul cu toate prostiile".

Era ușor lucru, pentru vărul Vasilică, să deie astfel de sfaturi, când tatăl său era putred de bogat; tatăl meu, însă, trăia din munca lui de avocat, și numai eu știu de câte ori plecam cu întârziere la școală, pentrucă nu mea erau bani în casă. Nu i-am urmat sfatul; dar vorbele lui m'au influențat, și socotind „prostii" învățăturile din liceu, întârziam cu examenul de clasa a șasa.

In 1885 apare, în București, „Drepturile Omului," ziar socialist. Morțun mă recomandase și pe mine tovarășilor lui, și astfel am devenit colaborator al ga-

zetei. Cel întâi articol, care mi-a atras oarecare laude din partea lui Morţun, a fost o nuvelă: „Maica Serafima", publicată sub iniţialele A. P. G. — Gazeta mi-a publicat, apoi, o serie întreagă de nuvele, şi nişte corespondenţe din târgul nostru, din care una a tulburat liniştea Poliţiei, ale căreia isprăvi, nu tocmai cinstite, le dam în vileag. Pe atunci tata era „la putere" —cum se zice în limbajul obişnuit—şi cu toate că ceilalţi politicieni îi atrăgeau atenţia asupra inexplicabilei mele purtări faţă cu partidul, nu mă dojenea. El era doar admirator şi prieten al lui C. A. Rosetti.

In oraşul nostru eram câţiva prieteni ai gazetei „Drepturile Omului"; eram toţi elevi, împrăştiaţi, în cursul anului, pe la diferite şcoli din ţară, şi ne întâlneam numai în vacanţă. Eu, însă, care parcă urmam sfatul lui Morţun, îmi petreceam vremea pe acasă, şi nu-mi băteam capul cu prostiile din cărţile de şcoală. Imi făceam o „cultură generală",—vorba lui Vasilică.

Cu prietenii mei pusesem la cale o gazetă socialistă, care trebuia să apară în Folticeni. La fonduri nu ne gândeam, deşi niciunul dintre noi nu eram în stare să scoatem cheltuiala primului număr; cel mai bogat dinte toţi, eram eu, care nu aveam niciun fel de avere şi niciun venit; ceilalţi, evrei, erau fii de meşteşugari cari-şi târâiau zilele ca vai de ei. Totuşi, voiam să schimbăm temeliile societăţii. Ca să scoatem gazeta, ne bizuiam pe bunătatea tipografului Saidman, un om foarte muncitor, care-mi mai făcuse credit şi altă dată, la alte încercări de publicitate. Ni trebuia, însă, sprijinul moral al unuia dintre şefii mişcării; prietenii mei, cunoscând legăturile mele cu Morţun, l-au indicat pe el ca naş al gazetei noastre: Morţun trebuia

să iscălească primul articol, cu care să deschidem focul luptei.

In vremea asta vine Vasilică în Folticeni. Ii expun proiectul nostru și dorința ca să ni scrie articolul-program, pe care mi-l și făgăduește, pe a doua zi.

Adun prietenii, cari ar fi dorit să aibă fericirea de a cunoaște personal pe „maestru", li spun bucuria, și așteptăm talismanul.

A doua zi primesc o scrisoare dela Morțun. Articolul.... Deschid plicul și citesc:

Arthur dragă,

Am o durere de cap nebună și după o depeșă primită azi desdimineață îmi ie peste putință să nu plec la 4 la Iași.—Cu cea mai mare părere de rău mă văd pus în imposibilitate de a-ți face ceea ce-mi ceri și ce ți-am promis, regret din suflet, căci cauza ie comună; dacă poți vină pe la 1 jum. la mine și vom vorbi despre articol.

Al tău văr, V. G. Mortzun

Salutările mele la toții. V. G M.

Atunci nu voi fi priceput pricina durerei de cap, care l-a împedicat de a scrie articolul făgăduit, cu atâta ușurință; astăzi, însă, am bănuieli că n'a voit să ni deie concursul ce-i ceream. Poate că mă considera prea copil, nu avea încredere în grupul nostru și nu voia să-și compromită numele.

Morțun era un sentimental; el avea intuiția că există o nedreptate la baza organizărei sociale și s'a lăsat târât în curentul unei mișcări, pe care a accep-

tat-o cu inima, fără să o fi trecut prin laboratorul minții lui.

Morțun nu a fost un cărturar al socialismului. Când m'a îndemnat pe mine să-mi fac „o cultură generală", a înțeles să frunzăresc câteva cărți, din a cărora cetire poți să capeți noțiuni vagi despre felurițele și vastele manifestări ale inteligenții omenești.

Morțun privea chestiunile sociale numai din laturea lor sentimentală; el nu le pătrunsese prin studii și meditații îndelungate, și nu avea convingerea temeiniciei teoriilor socialiste. De aceea în primele lui manifestări din „Dacia Viitoare", articolele lui Spancioc ating lucruri comune, care pot face să zbârnâie coardele inimei, să te indigneze, să te revolte, pe care le poate scrie oricine știe să mânuiască un condeiu, fără să fie un cunoscător, un teoretician al socialismului. In această revistă, Morțun a făcut numai literatură. Isprăvile unui comisar din Roman, durerile lui cuconu Petrachi Sgangură, sunt articole literare; „Cronica Daciei" este un reportaj gazetăresc; cronica teatrală din Paris, nu are nicio legătură cu socialismul. Mai pe urmă, când se asociază cu Ioan Nădejde la conducerea revistei „Contemporanul" din Iași, își rezervă partea literară, iar în „Critica Socială" n'a scris nimic.

Am fost prieten cu el o viață întreagă; ne am întâlnit de atâtea ori, am vorbit ceasuri întregi, dar niciodată nu am schimbat un cuvânt despre ideile care s'ar fi părut că ni înlănțuesc sufletele, pe când despre alte lucruri, el atâtea mi-a spus.

Despre teatru și pictură, în special, vorbea cu mult drag.

Intr'o vară m'am dus la Roman. cu un văr al meu Eugen Teodorini, care era văr şi cu Morțun. Bunica de pe tată a lui Eugen, bunică şi a vestitei cântăreţe Elena Teodorini, şi cu bunica mea de pe tată, erau surori: fetele lui Morțun din Bucovina. Vasilică ne a invitat la masă la un restaurant, unde era stăpână o prea frumoasă femeie, o brunetă care trebuie să fi făcut multe victime printre romaşcani, şi pe care socialistul meu o privea cu mult nesaț. Atunci mi-a povestit el geneza comediei „Deputatul Pălmuit", pe care o tipărise în 1882.

Episcopul Melhisedek al Romanului era prieten cu Iordachi Morțun, tata lui Vasilică, în casa căruia venia adeseori. Episcopul era un om cult, pe care-l interesau şi alte chestiuni, afară de canoanele bisericeşti. Discutând cu Vasilică despre teatru, înaltul prelat îşi exprima mirarea că nu s'a scris nici o piesă în care să nu figureze măcar o femeie, şi se întreba dacă este vreo lege estetică, sau vreo necesitate inexorabilă, ca în jurul femeiei să se învârte orice acțiune pe scenă, ca şi în roman,

Ca răspuns, peste câteva zile, Morțun i-a cetit piesa „Deputatul Pălmuit", în care „fusta" nu apare pe scenă.

Mirajul vieții politice îl fascinează pe Morțun.

In „Dacia Viitoare" îşi varsă tot desgustul pentru ocupațiunea aceasta, destul de rentabilă. Un articol despre Eminescu, îl începe aşa: „Politică! Politică! hidră cu zeci de capete, uriaşă cu lungi brațe. Tot ce naşte, tot ce viază, tu pe dată îl înăduşi şi pe dată îl sugrumi. Eşti picinginea vremurilor noastre. Nimic nu atrage, nimic nu încântă, ca tine. Tu dai azi

ranguri şi mărire, du dai cinste celor ce n'au. Prin tine demagogii laţi în vorbe, mici în fapte, ajung miniştri, ghinarari; prin tine un G. Lecca azi e om de samă, ministru de visterie şi paşă la Bacău; prin tine gogomanii de tot soiul trec de oameni prea isteţi. Onoare ţie căci eşti stăpâna noastră".

Demagogi laţi în vorbe, mici în fapte... şi cu toate acestea, prima lui manifestare în politica militantă a fost un fapt de demagogie.

Şi-a pus în gând să se aleagă deputat, şi a izbutit. Ca să facă propagandă, în judeţul Roman, unde avea atâţia sorţi de izbândă, a scos o gazetă pentru popor. In gazeta aceasta, întitulală „Ciocoiul", mărturiseşte alegătorilor că el se trage din pătura ţărănească, spunând că strămoşii lui au umblat în opinci. Afirmarea aceasta era un act de demagogie, pentrucă în vinele lui Morţun curgea sângele celor mai vechi familii din Moldova.

Deputăţia lui Morţun a fost în dauna înjghebărei socialiste din Iaşi. „Partidul" îşi afirma existenţa, pentrucă avea un reprezentant în Parlament, dar oarecare concesiuni, platonice chiar, făcute de Morţun guvernului, au început să nască bănueli printre unii „tovarăşi", cari se temeau să nu fie târîţi în tabăra diametral opusă principiilor socialiste. Pe atunci doar guvernul liberal începuse goana în contra socialiştilor şi confisca, din cluburile dela sate, Constituţia, pe care o considera *carte subversivă*.

Morţun era prea inteligent, prea fin, ca să nu fi putut simţi ceea ce mocnea în sufletele celor grupaţi în jurul lui. Ca să fie mai des în contact cu ei, şi-a închiriat casă în Iaşi, unde venia aproape în fiecare

săptămână. In Sărărie, în biblioteca lui bogată, cu cărți legate frumos tocmai la Bruxelles, ne întâlniam în zile anumite. Un samovar mare își cânta cântecul care ni amintea că Prutul nu-i departe, dar ceaiul fierbinte nu izbutea să încălzască inimile unora dintre noi. Morțun era drăguț, înpăciuitor; firea lui blândă și sufletu-i larg, nu corespundea instinctelor agresive' necesare poate pentru a mișca mulțimea. In discuțiile literare asupra articolelor pentru „Contemporanul", el nu ataca pe nimeni, nu-l jignea, precum făceau alții, din pricina cărora s'au iscat multe supărări. Intrunirile din casa lui Morțun ar fi fost tolerate și în Rusia Țarului; erau mai mult șezători literare, care se și încheiau cu frumoase bucăți cântate de Cristea Georgescu, un bas profund, care ar fi ajuns departe, dacă s'ar fi ținut de muzică. La întrunirile socialiste din Iași, la care se adunau câțiva mahalagii și elevi mai îndrăzneți, Morțun vorbea foarte rar; îndemna pe alții să facă proseliți. In jurul lui ne atrăgeau alte calități, cu care era înzestrat cu prisosință; îl iubeam, pentrucă era „Vasilică Morțun", omul cel mai simpatic și mai captivant din toată lumea pe care o cunoșteam. Socialistul și mai cu samă „deputatul" ne interesa mai puțin. Când pleca din Iași, la Cameră, îl conduceam la gară, îi făceam ovații, dar nu aveam înaintea ochilor noștri, în mintea noastră și în sufletul nostru, pe „deputatul" Vasile Morțun.

Sentimentali, ca dânsul, mai erau și alții, cari nu-și perduseră timpul rumegând „Capitalul" lui Karl Marx, evanghelia socialismului, și cari cunoșteau această carte numai din auzite, nici măcar din văzute. Aceștia ajunseseră la concluzia că socialismul, cel puțin pentru

ţara noastră, este o farsă, şi de aceia unii dintre noi ne am alăturat pe lângă Beldiceanu şi Gruber, părăsind gruparea dela „Contemporanul“, fără a rupe relaţiunile prieteneşti cu Morţun, pe care însă şi eu îl vedeam tot mai rar.

Cu cât trecea vremea, cu atât Morţun se apropia mai mult de partidul liberal, şi gruparea dela Iaşi se lăsa ademenită de opintirile deputatului ei, care susţinea că între partidul liberal şi cel conservator, socialiştii trebuie să dea tot concursul celui întâiu, părere pe care numai Gherea n'a admis-o, dintre fruntaşii partidului socialist.

Ne mai având niciun rost şederea lui Morţun în Iaşi, s'a strămutat la Roman. Se vede însă că politica începuse a-l plictisi, şi prin Ianuar 1890, după moartea lui Creangă, venind el în Iaşi, pentru a se înţelege cu A. D. Xenopol şi Gruber, în privinţa editărei scrierilor povestitorului, când l-am întrebat, în casa lui Gruber, ce mai face la ţară, mi-a răspuns prin trei cuvinte care mi-au părut aşa de stranii şi pe care nu pot să le uit: „Je fais d'argent“....

Fac bani !.... Dacă ar fi spus: „cheltuesc bani făcuţi de altul“, s'ar fi potrivit mai bine.

Inghiţirea socialiştilor lui Morţun de către partidul liberal, era numai o chestie de timp, şi ne aşteptam din zi în zi s'o vedem înfăptuită.

Nu-mi aduc aminte în ce an, făceam revelionul în casa moşului Manolachi Morţun; trecuse miezul-nopţii, şi pe când se ridica un toast în sănătatea bătrânului, a sosit o telegramă; nu era o felicitare: Vasilică Morţun chema la Bucureşti pe moşul Manolachi, senator de Suceava.

Bătrânul a zimbit cu satisfacție. Eu am bănuit ce se petrece, și așa a fost: nepotul făcea moșului dar de anul nou, închinarea steagului socialist în fața partidului care, de atâtea ori, îl călcase în picioare.

Ministrul Vasile Morțun era tot atât de gentil ca și Vasilică de odinioară; prietenia noastră nu a fost știrbită prin mărirea la care ajunsese.

Intr'o vară îl întâlnesc pe peronul gărei Mărășești; mă urcasem din Focșani, și nu știam că la coada trenului se legăna un vagon ministerial. Morțun s'a desprins din grupul de oficiali, cari-l tămâiau, a venit la mine, m'a îmbrățișat și m'a luat în vagonul lui. Până la Roman, unde s'a coborît, mi-a vorbit mult despre județul Suceava, pe care-l iubea și de care-l legau amintirile copilăriei.

Era ocazia cea mai nemerită, ca să obțin de la ministrul lucrărilor publice, o înlesnire pentru județ. Prin Folticeni trece șoseaua națională, croită încă de Mihalachi Sturdza, și prelungită, în vremurile noastre, până la vama Bunești, pe foasta graniță care ne despărțea de Bucovina. La ieșirea din oraș era un coborîș prăpăstios pe care, în timpul înghețului și a lunecușului, mulți săteni își primejduiau vitele. I-am arătat nevoia unei variante, ferindu-mă să-i spun că aveam și eu un interes personal care mă îndemna să intervin: tot pe drumul acesta mă duceam și eu la răzășia mea.

Pe mulți îi auzisem tânguindu-se că Morțun uită făgăduințile tot așa de grabnic, precum le face; mă așteptam să aibă aceiaș soartă și varianta spre Bunești. N'au trecut, însă, nici zece zile, și în trenul spre Dolhasca își ducea un sul de hârtie de desemn ingi-

nerul judeţului, care primise ordin ca de urgenţă să se prezinte la Minister cu planul variantei. Şi varianta s'a făcut.

Dragostea de familie nu i-a înstrăinat-o preocupaţiile politice şi vaza, din ce în ce mai luminoasă, în partid.

O pildă: mătuşa lui, Ana Kyriacos, a murit asasinată; nişte hoţi s'au introdus noaptea în casă, au aşteptat până a venit stăpâna, la care credeau că vor găsi cheile dela lada de fier, şi au gâtuit-o. L-am anunţat pe Morţun, şi a doua zi a venit în Folticeni, cu un întreg personal poliţienesc din Bucureşti, dar care nu au făcut nici o ispravă: făptaşii nu au mai fost descoperiţi.

In August 1914 ne am întâlnit, pentru ultima dată, la înmormântarea vărului său, George Morţun, fiu al lui Manolachi. Eram cu prietenul Mihail Sadoveanu la Cămârzani, moşia morţunească, unde trupul neînsufleţit al unui om de inimă, s'a coborît alăturea cu înaintaşii lui, când semnalul unui automobil ne-a vestit că vine Vasilică, dela Roman.

N'a plâns, dar in ochii lui era zugrăvită toată mâhnirea care-i năpădise sufletul.

In drum spre Folticeni, Sadoveanu l-a întrebat de crede că vom scăpa de răsboiul care începuse în Occident, şi Morţun s'a arătat foarte pesimist.

In timpul răsboiului nu ne am mai văzut, şi cel din urmă semn de viaţă, din partea lui, a fost în Iulie 1919, când la moartea unei mătuşe, soră a mamei mele, mi-a telegrafiat, din Bucureşti, aceste cuvinte, care zugrăvesc pe om: „Unul câte unul se duc bătrânii pe care din copilărie îi aveam aproape de

inimile noastre. Te rog să arăți întregei familii jalea de care mă simt cuprins prin moartea scumpei Liza Dimitriu".

N'a trecut mult, şi aceiaşi jale ne-a cuprins pe noi, când am aflat că Vasilică Morțun a luat drumul veşniciei, spre cei aproape de inima lui.

TEODOR ŞERBANESCU

Următor unui obiceiu aproape necunoscut, în lumea de astăzi, dar care, pe atunci, era o lege, pentru o anumită clasă socială, prietenul meu Verdeanu, la câteva săptămâni după nuntă, ni-a făcut vizită, cu soţia.

In răstimpul stipulat de aceiaşi lege, i-am întors şi noi vizita, la moşia Fundoaia, unde locuia pe vară.

Domnul era pe câmp, iar Doamna bolnavă în pat. Se înţelege că eu n'am putut s'o văd, şi am stat singur, vreme de jumătate de ceas, în odaia de primire, în salon, cum se zicea pe atunci.

O fotografie mare, într'un cadru aurit, atârnat pe unul din păreţi, imi atrage îndeosebi atenţia: chipul poetului Teodor Şerbănescu. Pe consola oglinzii, pe o etajeră, fotografii mai mici, cu acelaşi chip al poetului, pe care l-am cunoscut în tinereţa mea, iar pe masa din mijlocul salonului un volum, foarte luxos legat: poeziile lui Teodor Şerbănescu.

Pentru ce atâtea amintiri, în casa aceasta, despre Teodor Şerbănescu?

Am rămas cu desăvârşire surprins, peste câteva zile, aflând că tânăra căsătorită este fiica poetului Teodor Şerbănescu.

Am rămas surprins, pentrucă l-am cunoscut, am cunoscut şi pe prietenii şi prietenele lui, am stat cu el

împreună, ceasuri întregi, la aceiaşi masă, am ascultat povestirile lui, am asistat la conversaţiile lui, aproape un an de zile, dar nu am ştiut că simpaticul Colonel Şerbăneşcu e insurat.

In anul şcolar 1886-87 eram student în Bucureşti, şi locuiam la unchiul meu, avocatul Petru Borş, frate cu mama mea, în strada Dionisie.

Dintre prietenii unchiului meu, acela care venia mai deseori în casa lui, şi de două ori pe săptămână rămânea la masă cu noi, era Colonelul Şerbănescu, ofiţer în activitate.

Ştiam că scrie versuri. Cunoşteam câteva poezii de ale lui, în special romanţele care se cântau de o întreagă lume, ca şi poeziile lui Carol Scrob, dar fiind şi eu, ca toţi tinerii de pe atunci, sub influenţa lui Eminescu, contestam orice valoare tuturor acestor „dii minores" a cărora operă literară o consideram ca inexistentă, sau cel mult inutilă.

Când l-am văzut întâia oară, în uniforma de colonel, nici n'am bănuit că el este Teodor Şerbănescu, autorul versurilor:

In durerea mea păgână,
De-aş avea putere, eu
Aşi lua pământu'n mână
Şi-aş svârli în Dumnezeu.

Locul meu, la masă, era de obiceiu în faţa poetului a cărui figură, scăldată de lumina ferestrei, mi-a apărut din zi în zi mai interesantă. Ochii lui blânzi aveau o căutătură duioasă, răsfrângeau o melancolie molipsitoare; omul acesta trebuie să fi fost frământat de nişte gânduri care-i răscoleau sufletul, inima lui tre-

buie să fi fost zguduită de o durere pe care o stăpânea, o ascundea poate chiar şi prietenilor lui cei mai buni.

Om fin, manierat — om de altă dată — Şerbănescu avea darul de a-şi tăinui în societate, starea sufletească menită să indispue pe alţii, sau să-i atragă compătimirea celor cari l-ar fi înţeles.

Dar, dacă ştia să apară altfel în vorbe şi gesturi, sclipirea ochilor nu şi-o putea preface. Şi, ochii lui, erau ca o fântână adâncă în apa căreia te oglindeşti apa cum eşti în realitate.

Comunicativ şi „bon causeur" Şerbănescu era un foarte plăcut oaspete. El înveselia masa. Pe socoteala lui se făceau glume, de care el râdea cel întâiu.

Delicat, avea tăria să-şi înfrâneze patimile, să se lipsească pe el de o plăcere, numai să nu atingă susceptibilitatea nimănui.

Lui Şerbănescu îi plăcea să degusteze o felioară de brânză bună, la sfârşitul ospăţului, ceea ce făcea la restaurant, când mânca singur, dar invitat la masa unui prieten, se reţinea.

Suferea de o sincrazie: o fărămică de brânză dacă o mesteca, începea să izvorască sudoarea pe chelia frunţei lui. De sigur că nu-ţi face plăcere un om asudat, nici pe stradă, cu atât mai puţin când mănânci. Un egoist fără creştere, nu concepe astfel de atenţii pentru cunoscuţii lui.

Teodor Şerbănescu vorbea despre toate, numai de două lucruri nu a spus nici un cuvânt, în tot timpul cât l-am văzut în Bucureşti: nu a vorbit niciodată despre poeziile şi despre familia lui.

Eu nu-l ştiam căsătorit. Cunoşteam, însă, pe femeia

la care se spunea că se gândea când a scris multe, dacă nu toate, versurile lui de dragoste. Am cunoscut-o bine, în aceiaşi casă a unchiului meu, adeseori la aceiaşi masă cu poetul care o cântase, şi eu nu aş fi putut să bănuesc afecţiunea dintre aceste două persoane, dacă ar fi fost să judec după atitudinea lor; nimic din privirile, din vorbele, din gesturile lor, nu te îndreptăţeau să crezi că ar fi, între dânşii, alte relaţiuni de cât acele dintre un bărbat şi o femee din o lume bună, care se întâlnesc în casa unui prieten comun.

Mă uitam la ei, şi mă întrebam dacă nu cumva s'a acoperit, sub spuza uitărei, flacăra dragostei din care au răsărit versuri gingaşe, delicate, ca şi omul în mintea căruia s'au zămislit. Păreau indiferenţi, ca nişte oameni care se întâlnesc pentru prima dată, şi mă gândeam cum se poate să fie în relaţiuni aşa de amicale, doi îndrăgostiţi, a cărora gelozie se manifestase aşa de puţin calm, într'o scenă cu batista, despre care auzisem ca despre ceva petrecut cu oarecare timp în urmă, dar ale căror amănunte astăzi nu le mai reţin.

D-na E. L., când am cunoscut-o eu, nu mai era în floarea tinereţii. Naltă, blondă, sveltă, păstra încă urmele unei frumuseţi care se ridica deasupra banalităţii. Avea, însă, o calitate pe care un om ca Şerbănescu putea s'o aprecieze : era inteligentă.

Auziam, pe atunci, de o întinsă corespondenţă între poet şi iubita lui, de scrisori care ar fi cuprins şi poezii de ale Doamnei E. L., preţuite de Şerbănescu, nu pentrucă ar fi fost compuse de „Ea", ci pentrucă ar fi fost având oarecare valoare literară.

Trecuseră ani mulţi la mijloc; poetul Teodor Şerbănescu murise, eu nu mă mai gândeam la omul plăcut, delicat, politicos, pe care-l cunoscusem în tinereţea mea, om în drept să iubească pe femeia care întrupa idealurile lui, şi într'o bună zi, în casa răcoroasă dela marginea pădurei, intrând ca să întorc vizita unui prieten, am găsit stăpână pe fata poetului cunoscut de mine ca neavând soţie şi copii.

Dintre noii mei colegi, din clasa a şeasa dela Institutele-Unite din Iaşi, mi se păru că-mi dă mai multă atenţie un tânăr blond, cu mustecioara gălbie, ca fulgii de răţuşcă, şi cu ochii mici, şireţi şi spălăciţi.

In prima recreaţie, după intrarea mea în clas, colegul s'a apropiat de mine şi m'a întrebat:

—Speak english?

Pentruce i se va fi părut lui că eu trebue să vorbesc englezeşte, nu aşi putea să ştiu.

Ne am împrietenit, cu uşurinţa cu care se leagă prieteniile în tinereţe.

Noul meu coleg era George Diamandy.

Dianandy nu era printre cei întâi elevi în clas, dar cetia foarte mult şi-l ajuta inteligenţa. De cât el nu-şi perdea vremea bucherind manualele de şcoală; în clasul de greacă, ori de latină, el răsfoia „Corpus Inscriptionum Latinarum" al lui Momsen, cetia „Le Préhistorique" al lui Gabriel de Mortillet, carte nouă, pe care, în 1885, nu o cunoşteau mulţi învăţaţi din ţara noastră, şi despre care nouă, celor dela Institutele-Unite, ni vorbea, cu multe laude, profesorul nostru Grigori Cobâlcescu, al cărui curs de geologie nu avea nicio asemănare cu al altor profesori-fosile de pe la alte şcoli.

Diamandy ca şi mine, nu era intern. Părinţii lui, oameni

cu avere, țineau în Iași o casă mare, în care adeseori stăteam la sfat cu colegul meu, și făceam proiecte mari.

Intre altele, chibzuiserăm noi și un club socialist, pe care l-am și înființat, cu președinte, vice-președinte, secretar și toată organizația cuviincioasă, dar a căruia viață a fost foarte scurtă : atâta cât a trebuit ca să fie aprobate statutele, în prima și ultima noastră întrunire, în o cameră dela otelul „Rusia“.

Se înțelege că George Diamandy a fost ales președintele clubului.

Clubul nostru trebuia să fie expresia partidului, dar și partitul se desbină, unii fiind de părerea lui Costică Diamandy, fratele lui George, care se convinsese că „le socialisme, c'est une farce“, precum ni spunea el, iar alții, poate mai entusiaști, flirtau cu socialismul, pe care-l înțelegeau din partea sentimentală a chestiunei, ceea ce nu li-a fost spre paguba lor, în niciun caz.

La finele anului școlar m'am despărțit de colegii mei, pentrucă am trecut examenele și de clasa a șeptea, în acelaș an, iar în septembre am luat bacalaureatul, și am plecat la București.

Un an întreg n'am mai știut nimic despre Diamandy și când m'am reîntors în Iași, l'am găsit locuind singur o cameră mare, pe lângă piața Sf. Spiridon, foarte ocupat cu aranjarea obiectelor lui preistorice, pe care le adunase din săpăturile făcute de el, prin județul Tutova, și chiar prin celebra stațiune dela Cucuteni descoperită de Beldiceanu.

Intr'o zi ne a invitat, pe mai mulți dintre prietenii lui, ca să ni cetiască un capitol al unui mare roman,

la care lucra, cu multă râvnă. Mai întâi ne a pus în cunoştinţă cu modul lui de lucru: scria repede, şi cu o caligrafie foarte rea, încât adeseori nu-şi putea ceti el singur manuscrisele, pe care le descifra „secretarul" său, un caporal. Diamandy îşi făcea stagiul militar.

Am ascultat, în o singură şedinţă, capitolul întâi din romanul lui Diamandy, şi am renunţat cu toţii la plăcerea de a mai auzi şi alte capitole, pentrucă ne a plictisit literatura lui.

Diamandy avea marea calitate de a nu fi modest; el ni spunea că romanul lui, scris în genul lui Zola, va face epocă în literatura noastră, şi insista să admirăm cele douăzeci de pagini, în care descria bâzâitul unui roiu de musculiţe.

Romancier—un Zola al României, şi arheolog—un Gabriel de Mortillet al Orientului,—aşa se credea George Diamandy, şi noi făceam haz de pretenţiile lui, şi gândeam că-i un farsor.

Adevărate farse a făcut, însă, la Paris.

Când a plecat din ţară, s'a desfăcut de colecţia lui de preistorie, a renunţat la literatură şi s'a devotat sportului de socialism pedant.

La Paris a avut succese mari.

Un grup de internaţionali dădeau o agapă, la care luă parte Diamandy şi alţi amici ai lui, între cari şi Costică Crupenski. In timpul mesei, câte un reprezentant al fiecărei naţionalităţi cânta „Internaţionala" ţării lui, în aplauzele întregei asistenţe. S'au perândat toate internaţionalele; numai acea a României rămăsese fără glas. Când unul dintre comeseni, îndreptându-şi privirea spre Diamandy, a început să strige:

„la Roumanie, la Roumanie!", acesta, cu toată opunerea lui Crupenski, s'a ridicat în picioare pe masă, ca să cânte „Internaţionala Românească".

Prietenii lui au fost cuprinşi de groază: Diamandy nu era in stare să intoneze două note, nu cunoştea nicio melodie, şi nu putea să facă deosebire între o doină şi un vals.

Pe nişte cuvinte improvizate de el, a cântat, cu un glas de clapon răguşit, ceva în care un bun cunoscător al muzicei noastre, ar fi putut bănui că sunt reminiscenţe din „şapte gâşte potcovite".

Farsa lui Diamandy s'a prins. Franţuzii, şi toţi străinii adunaţi la agapă, mistificaţi—precum poate să fie orişicine când vine vorba despre români—au aplaudat, au ovaţionat şi România s'a făcut cunoscută în lumea socialismului.

Diamandy s'a uitat, cu dispreţ, către prietenii lui, cari încercaseră să-l oprească de a cânta, şi li-a zis, cu deplina lui satisfacţie:

—Sunteţi nişte idioţi!

In altă zi, într'un cartier al Parisului, se ţinea o întrunire, în care oratori cunoscuţi discutau chestiuni de doctrină socialistă. Diamandy şi prietenii lui erau de faţă, şi la întrebarea preşedintelui întrunirei, dacă este cineva dintre auditori care ar avea obiecţiuni de făcut, Diamandy cere cuvântul.

Prietenii lui, consternaţi, îngălbeniseră.

Diamandy se urcă la tribună şi expune, cu multă siguranţă, o teorie cu totul opusă, sprijinită pe ultima lucrare a marelui sociolog şi teoretician socialist german, Hamersfeld, din Neanderthal, menită să revoluţioneze fundamental doctrina socialistă.

Bietul conferenţiar, un om de bună credinţă, a rămas dezolat de insuficienta lui ştiinţifică. El, care se credea în curent cu toată literatura chestiunei pe care o tratase, află acuma, din gura unui străin, că un savant Hamersfeld a tipărit o lucrare de aşa mare valoare, rămasă lui necunoscută.

Diamandy făcuse, şi de astă dată, o farsă.

Un Hamersfeld, sociolog, nu existase până atunci; numele era o invenţie a glumeţului nostru compatriot, iar Neanderthal, era numirea unei staţiuni preistorice.

După această ispravă, faima de farsor a lui George Diamandy se răspândise în tot Parisul socialist, şi multă vreme, după întoarcerea lui în ţară, a mai dăinuit amintirea despre el. Marele Jaurès, când se întâlnea cu vreun român, îl întreba:

—Et votre farseur, Diamandy, qu'est ce qu'il fait là-bas, en Roumanie?

Un număr de ani i-am perdut urma.

In vremea aceasta el a intrat în faza politicei militante. Impreună cu alţi tovarăşi ai lui de socialism a trecut în partidul liberal, unde li s'au dat locuri de frunte. Diamandy a fost numit deputat, funcţie pe care o ocupa—după cât îmi aduc aminte — chiar în anul 1909, când am venit iarăşi în contact cu el.

Răscoalele din 1907 au motivat un început de reformă agrară, în ţara noastră. S'a votat o lege pentru învoielele agricole, cu care ocaziune foştii socialişti şi-au manifestat solicitudinea lor pentru clasa ţărănească, pentru aceşti iobagi exploataţi de rapacitatea proprietarilor şi arendaşilor de moşii, în contra cărora se arătau aşa de ostili reformatorii, şi apelau la sentimentele lor de omenie, pentru a mai renunţa la pri-

vilegiile lor de clasă, făcând astfel o dreptate socială necesară pentru consolidarea statului şi întărirea monarhiei, etc. etc.

Printre aceşti prestidigitatori ai cuvântului, distribuitori de pilule oligarhice, se înţelege că Diamandy se distingea cu mult entuziasm, pe care toată lumea avea dreptul să-l considere foarte sincer.

Impreună cu prietenul Mihai Sadoveanu scoteam o gazetă: „Răvaşul Poporului", în care se explicau legile cele nouă, şi se dădeau sfaturi pentru o bună îndrumare a gospodăriei ţărăneşti, şi când l-am văzut pe Diamandy luând o atitudine aşa de hotărâtă pentru înfăptuirea reformei agrare, am avut o clipă de îndoială, şi în ascunsul gândurilor mele m'am întrebat dacă nu cumva pregăteşte o nouă farsă.

Intâmplarea a făcut să fiu numit inspector agricol în judeţul Tecuciu, unde avea Diamandy o proprietate, moşia Rogoza.

Călătorul care merge cu trenul pe distanţa Bacău-Mărăşeşti, dacă se uită pe fereastra vagonului, în spre Răsărit, când se apropie de gara Sascut vede, dincolo de Siret, nişte dealuri ponorâte şi sterpe, un pământ pe care doar caprele mai pot să umble. O parte din ponoarele acelea sunt pe moşia Rogoza.

Când am ajuns în Tecuciu, în Iulie 1909, cea dintâi grijă a mea a fost să aflu care dintre proprietarii din judeţ nu se conformează dispoziţiunilor din legea învoielelor agricole. M'am adresat prefectului, şi l-am rugat să facă el această anchetă, ca unul care are mai multă autoritate asupra agenţilor administrativi. Peste câteva zile, prefectul mi-a trimes un tablou al recalcitranţilor, foarte numeroşi, cuprinzând pe toţi

fruntaşii partidului liberal, pe parlamentarii cari au votat legea şi pe şeful partidului, Dimitrie A. Sturza, proprietarul moşiei Găiceana.

George Diamandy, cel cu discursurile, era printre aceştia.

Dar nu numai că pe moşia lui nu se făceau angajamente agricole, conform cu legea, ci oferta de islaz comunal, pentru satele Rogoza şi Drăgeşti, m'a uimit.

Diamandy oferea ponoarele care se văd din tren, când te apropii de gara Sascut.

Din lucrările ce am găsit în cancelaria Inspectoratului agricol din Tecuciu, am extras multe însemnări, de o importanţă neînchipuită, care desvăluesc nişte concepţii şi nişte stări de lucruri, menite să puie într'o lumină foarte neprielnică pe mulţi politicіani.

Pentru Diamandy sunt interesante dosarele cu ofertele lui.

Consiliul comunal de Corbasca, asupra ofertei pentru satul Drăgeşti, prin procesul-verbal No. 6, din 2 Martie 1908, constată următoarele: „Având în vedere că luând avizul locuitorilor din sus menţionatul sat, prin care spun că islazul oferit de d. Diamandy este în depărtare de sat ca la 5—6 kilometri, astfel că e contrar art. 10 din susmenţionata lege, în unanimitate decide: Consiliul comunal, faţă de cele de mai sus, nu-şi poate da niciun aviz asupra acestei oferte".

Foarte logic. Diamandy era un puternic al zilei, şi un consiliu comunal compus din săteni obişnuiţi să execute ordinele stăpânirei, putea crede că lucrează pe placul stăpânului, chiar dacă stăpânul nu i-ar fi cerut acest serviciu.

Comisia regională, însă, fu de altă părere.

Prin procesul-verbal No. 194, din 17 maiu 1908, constată: „Pământ argilos-nisipos, suprafaţa întreruptă de rupturi de şuvoaie. Iarbă slabă, părţi lipsite total. Din cauza inclinaţiei prea mari, nu poate, la caz de ploaie, să se mişte nici vita pe picioare. Distanţa de 5 kilometri dela vatra satului până la imaş. Calitatea pământului, plus distanţa, fiind impropii unui islaz, se refuză, aşa că nici nu se mai poate insista asupra preţului. Evaluarea pământului: 150—200 lei falcea".

După succesele politice, pe Diamandy l-au ispitit emoţiunile Artei.

In Bucureşti şi-a mobilat un apartament, după ultima modă: scoarţe româneşti, oale, ulcele, săbii ruginite, ouă împistrite.... un muzeu de „Artă naţională", care, în cercul lui de admiratori, i-au făcut reputaţia de cunoscător, şi a fost numit Director general al teatrelor, o funcţie politică.

Cunoştinţile lui Diamandy, în ale teatrului, nu treceau peste limita priceperei unui spectator obişnuit. Cu toate acestea, a fost un bun director. Era gentil cu artiştii, zimbea autorilor, şi dacă nu a făcut nicio inovaţie pe scena teatrului nostru, a avut destulă inteligenţă să nu facă niciun rău.

Politica, însă, era acuma ocupaţia lui de predilecţie, chiar după ce partidul trecuse în opoziţie.

Intr'o iarnă, eram la un bal, în târgul meu. In fundul salonului, răsturnat pe un scaun, zăresc o figură cunoscută, un domn care sămăna cu George Diamandy. Mă uit mai lung la el, mă apropii şi-l recunosc.

Ce căuta el, la un bal, în fundul Moldovei?

Era prieten cu prefectul—un stâlp al altui partid

politic—şi în turneul ce făcea prin ţară, cu intenţia de a propăvădui reorganizarea grupărei liberale din care făcea parte, a profitat de invitaţia prietenului său, şi s'a abătut pe la noi.

Am vorbit mult cu el, am glumit, s'a arătat tot aşa de afectos, am constatat că are aceiaşi inimă bună şi i-am descoperit o nouă pasiune: ca şi Guy de Maupassant era înamorat de mare, şi, ca şi acesta, avea un yacht, care-l aştepta în port la Constanţa, şi pe care-l botezase cu numele frumos de „Sparge val".

Eram în toiul războiului, pe vremea dezastrului.

In ziua de 8 noembre 1916, primesc o telegramă, urgentă, din Galaţi, sosită după opt zile, în care mi se spunea: „vină imediat", şi a trebuit să plec. La Dolhasca m'am urcat într'un tren cu artilerie rusească, foarte grăbită să ajungă pe frontul din Muntenia, şi de aceea trenul a făcut, în nouă ceasuri, distanţa de 23 kilometri, până la Paşcani. Acolo a trebuit să rămân pe noapte, să aştept cel mai apropiat tren, care sosia, din Iaşi, a doua zi la amiază, şi cu care trebuia să mă duc la Galaţi, prin Buzău şi Brăila. Era o inovaţie ingenioasă a Marelui Cartier General: cine avea să meargă, cu trenul, dela Iaşi până la staţia Ciurea, trebuia să plece spre Paşcani, de acolo spre Roman, până la Buzău, apoi la Galaţi, prin Brăila, apoi la Bârlad şi prin Vasluiu să ajungă la Ciurea, câţiva kilometri dela Iaşi spre Vasluiu. Era vorba de o călătorie de câteva zile, după împrejurări, pe când din Iaşi până la Ciurea, fac primblări pe jos, chiar şi copiii.

A doua zi, după înoptate, am ajuns la gara Sascut.

In înghesuiala din coridorul vagonului, zăresc un

soldat care sămăna cu Diamandy. Soldatul mă recunoaşte, deschide uşa compartimentului şi-mi zice buna seara.

Soldatul era, în adevăr, George Diamandy.

—De unde vii? îl întreb, mirat.

El, cu un aer grav, îmi răspunde:

—Vin de pe front!

Era simplu soldat, venia de pe front, dar era însoţit de ordonanţa lui, tot un simplu soldat, ca şi el. Diamandy glumea şi în timpul răsboiului.

Peste câteva luni, Diamandy făcea din nou politică la Iaşi, unde se refugiase toată lumea oficială.

La 18 April 1917, sau 1 Maiu stil nou, ruşii au făcut, pe stradele Iaşului, o mare manifestare, şi trecând prin faţa locuinţei Regelui, strigau: „Trăiască Republica română!". Contra acestei încercări de a se schimba regimul nostru constituţional, s'au luat grabnice măsuri, aducându-se, în Iaşi, trupe de vânători, despre care ziarul Marelui Cartier scria că „ard de dorul de a muri luptând", iar Regele plecând pe front, a dat un manifest către armată, un frumos ordin de zi, în care zicea: „Urmând pilda lui Ştefan Vodă, cel blând şi milostiv, întăresc încă odată făgăduinţa mea de Rege, că, precum după biruinţile lui se întindea praznice pentru viteji şi ei erau ridicaţi în rândul fruntaşilor, astfel după izbânda pe care o aşteptăm, se va realiza pentru voi legiuita stăpânire asupra ogoarelor câştigate cu sângele vostru, şi prin vot obştesc, veţi lua parte activă în alcătuirea unei Românii nouă şi mai mari, pe care o vom fi înfăptuit-o împreună".

Comandantul armatelor ruseşti pe frontul românesc,

face şi el un apel către ostaşii ruşi, prin care-i îndeamnă la linişte; tipărit şi în româneşte, apelul este lipit pe stradele Iaşului, odată cu un manifest către „muncitorii“ români, semnat de reprezentanţii „Partidului muncii“.

Partidul muncii ?...

Când a sosit vestea aceasta, în târgul meu, eu am pus rămăşag că prietenul Diamandy trebue să aibă vreun rost în acest partid.

In adevăr, în fruntea semnatarilor acestui manifest al „Partidului muncii“, era numele lui George Diamandy.

Şeful noului partid se revoltă în contra şefului pe care-l avusese până atunci. Intr'o şedinţă a Constituantei, precum i se zicea—Diamandy învinueşte pe d. Brătianu că pe nedrept vrea să treacă partidul liberal, în ochii Europei, ca partid al democraţiei române, şi-l invită să lese cârma ţării pe mânile adevăratului partid democrat, care, bine înţeles, nu putea să fie decât acel improvizat de el, de Diamandy.

„Partidul muncii“ a fost ultima farsă a lui Diamandy şi când ni-a venit vestea morţii lui, m'am întrebat dacă nu cumva este şi această veste tot numai o farsă.

Pe la ceasurile patru după amiazi, trăsura cu patru cai, a lui Iosub Hopa, cel mai de seamă birjar din Folticeni, aştepta la scară. Eu, tulburat, parcă nu puteam să mă ridic de pe scaunul din colţul salonului şi nu aveam curajul să privesc ochii plânşi ai mamei. Tata se uită la ceas, şi emoţionat şi el, zice:

—Să plecăm, puiule, să nu perdem trenul.

Tata şi cuconul Nastasă Stroia s'au aşezat în fundul trăsurei, eu pe scăunel, şi pe când mama făcea cruce în spre noi, şi aruncă în urma moastră o bucăţică de pâne, presărată cu sare, caii, conduşi de Mochi viziteul, se intinseră la drum, şi din copitele lor zburau sfărmăturile pietrişului aşezat pe şoseaua cu şanţuri pe de laturi, precum erau, pe atunci, stradele oraşelului nostru.

Acestea se petreceau în ziua de 30 August 1880.

Tata mă ducea la Iaşi, la şcoală.

Isprăvisem gimnaziul din Folticeni şi eram înscris în clasa a cincea, la Liceul Naţional.

Noaptea, târziu, am ajuns şi am tras la otelul Rusia, din strada rusească, pe al cărui antreprenor, Panaite Jikidi, îi cunoştea tata din tinereţe.

La acelaşi otel mai găzduiau doi prieteni ai mei, Vasilică şi Gheorghiţă Stamati, veniţi şi ei tot pentru şcoală,

Dimineață am ieșit tustrei în strada asfaltată. Gheorghiță s'a oprit pe loc, s'a uitat lung, la deal și la vale, ne a privit pe noi, și apoi s'a întrebat, el singur:

—Unde dracul au găsit ei așa pietre mari și cum le au adus până aici?

Credea, bietul Gheorghiță, că toată strada e pavată cu o piatră din o singură bucată.

Până să-mi găsească mie gazdă, am stat la otel vreo două zile, și am făcut cunoștință cu fiul otelierului, Costică, dela care am aflat lucruri nouă, pentru mine, deși vechi pentru altă lume.

Costică învăța la școala comercială, dar nu-și bătea mult capul cu ea, și toată ziua și-o petrecea în odaia lui, lucrând. Avea o colecție de insecte, adunate de el, și rânduite frumos în cutii, tot de el fabricate. De acestea nu mai văzusem, și în vara următoare, la țară, am început și eu să vânez insecte și să le înfig în ace, dar nu izbuteam să întind aripile fluturilor așa de frumos, ca el. Eu nu aveam instrumente și nu știam cum să ucid insectele, care se chinuiau zile întregi, înfipte în ace, spre supărarea mamei, care nu putea să vadă astfel de torturi.

Costică Jikidi avea și o colecție de timbre postale, pentru care lucra, de câteva luni, un album minunat. Imprumutase, dela un filatelist, un mare album tipărit cu mult lux, și copia toate gravurile ce reprezentau mărcile țărilor și tipurile timbrelor. Copiile lui, însă, erau mai frumoase decât originalele.

Era și muzicant. Cânta din vioară și din chitară. Nu studiase muzica; probabil că nu cunoștea nici notele, dar ca și Barbu Lăutarul, prindea din auz orice melodie, și o executa exact, după cum ne încredința

Vasilică. Şi el era, pentru noi toţi, în materie de muzică, o autoritate.

In familia lui Vasilică toţi erau artişti.

Bătrânul, cuconu Vasile Stamati, era arhitect şi muzicant; după planurile lui s'au zidit câteva case, în oraşul nostru, care pot servi şi astăzi ca model de confort şi stil. Mă uit şi acuma şi admir fineţa cu care a lucrat: „Planul bisăricei din satul Lămăşeni, 1854. Iunie 8 zile." Sora cea mai mare a lui Vasilică, Frosa, o pianistă de forţă, elevă a unei poloneze talentată, cu studii serioase la Conservatorul din Viena; un frate, Costică, poate că ar fi ajuns un pictor cu renume, dacă nu ar fi murit prea tânăr; alt frate, Nicu, unul dintre cei mai inteligenţi şi mai entusiaşti oameni pe cari i-am întâlnit în viaţă, inginer de la Zürich, era un cunoscător adânc al muzicei clasice, şi obţinuse, acolo în ţara străină, spre care-l purtau visurile întru una, succese frumoase, în concertele la care executa, la flaut, bucăţile cele mai grele. Mai târziu, când îl nemulţămeau sunetele flautului, care odinioară sunau aşa de dulce, şi fiindcă nici vioara nu era străină în mânile lui, şi-a pus tot sufletul în violă, ca să poată intra în quartetul de strune, fără care i se părea că viaţa lui nu poate să fie concepută.

Omul acesta îmi făcea impresia — nu atunci, în copilărie — că trăeşte numai pentru muzică şi prin muzică. Doborât de o dublă pneumonie, când i s'a apropiat sfârşitul, în ultimele clipe, fredona Andantele din Simfonia V de Beethoven, şi răsuflarea lui de pe urmă a fost şi cea de pe urmă notă în undele căreia sufletul i-a părăsit trupul.

Trăit într'un astfel de mediu, prietenul Vasilică tre-

bue să fi fost o autoritate muzicală, pentru noi.

Ne înprietenisem cu toții, dar între Jikidi și Vasilică era o legătură mai intimă, din cauza vioarei și a chitarei. Jikidi îl acompania, și pe noi ne înduioșau melodiile lor, când în amurgul posomorât al zilelor de toamnă, în odaia răcoroasă a gazdei, ni aminteam binele dela casa părinților noștri, și ni ștergeam, pe furiș lacrimile.

Jikidi cânta și din gură, și ca să ne mai veselească, ni cânta grecește, un cântec ale cărui cuvinte aspre contrastau, pentru urechea mea, cu sunetele armonioase ale chitarei lui. Imi aduc aminte un început de cântec:

Kato sto ghialó,
Kato sto perighiáli,
Kato sto ghialó condi
Nerunzula fundoti.

Peste un an, sau poate peste doi ani, înspre toamnă, se organizase în Iași o expoziție, cu caracter mai mult agricol, într'o clădire de scânduri de pe locul unde este astăzi cinematograful de pe strada rusească, cunoscut cândva și sub numele de Circul Sidoli. In această expoziție a expus Jikidi colecția lui de insecte, cu speranța că va căpăta un premiu, și după o consfătuire cu noi, prietenii lui, s'a hotărât, cu multă timiditate, să-și expue și caricaturile, cu care inaugura o nouă manifestare a vieții lui, și care în curând l-a făcut cunoscut și așa de apreciat.

Cel întâiu personaj din Iași, o adevărată descoperire, care a căzut victima talentului de caricaturist a lui Jikidi, a fost un om misterios, un străin pripășit prin Iași, Tornburg. Nu știu de unde, când și pentru

ce a venit la noi, omul acesta care exercita o profesiune puţin rentabilă: fabricant de ţigarete. Cunoştea misterul unei compoziţii asemănătoare cu chilimbarul, din care cauză fabricatele lui aveau căutare, şi cred că acesta era singurul lui mijloc de existenţă. Jikidi a întreprins o adevărată goană in contra lui, şi-l persecuta cu nişte caricaturi plăcute publicului, dar care înfuriau pe bietul Tornburg, de bastonul căruia caricaturistul trebuia de multe ori să se ferească.

In expoziţia din strada rusească, micile tablouri ale lui Jikidi atrăgeau puţine priviri, ca şi colecţia lui de insecte; dar, din mulţimea de indiferenţi, s'a găsit un tânăr cult, venit de curând din străinătate, unde lucrurile acestea erau apreciate altfel decât la noi, căruia nu numai i-au plăcut caricaturile lui Jikidi, dar le-a şi cumpărat, ceea ce l-a încurajat mult pe tânărul „artist," cum îşi începuse a-şi zice el singur, cu încredere în personalitatea lui. D-l A. C. Cuza cred că mai păstrează aceste prime lucări.

Păstrez şi eu, ca un lucru foarte preţios, un număr de paisprezece bucăţi, litografiate pe foi de hârtie subţire, înfăţişând figuri şi scene din Iaşul de altădată.

Ce talent frumos! In câteva linii caracterizează el o fiinţă întreagă ; îl recunoşti, pe fiecare, fără să faci sforţări şi fără să te întrebi, mai întăi, oare cine să fie acesta.

Iată, de pildă, una din acese lucrări care trebue să se refere la vreo manifestare politică sau naţională, de pe vremuri, şi care ar putea să contribue la ilustrarea unui capitol din istoria Iaşului.

Tabloul reprezintă un fel de barcă fără pânză, în mijlocul căreia un grec, în costumul naţional al lor,

ține un steag pe care scrie: „Comitetul Gintei Latine"' și apoi dedesupt urmează explicația: „In voiajul său către insulele Caroline, Uraguai, Paraguai, Patagonia, într'un cuvânt pe ambele emisferele pământului, înbarcându-se la Bahlui", și persoanele din barcă probabil că reprezintă acel „Comitet al Gintei Latine" pe care-l ridiculizează Jikidi.

La cârma bărcei, în costum de amiral, cu o mână la spate și cu ocheana în altă mână, privește drept înainte maestrul Ghiță Mârzescu; doi greci, în fustanele și cu săbii încovoiate, fac gardă lângă grecul cu steagul: *Andriolop* și *Marcu* sunt: bogatașul Andriopol și Grigori Macri, unul din avocații reputați ai baroului de Iași, iar *Anghelum*, cel care poartă steagul, este alt bogataș, Anghel, tatăl poetului. Toți aceștia erau greci de origină.

In grupul de șase persoane dela pupa bărcei, Ion Pop Florentin, profesorul de filosofie dela Liceul Național, gesticulează adresându-se unui domn cu barbă stufoasă și părul capului vâlvoi, pe vesta căruia Jikidi i-a scris numele: „*Cuculo*", și nu știu cine să fie, altul, indicat cu numele „*Saint Minah*", pare a fi „A. B. C. D. Miclescu", un tip cunoscut al Iașului de pe atunci; un altul: „Gărcitu", nu-l pot identifica, iar ultimii, răzimați de barcă, sunt gazetarul Grigoriu Budușcă, „Stan Pățitu", și un tânăr marinar, pe bereta căruia e scris „*Nemo*", pseudonimul sub care d-nul A. C. Cuza scotea minuscula dar spirituala sa foaie săptămânală „Ciomagul".

Un alt tip reușit în caricaturile lui Jikidi este d-nul N. A. Bogdan.

In una din cele două pe care le am eu, d-l Bogdan;

slab ca sfinţii din icoane, trece pe un trotuar, dealungul unui zid, pe deasupra căruia se înalţă vârfurile unor copaci stufoşi, şi în mijlocul stradei, actorul Bălănescu, îl arată cu degetul unor copii de şcoală, zicându-li: „Fugiţi că vine Caua". In alta, d-nul Bogdan, în faţa lui Stan Păţitu, aşezaţi pe scaune, priveşte ziarul „Bomba", şi vorbesc. „Te angajez colaborator la Bomba, însă dacă ştii să înjuri", îi zice Stan Păţitu, şi el răspunde: „Pentru bani fac totul".

O reminiscenţă a lui Jikidi din timpul răsboiului dela 1877, este caricatura în care un tren compus din vagoane de marfă deschise, duce porci cu şepci ruseşti şi arme cu baionetă, iar pe pământ, lângă şine, alţi porci îi salută cu şepcile în labe, zicându-li: „Astăzi voi, mâne noi".

Se înţelege că favoritul lui Jikidi, bietul Tornburg, nu lipseşte din colecţie: dintr'un cazan în care se topeşte asfaltul pentru pavarea stradelor, fabricantul de ţigarete ascunde, în buzunarul hainei, materialul pe care-l întrebuinţează.

Nu i-a trebuit mult timp lui Jikidi, ca să fie cunoscut, dar orizontul Iaşului devenise prea strâmt pentru el, şi a plecat spre Bucureşti.

Sărac, străin, a dus-o greu, până ce un prieten l-a recomandat lui Emil Costinescu, şi acesta l-a angajat ca un fel de secretar. De sigur că Jikidi primea şi o plată, dela Costinescu, pentru serviciile ce va fi putut el să i le aducă, dar ceea ce-l mulţumise, înainte de toate, pe pribeag, era locuinţa bună pe care o căpătase: o cameră spaţioasă, bine mobilată, cu ferestre mari, în care avea linişte ca să poată lucra.

Nenorocul lui Jikidi a fost, însă, ca această bună

cameră să fie la etaj, deasupra locuinței lui Costinescu. Nenoroc, pentrucă într'o noapte Jikidi a întârziat la un chef, și venind acasă, cam în spre ziuă, a deschis robinetul dela lavuar, dar a adormit, uitând să-l mai închidă, și astfel a izvorît un adevărat lac în camera lui, apa a început să umple culoarul și în cele din urmă și-a făcut scurgere în camera de dedesupt, de pe plafonul căreia a căzut o mare parte de tencuială, stricând multe lucruri de ale patronului.

In urma acestei isprăvi, Jikidi a trebuit să colinde iarăși pe la ușile cunoscuților pentru a-și găsi un adăpost.

In București Jikidi a lucrat mult, și pentru că numai caricatura nu i-ar fi procurat destule mijloace de traiu, a început să facă și pictură, zugrăvind mereu tablouri care, dacă nu l-au pus în rândul pictorilor, cel puțin i-au ușurat viața.

Nu sunt în măsură să-i urmăresc activitatea lui din București; despărțindu-mă de el, ni-am pierdut amândoi urma. In 1890, însă, prin luna lui septembre, aflându-mă și eu în Capitală, l-am întâlnit pe stradă, și a stăruit să părăsesc otelul și să mă duc la el în gazdă. Locuia, pe strada Schitul Măgureanu, o mică odăiță întunecoasă, în care încăpea un pat, o masă de brad, un scaun cu un lighean, și atâta tot. Pe mine m-a culcat în pat, iar el și-a așternut pardesiul pe podele și s'a întins cu mânele sub cap, cași cum ar fi fost într'o excursiune. Târziu de tot, când se crăpa de ziuă, am adormit, și toată noaptea mi-a povestit întâmplări comice din viața lui.

Intâmplări comice!.., Erau și lucruri pe care altcineva le ar fi numit tragice; el, însă, își amintea de ele

ca despre nişte întâmplări plăcute, şi le povestea cu atâta haz, că nu se putea să nu râd.

Vechea lui pasiune, muzica, de multe ori îi împrăştia negurele. Nu făcuse niciun progres în muzică, pe care nici nu-l căuta; cânta doară numai pentru a-şi satisface o cerinţă a sufletului. Chitara se potrivea cu temperamentul lui. Răzimat de speteaza unui scaun, cu privirea rătăcită în nourii din fumul ţigării, îi alunecau degetele pe strune şi în sunetul acordurilor melodioase îşi înneca zbuciumul unei vieţi care i s'ar fi cuvenit mai bună.

A obţinut, însă, un frumos succes şi cu chitara.

Intr'o iarnă, la un bal mascat, privirea tuturora este atrasă de un grup de lăutari, îmbrăcaţi în vechiul costum cu antereu, cari înaintau cântând, dealungul salonului. In fruntea lor, Barbu Lăutarul, vestitul lăutar din Iaşi, cu chitara în mână, cânta cu glas duios, acompaniat în surdină de taraful lui:

Eu sunt Barbu Lăutarul
Starostele şi cobzarul....

Toate măştile încetară dansul, făcând loc lui Barbu să încunjure sala, închinându-se boerilor din loje şi sfârşindu-şi cântecul:

Dragi boeri de lumea nouă
Rămas bun vă zic eu vouă;
Eu mă duc, mă prăpădesc,
Ca şi-un cântec bătrânesc.

A fost un adevărat entuziasm, şi Jiquidi a trebuit să-şi scoată masca, după stăruinţa admiratorilor, doritori să cunoască pe artistul care ştiuse să întrupeze, cu aşa talent, un tip original, dispărut pe totdeauna din lumea noastră.

In vremea când ne am întâlnit în Bucureşti, Jikidi lucra la o colecţie de tipuri, pe care le a rânduit într'un tablou frumos executat la „Phototypie Artistique, E. Bernard et Cie" din Paris, intitulat: „100 tipuri (Portraits charges) din România de C. Jiquidi".

Titlul acesta e săpat în un bloc de piatră, pe care autorul îl împinge pe o roabă compusă din patru roţi mici şi două estompe, iar pe vârful blocului stă, călare pe un butoiu, Iancu Brătescu, un adevărat tip al Bucureştiului, cunoscut mai mult sub numele de: „Iancu Decalitru".

In prima serie din această lucrare — eu nu ştiu dacă a mai apărut şi altă serie — Jikidi şi-a pus la probă tot frumosul lui talent. Influenţat de maiştrii de pe vreme ai Parisului, el a făcut o caricatură care nu are nicio asemănare cu acea de astăzi.

Ca şi caricaturiştii francezi, dela cari împrumutase chiar şi ortografia numelui său, iscălind *Jiquidi*, forma franţuzească a numelui grecesc *Jikidi*, el făcea un adevărat portret din capul subiecţilor lui, şi numai restul corpului era caricatură, dar şi corpul nu îmbrăţişa o formă aleasă la întâmplare, ci reprezenta un simbol, aşa că corpul şi capul împreună fac pe un străin care nu cunoaşte nimic din ale noastre, să ghicească, la multe din aceste tipuri, nota caracteristică a individului.

Aşa, de pildă, corpul unui rac cu capul lui Lascar Catargiu, ar sugestiona orişicui indicaţia că reprezintă un personaj care, în ţara lui, şi în timpul când trăeşte, e considerat ca un retrograd, precum a fost socotit bătrânul om politic, pe care prea puţini au fost în stare să-l priceapă. Un Don Chihote, cu spada în mână,

călare pe o mârţoagă, poartă capul fantasticului Petre Carp.

In această primă serie sunt grupate o sută de tipuri, în care intră şi autorul, şi gruparea aceasta încă e făcută după oarecare afinitate între persoanele înfăţişate.

Sus, în colţ la dreapta, sunt cei trei cu mustăţile rase şi cu favorite: bătrânul Ghiţă Mârzescu, Grigore Holban — doi moldoveni — şi Gr. Alexandrescu; mai jos, pe aceiaşi paletă, sunt cinci artişti: pictorii Grigoressu, Mirea, Aman, Panaitescu (dela Iaşi) şi sculptorul Georgescu. Cei patru pictori sunt reprezentaţi fără trup, numai Georgescu trebuia să aibă trup, ca să i se vadă şorţul şi mânile în care ţine dalta şi ciocanul de lemn. Paleta pare că se razimă de piciorul lui S. Iulian, în Ungurul din „Baronul ţiganilor", sub picioarele căruia Slavici, pe trup de curcan cu o singură pană ridicată în sus, are pe frunte pajura imperială austriacă; Alexandri, în frac, răzimat cu mâna pe o liră, are la dreapta lui pe Ion Creangă, din care însă Jiquidi nu a isbutit să scoată un tip caracteristic. Un cap mare, cu o barbă răsfirată, pe un corp în redingotă, este Haşdeu care, din tolba cu „Satire" scoate o săgeată pe care vrea să o arunce asupra avocaţilor, nume indicat pe însăşi săgeata, care mai are tovarăşe pe care e scris: doctori, popi. Din lumea scriitorilor mai găsim pe Maiorescu, Caragiale, Urechiă, Scrob, Speranţă; din lumea teatrului avem pe Millo, Manolescu, Notara, Manoleasca, în fine defilează toată lumea care, pe la 1890, se manifesta în viaţa noastră românească.

Doi oameni cunoscuţi pe acea vreme, lipsesc din

colecția lui Jiquidi. Unul din cei doi, Emil Costinescu, ni dăm seama pentruce lipsește, dar nu pot bănui motivul pentru care „marele tribun al poporului", Fleva, nu-i în grupul politicianilor, alături cu Kogălniceanu, Ion Brătianu, Al. Marghiloman, reprezentat pe un cal de lemn, pe pieptul căruia e scris „Esterne", pe sub roțile căruia zboară, cu aripile întinse, Nucșoreanu și alți patru „porumbei voiajort".

Tabloul acesta a lui Jiquidi, puțin cunoscut, dar o lucrare de valoare, va servi ca un document prețios pentru istoria vieții noastre sociale din vremurile acelea.

Pe când lucra el la acest tablou, l-am văzut pe Jiquidi pentru ultima dată, și de atunci nu mai știu nimic din viața acestui prieten din copilărie, dispărut prea devreme dintre noi.

ŞTEFAN ŞOLDANESCU

Prea puţini, dintre cei de astăzi, vor fi cunoscând numele acesta, şi cu toate acestea un mare talent: pictorul Ştefan Şoldănescu.

Şi după ce, în timpul vieţii, n'a avut norocul să se bucure de plăcerile gloriei, din cauza împrejurărilor nefavorabile manifestărilor artistice, împrejurări inerente unei civilizaţii rudimentare, cum o aveam noi, acum patru zeci de ani, n'a avut norocul ca nici pe urmă, după moartea lui, să i se poată recunoaşte meritele, pentrucă lucrările lui cele mai bune au dispărut, odată cu toate obiectele de artă îngrămădite de Take Ionescu, în casa din strada Cătunului, din Bucureşti, pe care au devastat-o duşmanii, în vremea ocupaţiunei din ultimul războiu.

Eram elev în gimnaziu, în clasa a treia sau a patra, când s'a răspândit faima unui elev înscris în clasa întâia, care minunează pe toţi profesorii cu talentul lui la desemn,

Un maistru de desemn noi nu aveam la gimnaziu, dar pentru a se împlini cerinţile programului, câte un profesor binevoitor se improviza în cunoscător al meseriei, şi ni punea note, altceva neputând să facă; neavând nicio pregătire, nu putea să ni dea, bietul om, nicio îndrumare, ori cât de multă bunăvoinţă ar fi avut.

Primul meu profesor de desemn a fost acel de ştiinţele naturale, dela care tot am profitat ceva: el ne-a pus în măsură să facem cunoştinţă cu creioanele Faber şi cu hârtia de desemn. Pentru trebuinţele noastre şcolăreşti cumpăram, dela băcănie, — pe atunci nu exista vreo librărie în Folticeni — creioane proaste, de lemn alb, care cu mult greu se puteau ascuţi, iar hârtia de desemn nu se vindea la băcănii. Profesorul a comandat cele necesare pentru noi, dela librăria Socec din Bucureşti, şi noi am început să lucrăm după modelele pe care le aveam la îndămână.,

Pe atunci apărea, în Bucureşti, ziarul „Răsboiul", cunoscut şi sub numele de „Războiul Grandea", pentru a se deosebi de un alt „Răsboiu", zis „Weiss", după numele editorului; amândouă gazetele erau ilustrate, şi unele dintre gravuri au servit ca modele tuturor elevilor. Un prieten al meu şi-a ales un general rus, călare, şi i-a mărit modelul de vreo zece ori, ca să facă un tablou mare, la care a întrebuinţat şi materiale necunoscute altor desenatori: unde avea nevoe de un negru mai pronunţat, pe care nu i-l putea da nici creionul dela Socec, a întrebuinţat ceară din ureche, pe care a întins-o cu un cuţit, pe părţile care i se păreau lui mai indicate pentru asemenea tratament, iar pentru ca generalul şi calul să iasă mai în relief, a făcut un fond colorat cu zeamă de cafea, care i-a dat o nuanţă castanie deschisă, mult admirată de noi.

Desenurile lui Şoldănescu se deosebeau de ale noastre. El făcea flori, paseri, chiar şi chipuri de om care păreau lucrări de artă, faţă cu mâzgâliturile noastre copilăreşti, dar pentrucă noi îi eram „superiori",

nu-i dam nicio atenție, și de aceea nici nu l-am cunoscut în timpul cât am fost amândoi elevi al aceluiaș gimnaziu.

Indemnat de vreun profesor, sau având el însuși intuiția că-și perde vremea în gimnaziu, Șoldănescu doria să urmeze Școala de Bele-Arte din Iași, unde-l chema talentul lui. Fiu de preut sărac, nu avea alt mijloc decât să capete un ajutor dela judet, precum mai aveau și alți prieteni de ai mei, pe care tatăl meu îi proteja. Tata era președintele Comitetului Permanent, și înscria, în bugetul județului, câte o sumă sub un capitol special: burse pentru școlari. Treizeci de lei pe lună reprezentau, pe atunci, suma suficientă, pentru ca un elev să poată avea o gazdă în Iași, un adăpost modest în casa unui om nevoiaș, care-i procura în schimbul acestei sumi, strictul necesar: mâncare, încălzit, luminat, spălat. O asemenea bursă a căpătat și Șoldănescu, și când a venit și el în Iași, unde eu eram elev în Liceul Național, ne am cunoscut mai bine.

Prietenia între mine și Șoldănescu începe în anul 1883, vara, când ne am întâlnit la vânat de rațe selbatece, pe iezătura iazului de pe Șomuz, la marginea târgului. El era un vânător pasionat, și când îi recitesc scrisorile, văd că aproape în fiecare îmi vorbește despre succesele lui vânătorești, și nu pomenește nimic de entusiasmul profesorilor lui, care vedeau în el un talent neobișnuit.

O altă pasiune a lui Șoldănescu, tot așa de intensă ca și vânatul, dar care i-a pricinuit multe suferinți, a fost dragostea pentru o fată cu părul de aur, o prietenă a mea, care se făcuse stăpână pe toată simțirea

şi cugetarea lui. Despre dragostea aceasta îmi vorbea oridecâte ori ne vedeam, şi de dragostea aceasta sunt pline toate scrisorile lui.

In ianuar 1884, din cancelaria Liceului Naţional, unde era pedagog, îmi scrie: „Scrisoarea ta am cetit-o de trei ori; îmi părea că aud vocea ta şi-mi plăcea s'o ascult, căci ea suna dulce, amical şi sincer; numai tu eşti singurul care crezi suferinţa mea..."

Suferinţa lui o cunoşteam: fata cu părul de aur, care nu se arăta indiferentă la manifestările lui de dragoste, se mângăia cu un altul, în lipsa celui care o adora, şi probabil că eu îi scrisesem ceva cu privire la suferinţa lui. Pe acest rival, Şoldănescu nu-l găsea vinovat; sufletul lui bun îl îndemna să-mi spue: „Insă el nu e vinovat, el poate nu ştie cât o iubesc şi de când; e fermecat de privirile ei, care m'au subjugat, şi o iubeşte şi el; dar ea e vinovată, ea fără milă înfige săgeata de foc în inima mea..." Şi, pe două pagini, mă asigură că „niciodată ea nu va fi a lui X. pentrucă nu voiu eu".

Copilării de om tânăr, cu inima întunecată de pasiune! Ce putea să facă el, un biet elev, pentru a împedica o căsătorie, pe care o lume întreagă o găsea convenabilă? Ce influenţă putea să aibă voinţa lui!

In altă scrisoare îmi desvălue taina: „intriga e singurul lucru..." Se gândea să mă utilizeze pe mine în acest scop: să-i spun „Lui" multe despre ea, şi să nu cred că fac o greşală „atribuindu-i ei nişte fapte pe care nu le a comis, dar voiu fi iertat", pentrucă „amorul" va fi cauza unei asemenea infamii.

Şoldănescu făcea progrese mari, la şcoala de Bele-

Arte, şi profesorii vedeau în el un portretist cu viitor strălucit. Judecând după portretele lui în cridă, pe care le mai întâlnim prin unele familii, poţi să te încredinţezi că profesorii nu se înşălau în aşteptările lor, şi cât de mândru era prietenul meu, care acuma începuse a-şi îndulci traiul cu veniturile artei lui: lua câte douăzeci de lei pe un portret „în mărime naturală".

La Liceul Naţional era vacantă catedra de caligrafie şi desemn, Şi Şoldănescu, absolvent al şcoalei de Bele-Arte, cu multe laude, trebuia să concureze cu alţii cari-i urmaseră cursurile numai în vederea obţinerei unei slujbe. Reuşita acestui concurs atârna, în mare parte, de influenţile politicianilor, sau ale unor persoane cu trecere mare pe lângă membrii comisiunei examinatoare, şi concursul consistând în o probă de caligrafie, Şoldănescu nu avea multe speranţe, din cauză că el nu era un bun caligraf. Cu toate aceste a reuşit el, şi cu drept cuvânt, pentrucă teza lui, adică foaia de caligrafie ce a prezentat, era de o perfecţie rară. Şi mi-a lămurit misterul: el a desemnat mai întâi, cu creionul, toată foaia, şi apoi a tras peste desemn, cu cerneală, forma literilor. Se înţelege că a realizat o lucrare de o fineţă ideală, în faţa căreia orice părtenire, pentru vreun alt candidat, trebuia să se spulbere.

Dragostea lui începuse, cu încetul, să se potolească şi într'o scrisoare îmi spune, cu atâta nepăsare: „Despre X. nici nu mă interesez; n'are decât să se mărite", şi de atunci, când îmi mai vorbea despre dânsa, râdea şi se întreba: „Cum s'a putut să fiu eu aşa de orbit şi să mă înprostească o fiinţă fără suflet".

In 1886 l-am găsit pe Şoldănescu locuind o cameră puţin luminoasă, din curtea otelului Romania, şi ne am pus la cale să stăm împreună. Camera destul de mică şi prietenia noastră destul de mare s'au împăcat de minune, şi am dus un traiu liniştit, o iarnă întreagă şi primăvara următoare.

Pe atunci tineretul oraşului nu cunoştea viaţa zgomotoasă de astăzi; berării, bodegi nu existau, doar prin crâşme vestite, cum era „Bolta rece", sau „La Erigărui", în strada Lozonschi, ori prin grădini de la marginea oraşului, ca „Leagănul fluturelui", se făceau chefuri, de către persoane mai ponderoase; studenţimea, în număr destul de restrâns, nu se amesteca în vârtejul vieţii destrăbălate.

Şoldănescu, deşi profesor de liceu, şi în relaţiuni cu oameni simandicoşi, trăia retras de lume. In timpul zilei îşi făcea cursul la liceu, lucra în odaia lui, iar sara, după masă, ne întorceam amândoi acasă, stăteam de vorbă, apoi el se culca, iar eu cetiam, până târziu noaptea.

Avea un singur dor şi-l rodea o singură nemulţămire: voia să plece la München şi suferia că nu are un atelier, şi nici destul timp liber ca să poată lucra. In căutarea unui subiect pentru un mare tablou, eu îi suggeram ideia unor scene istorice povestite de cronicarii moldoveni, pentru executarea cărora îi trebuia modele, decor şi costume, pe care nu le putea găsi, şi mijloacele lui nu-i permiteau să şi le procure singur. In aşteptarea unei întâmplări, care să-i îndeplinească visul, făcea portrete în cridă, mai mult după fotografii, care-i mai măreau bugetul aşa de redus al unui maestru de desemn, de pe vremurile acelea. Un

asemenea potret îl lucra în câteva ceasuri, în timpul amiezii, când bătea soarele în careul curții otelului, și se lumina mai binișor fereastra în dreptul căreia chevaletul aștepta pânza care întârzia mereu.

Cu toate acestea unul dintre portretele lui de pe natură, l-a executat Șoldănescu o iarnă întreagă.

Noi nu beam vin la masă, iar seara, făcând planuri și făurind visuri, sorbeam câte un păhăruț din pivnița unei crâșme din clădirea otelului Romania, pe care ni-l servea Avrum, un băiat urât și prostuț, care admira portretele lui Șoldănescu și doria mult să i-l facă și pe al lui. Dar un portret l-ar fi costat douăzeci de lei, poate leafa lui pe patru luni. Și atunci a intervenit o înțelegere: vinul pe care-l consumam noi era de o calitate bună, un leu oca; cincizeci de bani pe zi era o sumă care nu se putea agonisi așa de lesne. Crâșmarul avea însă un vin și mai scump, doi lei oca, și pentru ca să aibă un portret făcut de Șoldănescu, Avrum îl înșela pe stăpân și ni aducea, în fiecare seară, jumătate de ocă de vin de cel scump, pe care noi îl plăteam numai jumătate de franc.

Avrum putea să pozeze numai câteva minute, în timpul zilei, pentrucă nu avea cum să explice stăpânului absența lui, în fiecare zi, la aceiaș oră, pentru a intra în aceiaș cameră, a căreia ușă se vedea de pe fereastra crâșmei; astfel de vizite, neînsoțite de sticla de vin, ar fi dat de bănuit stăpânului, și de aceea portretul lui Avrum Livaruschi a fost executat vreme de o iarnă întreagă.

Mutra lui Avrum, și gesturile lui, când a început să-și recunoască figura, făceau să ni trecem timpul în hohote de râs.

Intr'o zi, Şoldănescu l-a întrebat ce lucruri pune crâşmarul în vin ca să-l prefacă bun; Avrum ni-a spus că pune „livăruscă".

Ce putea să fie „livărusca" lui Avrum?

După multe iscodiri, am aflat că-i o buruiană şi am putut stabili că-i „limba ruşcăi", plantă destul de cunoscută.

De atunci pe Avrum îl strigam cu numele de Livăruscă.

Dorinţa de a pleca la München îl frământa pe Şoldănescu, şi era mereu nemulţămit şi pe gânduri. Un singur lucru îi mai descreţea fruntea: patima vânatului.

In scrisorile lui îmi spune că a împuşcat un porc selbatec, a tras în lupi, i-au căzut şapte iepuri la o goană, şi-mi tot cere să-i împrumut puşca mea. Se vede că, în urma repetatelor lui stăruinţi, îi voiu fi făgăduit-o, într'un moment de înduioşare prietenească, deşi cunoşteam dictonul că nu se împrumută calul, puşca şi nevasta, şi făgăduinţa aceasta l-a îndemnat să comită un fapt, pe care l-a socotit el singur jignitor pentru mine, şi-i apăsa sufletul, crezând că mă voiu fi supărat.

In april 1887 primesc, în Bucureşti, scrisoarea lui, care începe astfel: „Te rog să mă ierţi dacă am uzat poate prea mult de îndrăznela mea şi de bunătatea caracterului tău, asta pentrucă am făcut ceva ce mă îngrijeşte să nu te superi pe mine, însă dacă am îndrăznit, asta-i în puterea amiciţiei. Iată ce am făcut: după ce m'am sculat din pat, căci am fost bolnav rău încă în urma vizitei tale, m'am dus la Cuconu Petrachi şi l-am rugat să-mi împrumute puşca ta până la finea lui Iuniu când o voiu aduce-o înapoi, şi am

spus că tu mi-ai promis că mi-i înprumuta-o; n'am putut să mă întâlnesc cu tine ca să ți-o cer, și fiindcă astă toamnă mi-ai făgăduit că mi-o împrumuți, de aceea i-am spus lui Cuconu Petrachi că mi-ai făgăduit-o. Cu toate acestea poate tu nu vei fi vrut să mi-o împrumuți, acu și minciuna ce am spus-o lui Cuconu Petrachi mă apasă greu. Te rog dacă va veni ocazia să-i spui că tu ai consimțit".

„Cuconu Petrachi" era tatăl meu.

In aceiaş scrisoare, Şoldănescu îmi explică motivul care l-a împins la acest act pe care-l regreta: „Puşca mea știi că e cu petițe, și pe aici prin Iași toți au Lancaster, aşa că numai eu sunt coadă și știi și tu ambițiunea și lauda vânătorului că pușca lui e așa, și bate grozav, etc. Ei bine, eu cu petițe nu îndrăzneam să mă mai laud, și de aceea am vrut să am pușca ta, până în vacanție, când îmi cumpăr și eu una. Fii sigur că pușca ta va sta la mine cum stă în cutie și voiu trata-o mai bine decât dacă ar fi a mea".

Gândul de plecare în străinătate îl chinuia, dar cu toate făgăduințile politicianilor la care apela, și în special cu toată făgăduința profesorului Tocilescu, om cu trecere, Şoldănescu nu putea să obție o bursă de la Ministerul Instrucțiunei, și hotărât să facă orice sacrificii, își luă concediu dela școală, puse un suplinitor la catedră, și în 1892 se îndrumă spre München, unde trebuia să trăiască numai cu restul lefei ce-i rămânea dela suplinirea catedrei.

In München a fost aşa de bine apreciat Şoldănescu, încât în scurtă vreme n'a mai simțit lipsa de bani, pentrucă munca lui îi aducea venituri suficiente pentru a-și satisface toate gusturile.

La 19 ianuar 1893 îmi scrie că pe un portret a luat patru sute franci, pe două copii din Muzeul de acolo, 1600 franci; pe un alt portret „ce e comandat deja de pe acum“ avea să eie 250 franci, sume cari contau, pe vremurile acelea, mai cu seamă în München.

Multe lucruri de valoare ale lui Şoldănescu au rămas în München, şi cine ştie când se va găsi un om care să le descopere, şi un glas competent care să puie, în rândul ce i se cuvine, pe acest pictor talentat, dar desinteresat până la neglijenţă, şi lipsit de orice spirit de reclamă.

Reîntors în ţară, Şoldănescu şi-a reluat ocupaţiile de profesor, şi în lipsa unui mediu prielnic artei, precum îl avea în München, n'a mai lucrat nimic serios ci şi-a trecut timpul liber cu vechea lui pasiune, vânatul, căreia acuma îi mai asociase un prieten: bicicleta

Pasiunea bicicletei, însă, i-a fost fatală. Abuzând prea mult de un sport aşa de obositor, a contractat o boală de inimă, căreia n'a putut să-i reziste.

In ţintirimul dela Oprişăni, lângă târgul Folticenilor, în care s'a născut, ţărâna a mistuit corpul unui om, căruia Dumnezeu îi hărăzise un mare talent, dar pe care pământenii n'au ştiut să-l preţuiască.

CUPRINSUL:

Primul meu bagaj literar	3
In lumea liceului	8
Prima noastră revistă	17
In vâltoarea Capitalei	24
Revista literară	32
Cercul literar din Iaşi	38
Ion Creangă	57
Delavrancea	68
Al. Vlahuţă	80
Neculai Beldiceanu	88
Eduard Gruber	103
Nicu Gane	118
V. G. Morţun	129
Teodor Şerbănescu	146
George Diamandy	151
Jiquidi	162
Ştefan Şoldănescu	174

